

Přednášky České společnosti novořeckých studií

Přednášky
České společnosti novořeckých studií

(3)

Brno 2003

Sborník vznikl a byl vydán díky finanční podpoře Akademie věd ČR
(projekt *Cyklus přednášek o novořecké kultuře a historii*).

Na obálce obytný dům v athénské čtvrti Kerameikos.

Autor fotografie: Aristeia Papanicolaou-Christensen.

Εικόνα εξώφυλλου: Λαϊκό σπίτι στη αθηναϊκή συνοικία του Κεραμεικού.

Φωτογραφία: Αριστέα Παπανικολάου-Κρίστενσεν.

Obsah

Aristea Papanicolaou-Christensen,	
<i>Η Αθήνα του 19ου αιώνα από την ανακήρυξή της ως πρωτεύουσας ως τους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς Αγώνες</i>	5
<i>Athény v 19. století od vyhlášení hlavního městem až po první mezinárodní olympijské hry</i>	9
Panos Karnezis,	
<i>Jeremiad</i>	13
<i>Jeremiada</i>	17
Chrysoula Manou,	
<i>Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης 1930–1940</i>	23
<i>Prozaikové tzv. soluňské školy 1930–1940</i>	43
Wolfram Hörandner,	
<i>From Krumbacher to Kazhdan — a century of changing approaches to Byzantine literature</i>	57
<i>Od Krumbachera po Každana — století změn v přístupu k byzantské literatuře</i>	73
Růžena Dostálová,	
<i>Διάσκεψη για τις Νεοελληνικές Σπουδές</i>	87
<i>Porada o novořeckých studiích</i>	91
Catherine Franc-Sgourdeou — Růžena Dostálová,	
<i>Η χρησιμότητα των Νεοελληνικών Σπουδών σε άλλους πανεπιστημιακούς κλάδους</i>	95
<i>Užitečnost novořeckých studií pro jiné univerzitní obory</i>	99
Linos Politis,	
<i>Πράγα</i>	103
<i>Praha</i>	107

Η Αθήνα του 19ου αιώνα από την ανακήρυξή της ως πρωτεύουσας ως τους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς Αγώνες

ΑΡΙΣΤΕΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΡΙΣΤΕΝΣΕΝ

Στην Ευρώπη ο 19ος αι. υπήρξε μία ιστορική περίοδος εξεγέρσεων και ανακατατάξεων. Ο άνεμος του φιλελευθερισμού σάρωνε κυριολεκτικά τα ευρωπαϊκά απολυταρχικά καθεστώτα, τα οποία υποχωρούσαν στην θέληση των λαών για συνταγματικές ελευθερίες.

Στις αρχές του 19ου αι., ο ελληνικός χώρος συγκλονίζεται από εξεγέρσεις κατά της κυριαρχίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας και οι οποίες κορυφώθηκαν με την Επανάσταση του 1821. Οι αγώνες των Ελλήνων αναγνωρίστηκαν τελικά και το πολυπόθητο αποτέλεσμα της ανακήρυξης του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους έγινε πραγματικότητα με το πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1830. Την περίοδο εκείνη έδρα της ελληνικής κυβέρνησης με πρώτο κυβερνήτη τον Ιωάννη Καποδίστρια, ήταν το Ναύπλιο. Το 1831 ο Καποδίστριας δολοφονείται και επακολουθεί μία περίοδος με έντονες εσωτερικές έριδες. Τελικά με τη παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, επεβλήθη η απόλυτη μοναρχία με πρώτο μονάρχη τον πρίγκιπα Όθωνα της Βαυαρίας, γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α'. Ο νεαρός βασιλιάς που μόλις είχε συμπληρώσει τα 17 του χρόνια, αποβιβάζεται στο Ναύπλιο στις 25 Ιανουαρίου του 1833.

Προσωρινή έδρα του βασιλείου εξακολουθούσε να παραμένει το Ναύπλιο ενώ παράλληλα, από το Μάιο του 1833 είχαν αρχίσει οι συζητήσεις για το ποια πόλη θα ήταν κατάλληλη για οριστική πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Τελικά το χρίσμα δόθηκε στην Αθήνα λόγω του ένδοξου παρελθόντος της και των μνημείων της. Τον Δεκέμβριο του 1834 ο βασιλιάς και η κυβέρνηση εγκαταστάθηκαν επίσημα στη νέα πρωτεύουσα.

Στο σημείο αυτό αρχίζει η νεότερη ιστορία της Αθήνας. Ποια ήταν όμως η εικόνα που παρουσίαζε τότε; Ήταν μια μικρή, γεμάτη ερείπια πολιτεία που οι κάτοικοί της κατά κύριο λόγο Έλληνες αλλά επίσης Τούρκοι και Αρβανίτες, δεν ξεπερνούσαν τις 6000 ψυχές και κατοικούσαν κυρίως ΒΔ της Ακρόπολης.

Ο βασιλιάς, οι αξιωματούχοι του κράτους και οι ξένοι πρέσβεις βρήκαν καταλύματα στις 73 καλύτερες αθηναϊκές ιδιωτικές κατοικίες. Συγκεκριμένα ο βασιλιάς Όθων χρησιμοποίησε ως πρώτη του κατοικία την καλύτερη που υπήρχε, την οικία Κοντόσταυλου στην οποία προσετέθη μία μεγάλη οκταγωνική αίθουσα, ως αίθουσα υποδοχής και χορού. Ο Όθων μετά το γάμο του το 1837 με την πριγκίπισσα του Ολντενμπουργκ Αμαλία, εγκατεστάθη σε δύο γειτονικές και ειδικά

διαρρυθμισμένες οικίες στην πλατεία Κλαυθμώνος. Σήμερα σώζεται μόνο η μία στην οποία και στεγάζεται το μουσείο της Πόλεως των Αθηνών. Παράλληλα είχαν αρχίσει και οι σχετικές ενέργειες για την εύρεση κατάλληλου τόπου και χώρου για την ανέγερση Ανακτόρων. Είχαν προηγηθεί διάφορες προτάσεις όπως στο χώρο της σημερινής πλατείας Ομονοίας από τους Κλεάνθη και Schaubert, στον Κεραμεικό από τον Leo von Klenze ακόμα και πάνω στην Ακρόπολη από τον Karl Friedrich Schinkel. Τελικά έγινε δεκτή η πρόταση να κτιστούν σε ύψωμα μεν αλλά σε ομαλό έδαφος, εκεί που κατέληγε η κεντρική οδός Ερμού. Η τοποθέτηση του θεμέλιου λίθου έγινε στις 25 Ιανουαρίου 1836 και οι εργασίες άρχισαν αμέσως σύμφωνα με το σχέδιο του αρχιτέκτονα του βασιλιά της Βαυαρίας, Friedrich Gärtner. Η οικοδομή των Ανακτόρων αποπερατώθηκε το 1845 και έκτοτε αποτέλεσε την επίσημη κατοικία του Όθωνα ως την ημέρα της εξώσής του από την Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1862.

Επανερχόμαστε στην ίδια την πόλη της Αθήνας που έπρεπε τώρα να πάρει τη μορφή πρωτεύουσας και μάλιστα ευρωπαϊκής. Το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο των αρχιτεκτόνων Κλεάνθη και Schaubert στους οποίους είχε ανατεθεί από τον Καποδίστρια ήδη από το 1831, εγκρίθηκε από τον Όθωνα. Παρουσιάστηκαν όμως πολλές δυσκολίες στην εφαρμογή του κυρίως σε θέματα απαλλοτριώσεων. Ακολούθησε η αναθεώρησή του από τον αρχιτέκτονα του βασιλιά της Βαυαρίας Leo von Klenze και τελικά δεν ακολουθήθηκε η ολοκληρωμένη μορφή ούτε του ενός ούτε του άλλου σχεδίου. Βασική διαφορά των δύο σχεδίων ήταν το πλάτος της αδόμητης αρχαιολογικής ζώνης γύρω από την Ακρόπολη, η θέση των Ανακτόρων και το πλάτος των οδικών αρτηριών.

Παράλληλα με το γεγονός ότι το πολεοδομικό σχέδιο της πρωτεύουσας παρουσίαζε δυσκολίες στην εφαρμογή του, η πόλη κτιζόταν. Τα ερείπια έδιναν τη θέση τους σε ταπεινές μονώροφες κατοικίες, σε άλλες διώροφες με εξώστη στον όροφο και στα κεντρικά σημεία της πόλης άρχισαν να υψώνονται τα πρώτα πολυτελή μέγαρα, ιδιοκτησίας πλουσίων ελλήνων κτηματιών και εμπόρων, οι οποίοι μετέφεραν τις δραστηριότητές τους και την κατοικία τους από το εξωτερικό στη νέα πρωτεύουσα. Οι αρχιτέκτονες ήταν έλληνες και ξένοι που με ζήλο και προσωπική ικανοποίηση συμμετείχαν στη γέννηση μιας ευρωπαϊκής πρωτεύουσας.

Η αρχιτεκτονική των πρώτων εκείνων χρόνων είναι απόλυτα επηρεασμένη από την νεοκλασική ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική όπως αυτή είχε διαμορφωθεί από τα τέλη του 18ου αι. και σ' όλη τη διάρκεια του 19ου, με στοιχεία της αρχαίας ρωμαϊκής τέχνης στην οποία οι ευρωπαίοι είχαν ευκολότερη πρόσβαση από την αντίστοιχη κλασική ελληνική. Σύντομα όμως οι αρχιτέκτονες έπαψαν να αντιμετωπίζουν τα αρχαία κτίσματα της Αθήνας μόνο ως ρομαντικά ερείπια και αντικείμενα μελέτης αλλά ως πρότυπα αρχιτεκτονικής. Έτσι δανείζονται πολλά στοιχεία από την κλασική αρχιτεκτονική με τα οποία αρχίζουν να «εμβολιάζουν» τον κορμό της ευρωπαϊκής κλασικής αρχιτεκτονικής.

Τα νεοκλασικά κτίρια της Αθήνας δεν έχουν ακόμα μελετηθεί σε όλη τους τη διάσταση κι έτσι δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε την ακριβή τους σχέση προς τα αρχαία πρότυπα. Εκείνο όμως που μπορούμε να πούμε είναι ότι οι αρχιτέκτονες εκείνοι είχαν τη πεποίθηση ότι μιμούμενοι την τέλεια αρμονία της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής δημιουργούσαν ό,τι καλύτερο στη νέα πρωτεύουσα. Με τον τρόπο αυτό εμφανίστηκε μία νέα μορφή κλασικισμού, ο «αθηναϊκός κλασικισμός», ο οποίος δεν συναντάται πουθενά στην υπόλοιπη Ευρώπη. Κύρια χαρακτηριστικά του είναι η κλίμακα των κτιρίων με μέτρο τον άνθρωπο και η πολυχρωμία, δύο βασικά στοιχεία που τον διαφοροποιούν από τον ευρωπαϊκό κλασικισμό όπου οι αρχιτέκτονες εμπνέονται από εντυπωσιακά σε διαστάσεις ρωμαϊκά και αναγεννησιακά πρότυπα.

Αναφέραμε ήδη ότι πολλοί ήταν οι αρχιτέκτονες έλληνες και ξένοι, επώνυμοι και μη που εργάστηκαν στην οικοδόμηση της Αθήνας ως πρωτεύουσας. Στο σημείο αυτό ας σταθούμε λίγο στη συμβολή των δύο δανών αρχιτεκτόνων Christian και Theophilus Hansen. Ο Christian έφτασε στην Αθήνα ήδη από το 1833, είχε διοριστεί στην τεχνική υπηρεσία του υπουργείου των Εσωτερικών και παράλληλα είχε δραστηριότητα και ως ιδιώτης αρχιτέκτων. Υπήρξε επίσης καθηγητής στο πρώτο Πολυτεχνείο της Ελλάδος στο οποίο για ένα διάστημα δίδαξε και ο αδελφός του Theophilus. Με τον τρόπο αυτό οι αδελφοί Hansen μετέδωσαν τη δική τους μάθηση και εμπειρία στη πρώτη γενιά των ελλήνων σπουδαστών της αρχιτεκτονικής. Ο Christian έμεινε στην Ελλάδα 18 χρόνια με συνεχή δραστηριότητα. Ο Theophilus παρά το γεγονός ότι παρέμεινε στην Αθήνα λιγότερο χρονικό διάστημα από τον αδελφό του έχει σχεδιάσει σημαντικά κτίρια στην πρωτεύουσα, όντας καθηγητής στη Βιέννη.

Στην τελευταία τριακονταετία του 19ου αι. ο αθηναϊκός κλασικισμός έχει φθάσει στην ακμή του. Τα ανεγειρόμενα κτίρια πλουτίζονται με περισσότερα αρχιτεκτονικά μέλη εμπνευσμένα από την ελληνική αρχαιότητα. Το γεγονός αυτό αντανακλά την ύπαρξη της εύπορης αστικής τάξης στην αθηναϊκή κοινωνία.

Το τέλος του αιώνα σηματοδοτείται από ένα διεθνές γεγονός με επίκεντρο την ελληνική πρωτεύουσα: η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων και η διεξαγωγή των πρώτων Διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων το 1896 στο ανακατασκευασμένο αρχαίο Στάδιο της Αθήνας, το Παναθηναϊκό Στάδιο.

Η ιστορία του αρχίζει το 330 π. Χ. ακριβώς στο σημείο όπου βρισχεται σήμερα. Το πρώτο αυτό Στάδιο κατασκευάστηκε τότε από τον Λυκούργο, τον επιμελητή του πολεμικού ταμείου του δήμου των Αθηνών για τη διεξαγωγή των αθλητικών αγώνων στη διάρκεια των εορτών των Μεγάλων Παναθηναίων. Είχε δε τη μορφή που είχαν όλα τα ελληνικά Στάδια στην αρχαιότητα: σχήμα παραλληλογράμμου με είσοδο στη βόρεια πλευρά και με χωμάτινα τα πρανή στο εσωτερικό. Οι θεατές κάθονταν στο χώμα και πιθανόν να υπήρχαν λίθινα ή ξύλινα «εδώλια», καθίσματα, για την ελλανόδικο επιτροπή και ορισμένα διακεκριμένα πρόσωπα. Την

ονομασία του οφείλει από το μήκος του αγωνιστικού χώρου που είναι ένα στάδιο, μέτρο μήκους στην αρχαιότητα (ένα στάδιο = 600 ελληνικοί πόδες, ένας πους = 0,308 μ.). Το μήκος των ελληνικών σταδίων παρουσίαζε διαφορές από πόλη σε πόλη. Το μήκος του Παναθηναϊκού Σταδίου αντιστοιχεί σε 185 μ. περίπου.

Τη μορφή αυτή διατήρησε ως τον 2ο μ. Χ. αι. Μεταξύ του 139–144 με έξοδα του πλούσιου αθηναίου Ηρώδη γιο του Αττικού, το Παναθηναϊκό Στάδιο καλύφθηκε από πεντελικό μάρμαρο και πήρε τη μορφή του πεταλόσχημου με τη προσθήκη της «σφενδόνης» στο νότιο άκρο. Έλαβε δηλ. τη μορφή των ελληνικών Σταδίων στους ρωμαϊκούς χρόνους. Η λαμπρή κατασκευή του προκαλούσε τον γενικό θαυμασμό των συγγραφέων της εποχής και θεωρείτο ότι εφάμιλλο δεν υπήρχε στον κόσμο. Με την καθιέρωση του χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του βυζαντινού κράτους, άρχισε και η φθίνουσα πορεία του Παναθηναϊκού Σταδίου δεδομένου ότι η χρήση του ήταν στενά συνυφασμένη με το ειδωλολατρικό στοιχείο. Τα μάρμαρα χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό και ως τις παραμονές του 1896 το Στάδιο διατηρούσε μόνο τη χωμάτινη μορφή του.

Οι εργασίες της ανακατασκευής του για τη διεξαγωγή των πρώτων Διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων, άρχισαν το καλοκαίρι του 1895. Αρχιτέκτων ήταν ο Αναστάσης Μεταξάς. Το σχέδιο της ανακατασκευής βασίστηκε στα ίχνη του αρχαίου Σταδίου που είχαν αποκαλυφθεί από την ανασκαφή του Ernst Ziller το 1869–70. Τα έξοδα της πολυδάπανης αυτής εργασίας ανέλαβε εξ ολοκλήρου ο εθνικός ευεργέτης Γεώργιος Αβέρωφ, έλληνας από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Το τεράστιο έργο της ανακατασκευής από λευκό πεντελικό μάρμαρο δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί ως την ημέρα της έναρξης των Αγώνων. Οι εργασίες συνεχίστηκαν και μετά τη λήξη τους. Ολοκληρώθηκαν δε το 1906 με την ανέγερση ενός κορινθιακού προπύλου. Το Παναθηναϊκό Στάδιο φιλοξένησε και πάλι διεθνείς αθλητικούς αγώνες, τους Διεθνείς Αγώνες της Μεσολυμπιάδος του 1906. Το Στάδιο μετά την ανακατασκευή του χρησιμοποιήθηκε και για ποικίλλες άλλες εκδηλώσεις εκτός από αθλητικές διοργανώσεις όπως θεατρικές παραστάσεις, διάφορες εορταστικές εκδηλώσεις του Λυκείου των Ελληνίδων, γυμναστικές επιδείξεις σχολείων, λαϊκές γιορτές, συγκεντρώσεις πολιτικού χαρακτήρα.

Σήμερα 2334 χρόνια από τη γέννησή του, το μοναδικό Στάδιο στον κόσμο από λευκό πεντελικό μάρμαρο και μάλιστα στη θέση του αρχαίου ελληνικού Σταδίου ετοιμάζεται και πάλι να λαμπρύνει με την επιβλητική του παρουσία τους Διεθνείς Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, να προσφέρει τη φιλόξενη αγκαλιά του σε αθλητές έλληνες και ξένους και να διακηρύξει παγκόσμια, την ειρήνη ως προϋπόθεση του αγωνιστικού πνεύματος.

Athény v 19. století od vyhlášení hlavním městem až po první mezinárodní olympijské hry

ARISTEA PAPANICOLAOU-CHRISTENSEN

Devatenácté století představovalo pro Evropu historické období vzpour a převratů. Vítr liberalismu doslova bortil evropská absolutistická zřízení, která ustupovala požadavkům národů na ústavní svobody.

Na počátku 19. století se řecký prostor otřásá vzpourami proti osmanské nadvládě, které vyvrcholily povstáním roku 1821. Zápas Řeků byl konečně uznán a toužebně očekávané vyhlášení nezávislého státu se prostřednictvím londýnského protokolu z r. 1830 stalo skutečností. Sídlem řecké vlády, v jejímž čele stál první vladař — kyvernitis — Ioannis Kapodistrias, bylo v této době Nafplio. R. 1831 byl Kapodistrias zavražděn a následovalo období prudkých vnitrostátních sporů. Nakonec zasáhly velmoci, Anglie, Francie a Rusko, a byla tak prosazena absolutistická monarchie a do jejího čela postaven princ Oto Bavorský, syn bavorského krále Ludvíka I. Mladý král, který sotva dovršil 17 let, se vylodil v Nafpliu 25. ledna 1833.

Dočasným sídlem království zůstalo i nadále Nafplio, ale současně, od května 1833, byly zahájeny rozhovory na téma, které město by bylo vhodné jako definitivní hlavní město řeckého státu. Nakonec padla volba na Athény vzhledem k jejich slavné minulosti a k jejich výjimečným památkám. V prosinci 1834 se král a vláda oficiálně usadili v nové metropoli.

V tomto bodě začínají novodobé dějiny Athén. Jaký však byl obraz, který tehdy Athény poskytovaly? Malé město plné rozvalin, obyvatelstvo, z větší části Řekové, ale také Turci a Arvanité, nepřesahovalo 6000 osob a obývalo zejména oblast severozápadně od Akropole.

Král, vysocí státní úředníci a zahraniční velvyslanci našli dočasné ubytování v 73 nejlepších athénských soukromých obydlích. Král využil jako svou první rezidenci to nejlepší, co se v Athénách nacházelo, dům Kondostavlu, ke kterému byla připojena velká osmiboká místnost jako přijímací místnost a taneční sál. Po svém sňatku, s princeznou z Oldenburgu, Amálií, r. 1837, se usadil ve dvou sousedních zvláště upravených budovách na náměstí Klafthmonos. Do současné doby se zachovala jen jedna z nich a dnes se v ní nachází muzeum města Athén. Současně byly zahájeny příslušné kroky k nalezení vhodné lokality pro vybudování paláců. Byly předloženy různé návrhy. Např. Kleanthis a Schaubert navrhovali současné náměstí Omonia, Leo von Klenze Kerameikos a Karl Friedrich Schinkel dokonce přímo Akropol. Nakonec byl přijat návrh na vybudování paláců na vyvýšeném, ale rovném terénu, v místě, kam ústila centrální ulice Ermu. Základní kámen byl položen 25. ledna 1836 a ihned byly

zahájeny práce podle návrhu architekta bavorského krále, Friedricha Gärtnera. Výstavba byla dokončena r. 1845 a od té doby představovaly paláce oficiální bydliště krále Oty, a to až do jeho vypuzení z Řecka v říjnu 1862.

Vraťme se však k samotným Athénám, které nyní musely získat podobu metropole, a to metropole evropské. První urbanistický návrh architektů Kle-anthise a Schauberta, jimž tento úkol zadal ještě Kapodistrias r. 1831, král Oto schválil. Objevily se však mnohé problémy v jeho uskutečnění, zejména v otázkách vyvlastnění půdy. Návrh byl přepracován architektem bavorského krále Leem von Klenzem a nakonec nebyl plně využit ani jeden z návrhů. Základní rozdíl obou návrhů byl v šířce nezastavěné archeologické zóny kolem Akropole, umístění paláců a šířka dopravních tepen.

Přes skutečnost, že v provedení urbanistického plánu hlavního města se vyskytovaly problémy, se město budovalo. Ruiny nahrazovala nízká jednopatrová stavení, jinde stavení dvoupatrová s balkóny v poschodí a v centrálních bodech města se začaly budovat první luxusní rezidence patřící bohatým řeckým statkářům a obchodníkům, kteří přesouvali svou činnost i své bydliště ze zahraničí do nového hlavního města. Architekti byli Řekové i cizinci. S osobním zaujetím a zápalem se podíleli na zrození jedné z evropských metropolí.

Dobová architektura prvních let byla zcela ovlivněna neoklasickou evropskou architekturou tak, jak tato byla zformována na konci 18. století a během 19. století, s prvky starověké římské architektury, která byla pro Evropu snadněji přístupná než klasická architektura řecká. Brzy však architekti přestali přistupovat k antickým stavbám Athén pouze jako k romantickým ruinám a k předmětům bádání, ale začali v nich vidět architektonické vzory. Tak přebírají mnohé prvky z klasické architektury, jimiž neoklasickou evropskou architekturu obohacují.

Neoklasické budovy v Athénách nebyly ještě zcela prostudovány, a tak si nemůžeme ověřit, jak úzce navazují na antické předlohy. Jejich stavitelé však byli zcela určitě přesvědčeni, že napodobování dokonalé harmonie řecké antické architektury je pro Athény tou nejlepší volbou. Takto vznikla nová podoba klasicismu, „athénský klasicismus“, se kterým se ve zbývající Evropě nesetkáváme. Jeho hlavními charakteristickými rysy jsou rozměry uzpůsobené lidským měřítkům a polychromie. To jsou dva základní body, které odlišují athénský klasicismus od evropského, kde se architekti nechali inspirovat monumentálními rozměry římských a renesančních vzorů.

Již jsme uvedli, že na výstavbě Athén jako hlavního města se podílelo mnoho architektů, Řeků i cizinců. Neznáme všechna jména, zastavme se však v tomto bodě u přínosu dvou dánských architektů, Christiana Hansena a Theophila Hansena. Christian přijel do Athén již r. 1833, začal působit na technickém úřadě ministerstva vnitra a současně byl činný jako soukromý architekt. Půso-

bil také jako profesor na prvním řeckém vysokém učení technickém (Polytechnio), kde také po určitou dobu vyučoval jeho bratr Theophilus. A tak bratři Hansenové předali své znalosti a zkušenosti první generaci řeckých studentů architektury. Christian zůstal v Řecku 18 let a po celou dobu nepřerušil svou činnost. Theophilus, přesto, že pobyl v Řecku kratší dobu než jeho bratr, projektoval v době, kdy působil jako profesor ve Vídni, významné budovy hlavního města Řecka.

V posledních třiceti letech 19. století dosáhl athénský klasicismus svého vrcholu. Nové budovy jsou obohacovány mnoha architektonickými prvky inspirovanými řeckou antikou. Tato skutečnost odráží existenci bohaté měšťanské třídy v athénské společnosti.

Konec století je poznamenán událostí mezinárodního významu, jejímž střediskem byly Athény: oživení olympijských her a konání prvních mezinárodních olympijských her r. 1896 na obnoveném antickém stadionu v Athénách, Panathenajském stadionu.

Historie stadionu začíná r. 330 př. Kr. přesně na stejném místě, na kterém se nachází dnes. Tehdy stadion vybudoval Lykurgos, správce válečné pokladny athénské demu, pro konání sportovních závodů během Velkých Panathenajů. Měl stejnou podobu jako ostatní řecké stadiony v antice: Tvar rovnoběžníku s vchodem na severní straně a s hliněnými svahy. Diváci seděli na zemi a pravděpodobně zde existovala kamenná a dřevěná sedadla pro rozhodčí komisi a další vybrané osoby. Za svůj název vděčí délce závodistiště, která představovala jedno stadium, což byla antická jednotka délky (jedno stadium = 600 řeckých stop, jedna stopa = 0,308 m). Délka stadionů v Řecku se v jednotlivých městech lišila. Délka Panathenajského stadionu odpovídá přibližně 185 m.

Tuto podobu si stadion uchoval až do 2. století po Kr. V letech 139–144 byl na náklady bohatého Athéňana Heroda, syna Attika, pokryt pentelským mramorem, dostal tvar podkovy, oblouk byl připojena na jižním okraji. Získal tedy podobu řeckých stadionů v římském období. Svým působivým vzhledem vyvolával všeobecný obdiv tehdejších spisovatelů a byl pokládán za jedinečný na celém světě. S ustanovením křesťanství státním náboženstvím začíná úpadek Panathenajského stadionu, neboť jeho užívání bylo těsně spjato s pohanstvím. Mramor byl použit jako stavební materiál, a tak téměř do r. 1896 měl stadion pouze hliněný povrch.

Práce na obnově stadionu pro konání prvních mezinárodních olympijských her začaly v létě r. 1895. Architektem byl Anastasis Metaxas. Plán obnovy se opíral o stopy antického stadionu, které byly odkryty při výzkumných pracích Ernsta Zillera v letech 1869–70. Veškeré náklady spojené s touto finančně velmi náročnou výstavbou převzal Georgios Averof, Řek z egyptské Alexandrie, významný mecenáš řeckého státu. Obrovské dílo obnovy stadionu v pentelském

mramoru nemohlo být dokončeno do zahájení her, práce pokračovaly i po jejich skončení. Byly dovršeny r. 1906 vztyčením korintské brány. Panathenajský stadion opět hostil mezinárodní sportovní závody — r. 1906, tedy v období mezi olympijskými hrami. Po své obnově byl užíván i pro různé jiné příležitosti kromě sportovních závodů, např. pro divadelní představení, různé oslavy Lycea Řekyň, sportovní vystoupení škol, lidové oslavy, politická shromáždění.

Dnes, 2334 let po svém vzniku, je stadion, který je jako jediný na světě vystavěný z bílého pentelského mramoru a nachází se na místě antického stadiónu, opět připravován, aby dodal lesku Mezinárodním olympijským hrám r. 2004, poskytl svou pohostinnou náruč sportovcům z Řecka i zahraničí a hlásal tak po celém světě mír jako předpoklad uchování sportovního ducha.

(Přeložila Simone Sumelidu.)

Jeremiad

PANOS KARNEZIS

That morning Mr. Jeremias, a retired carpenter and master stonecutter, left the village on the early coach to the county capital. Two hours later he was pressing the stop button above his seat, not knowing at that moment that the small switch was the trigger of his fate. Having disembarked two stops too soon, his plan to be at the front of the queue in the Pensions Office had collapsed, even though he ran an impressive mile for a man of his age and superfluous physique.

He made it to the office only in time to take the last available seat in the waiting room. He was sweating profusely, breathing heavily, was disappointed and hungry. Had he been first in line, he could have sorted out his pension within the hour. But now he could only put his dog-eared stamp books in the tray on the counter, sit back to get his mind off his misfortune, and hope he would be seen before closing time. It was what he had been hoping for twice a week for the past two months.

He closed his eyes and listened to his heart, which beat at a tempo he had never managed to follow on the recorder whenever he played with the village band. Only a few moments later Mr. Jeremias, a bachelor aged sixty-five, opened his eyes as if someone had called his name and peacefully passed away from exhaustion in the familiar surroundings of the Pensions Office.

And no one noticed. No one heard the silence of his dead man's nostrils, or noticed that his collar remained buttoned up — if he were alive he would have undone it no later than nine thirty, when the heat, the cigarette smoke and the sun through the stuck windows always made him sweat and complain. In addition, he had his hands clasped on his lap instead of playing with his string of beads while repeating the speech he had prepared for the branch manager, and, even though he did have his legs crossed, he did not once cross them the other way around in order to avoid pins and needles, as he would invariably do, or scratch his ankles, which always itched under his polyester socks.

With his head leaning slightly back, resting on the dusty wall, and his eyes open, he seemed as if he were staring at the laminated poster of a paradise island on the opposite wall. His freshly shaven cheeks were still red and his face had a pleasant expression — in fact, he was almost smiling, maybe a little puzzled, as if someone had just told him a humorous anecdote he had not understood but was polite enough not to show it.

Some time later the retired brigadier and decorated hero of the war who was sitting opposite, spat on the floor. He said: "This place is more crowded

than any dugout I've been in in my time." He proceeded to roll up his trousers, and unfastened the straps of the wooden leg he had lived with ever since his release from hospital. He then produced a gouge and explained to the other claimants that he had recently taken up woodcarving. "It is a great hobby for pensioners," he said, and started work on a mermaid relief on his artificial limb.

A woman next to Mr. Jeremias, encouraged by his honest smile, talked about the living and dead members of her family tree, which went back seven generations to a lady-in-waiting of the first German queen.

"You're the best listener I've ever come across," she told Mr. Jeremias an hour later.

She had not caught his name, but, embarrassed to admit she was also a little deaf, she decided not to ask him again. Besides, it was her turn. At the counter she demanded a disability allowance in her pension, on the grounds of severe back pain from kneeling at mass for over fifty years. The clerk listened patiently, and replied: "Sue the bishop. Next claim."

Her case started a discussion among the claimants. A former sexton with a toupee had to agree that, indeed, there were several dangers lurking inside a church.

"It's worse than a battlefield," the retired brigadier said.

He listed the danger of fire from the wax and oil candles, the fact that one could slip on the marble steps of the altar or stumble over the brass legs of the candelabra, and also the chance of contracting an infectious disease through the sharing of the Communion cup.

The time passed with the claimants walking between rooms in order to get a signature on their forms, buy tax stamps from the cashier and use the mimeograph. The discussion moved to the matter of death.

A schoolmistress said: "Resurrection is the greatest advertising campaign ever launched by the Church."

"And paradise is a private club," added a man with dyed hair, gold rings and a medallion. "But, even though you pay membership fees for a lifetime, you may still be refused admission at the door."

The brigadier shook his gouge in disagreement.

"I believe we come back as flies for three reasons," he said.

"First, there are enough for there to be one for every soul on Earth since the beginning of time. Second, aren't they often flying around corpses? And third, they like living in houses — old habits die hard."

The woman next to Mr. Jeremias asked: "Yes, but they eat..."

The brigadier shrugged. "In the next life we reap what we sow."

Annoyed, the sexton left the waiting room and lost his place in the queue. When he returned he realized his mistake and decided to come back another

day. A moment later, the waiter from the corner café came in holding an electric fan.

“Who ordered this?”

“I did.”

It was the widow of the herbalist who had made a fortune selling bitter concoctions that cured cancer and other terminal diseases. He was finally arrested, his fortune was confiscated and he was left to die in prison. His wife, who had become addicted to infusions of the medicinal herbs from the unsold produce, was left with nothing.

“Poverty is killing me little by little,” she said.

The clerk pressed the REFUSED stamp on her documents.

“Don’t worry. You drink enough philtre to live for ever.”

By midday, Mr. Jeremias’s putrefaction was producing a detectable smell. Yet no one suspected it was coming from that respectable gentleman. His tight collar squeezed his bloodless Adam’s apple, and the rubber ends of the chair-legs, pushed by his weight, gave another half an inch. As time went by, his muscles hardened and his face became paler. But the sun had moved beyond the skylight, and Mr. Jeremias was now sitting in a shade that hid his body’s transformations. Six hours had passed since he had expired, during which no one had looked at his strangely amused face for more than a second, or laid a concerned hand on his sinking shoulder.

It was an ignominious end for the man who had almost single-handedly built the village. Many years before, he was crossing the valley on foot when he noticed some tin and adobe shacks, and headed towards them. The moment the people saw the man in the maroon leotard, the big tattoos and the ripped boots enter their village, they felt as if a dog had wandered into their house.

“Who the hell are you?” they asked.

“I am Jeremias,” the man replied, blushing. “I used to be the strongest man in the world.”

He explained that once he could pull a steam locomotive plus eleven wagons with his teeth, hew a marble boulder into a Virgin Mary with the sharp edge of his hand, and crush a concrete block with a single knock of his forehead. The villagers looked at him, unimpressed.

“I’m looking for a job,” the strongman finally said.

The mayor came forward.

“Can you build walls?” he asked.

Because the houses had no foundations, the village was prey to the winds that blew across the valley, lifting whole shacks in the air and dropping them miles away. Within two years, Mr. Jeremias had built stone houses for every family, a town hall and also a church with a belfry.

“We cannot pay you,” the mayor said. “But I can sign the papers to claim a state pension.”

“A pension?”

“It’s like a salary,” explained the mayor. “The difference is that you get a raise only before the elections.”

In the Pensions Office it was now an hour before closing. Only the brigadier and the man with the medallion were in the queue in front of Mr. Jeremias. The door opened and a woman in a tight dress walked in. She looked around with distaste. In the end she walked to Mr. Jeremias and pulled down the neckline of her dress.

“For you,” she said, “only ten drachmas.”

The brigadier turned to the medallion man.

“What does she sell?”

“Miracles.”

She looked at the dead man for a moment. Then she asked the other two: “What’s wrong with him? He smells like expensive cheese.”

“You are wasting your time. He’s from a village so poor it doesn’t have a name.”

The woman turned to the brigadier.

“How about you, old man?”

“I haven’t been with a woman for years,” he replied. “But I’m a fighter.”

Half an hour later in a hotel not far away, and leaning over his wooden leg on the floor next to the bed, the brigadier counted the banknotes in his wallet, and decided to stay where he was for some time more, thus surrendering his place in the queue to Mr. Jeremias.

Ten minutes before closing, the clerk finally took Mr. Jeremias’s forms from the tray, but did not notice the dog that walked in, attracted by the smell of rotting flesh. While the man was studying the forms, the dog bit Mr. Jeremias’s shoe and started pulling it with desperation. The clerk stood up and, scratching his head, went to see his supervisor.

When the branch manager approached Mr. Jeremias, the dog was already gone. He looked at the old man without a shoe, whose hair was messed up, and who had a half-smile on his ash-grey face, and could not suppress an irreverent laugh before saying: “This is your lucky day, Mr. . . .” He put on his glasses to read the name on the documents in his hands. “Je-re-mias, yes. I am happy to inform you, Mr. Jeremias, that your situation has finally been resolved.”

(Karnezis, Panos. Little Infamies. Jonathan Cape, London 2002. ISBN 0-224-06261-1)

Jeremiada

PANOS KARNEZIS

Toho rána pan Jeremias, tesař a kamenický mistr ve výslužbě, odjel časným ranním autobusem do okresního města. Když o dvě hodiny později mačkal tlačítko „zastavit“ nad svým sedadlem, netušil, že tento malý spínač je spouštěcím mechanismem jeho osudu. Vystoupil totiž o dvě zastávky dříve, takže i když na muže svého věku a mohutných tělesných rozměrů běžel vskutku obdivuhodně, jeho plán stát mezi prvními ve frontě před důchodovou kanceláří přišel vniveč.

Do kanceláře dorazil právě ve chvíli, kdy v čekárně už zbývalo jen poslední volné místo. Byl zpocený jak myš, špatně se mu dýchalo, byl otrávený a měl hlad. Kdyby byl býval první ve frontě, mohl celou záležitost vyřídit během hodiny. Ale nyní tak mohl pouze nechat svoji otřepanou důchodovou knížku u okénka, posadit se, snažit se zapomenout na svoji smůlu a doufat, že si ho všimnou před koncem úředních hodin. Tedy přesně to, v co doufal dvakrát týdně během posledních dvou měsíců.

Zavřel oči a zaposlouchal se do tlukotu svého srdce, které bušilo tempem, jehož se mu nikdy nepodařilo docílit na flétně, když hrával s vesnickou kapelou. Jen o chvíli později pan Jeremias, starý mládenec ve věku šedesáti pěti let, otevřel oči jako by někdo zavolal jeho jméno a v důvěrně známém prostředí důchodové kanceláře z důvodu naprostého vyčerpání v klidu a míru vydechl naposled.

A nikdo si toho nevšiml. Nikdo neslyšel mrtvé ticho jeho chřípí, nikdo si nevšiml, že má stále ještě košili upnutou až ke krku — kdyby byl naživu, tak by si ji rozepnul nejpozději o půl desáté, kdy se začínal potit a stěžovat si na horko, kouř z cigaret a slunce pražící skrze špinavá okna. Navíc místo toho, aby si hrál se svým kombolajem a opakoval si proslav, který si předem připravil pro hlavního úředníka, měl ruce složené v klíně, a i když si dal nohu přes nohu, ani jednou nohy nevyměnil, což vždy dělával, aby se vyhnul mravenčení, a také se neškrábal na kotnících, které ho v polyesterových ponožkách vždy svrběly.

S lehce zakloněnou hlavou opírající se o zaprášenou zeď a s otevřenými očima vypadal, že hledí na plakát s vyobrazením nějakého rajského ostrova, umístěný na protější zdi. Jeho čerstvě oholené tváře byly stále ještě červené a měl na nich docela příjemný výraz, vlastně se skoro usmíval, snad trochu zmateně, jako by právě slyšel nějakou anekdotu, jíž sice nerozuměl, ale měl v sobě přesto tolik slušnosti, aby to nedal najevo.

O chvíli později brigádní generál ve výslužbě, mnoha vyznamenáními ověšený válečný hrdina, který seděl naproti, plívl na podlahu a řekl: „Tady je víc lidí než v jakýmkoliv zákopu, kde jsem kdy byl.“ Pak si vyhrnul kalhoty

a uvolnil popruhy na své dřevěné noze, se kterou žil od té doby, co ho propustili z nemocnice. Pak odněkud vytáhl dláto a vysvětlil všem dalším žadatelům o důchod, že se nedávno začal zabývat dřevorezbu. „Je to skvělý koníček pro důchodce,“ řekl a začal pracovat na reliéfu mořské panny, který měl na své umělé končetině.

Nějaká žena, která seděla vedle pana Jeremiase a které dodal odvalu jeho upřímný úsměv, se rozhovořila o živých a mrtvých členech své rodiny, která odvozovala svůj původ přes sedm generací od komorné první německé královny.

„Vy jste ten nejlepší posluchač, jakého jsem kdy potkala,“ řekla panu Jeremiasovi o hodinu později.

Nepamatovala si sice jeho jméno, ale protože se styděla přiznat, že je také trochu nahluchlá, rozhodla se, že se znovu ptát nebude. A navíc už byla na řadě. U okénka požadovala zvláštní zdravotní příplatek kvůli silné bolesti v zádech, kterou si způsobila pravidelným klečením při mši po dobu více než padesát let. Úředník trpělivě naslouchal a pak řekl: „Zažalujte biskupa. Další!“

Její případ rozpoutal diskusi mezi dalšími žadateli. Bývalý kostelník, který měl tupé, musel souhlasit s tím, že v kostele opravdu na člověka cíhají různá nebezpečí.

„Je to horší než bitevní pole,“ řekl brigádní generál ve výslužbě.

Vyjmenoval nebezpečí požáru kvůli voskovým svíčkám a olejovým lampám, dále nebezpečí uklouznutí na mramorových schodech oltáře či zakopnutí o bronzovou nohu svícnu, a také možnost chytit nějakou nakažlivou nemoc díky přijímání ze společného kalicha.

Čas ubíhal, žadatelé přecházeli z místnosti do místnosti, nechávali si podepsat svoje formuláře, kupovali si od pokladníka různé kolky a používali cyklostyl. Diskuse se mezitím posunula k otázce smrti.

„Vzkříšení je tou největší reklamní kampaní, kterou kdy církve spustila,“ prohlásila učitelka.

„A ráj je soukromý klub,“ dodal muž s nabarvenými vlasy, zlatým prstenem a medailonem. „Ale i když celý život platíš členské příspěvky, stejně tě nakonec můžou u dveří odmítnout.“

Brigádní generál nesouhlasně zavrtěl hlavou.

„Já věřím, že se po smrti vracíme zpět jako mouchy, a to na základě tří důvodů,“ řekl.

„Za prvé, much je dost pro každou duši, která kdy žila od počátku světa. Za druhé, nelétají snad často právě kolem mrtvol? A za třetí, rády žijí v domech — zvyk je železná košile.“

Žena, která seděla vedle pana Jeremiase, řekla: „No ano, ale mouchy se přece živí...“

Generál pokrčil rameny. „V příštím životě sklízíme to, co jsme zaseli.“

Kostelník se otráveně zvedl, vyšel z čekárny a ztratil své místo ve frontě. Když se vrátil, uvědomil si svoji chybu a rozhodl se, že přijde jindy. O chvíli později přišel číšník z kavárny na rohu ulice a v ruce držel elektrický ventilátor.

„Kdo si to objednal?“

„Já.“

Byla to vdova po bylinkáři, který přišel k pěkným penězům prodejem různých hořkých odvarů, které léčily rakovinu a jiné smrtelné choroby. Nakonec byl zatčen, jeho majetek byl zkonfiskován a on sám zemřel ve vězení. Jeho ženě, navykklé užívat bylinkové extrakty, které se neprodaly, nezůstalo vůbec nic.

„Mě postupně ničí chudoba,“ prohlásila.

Úředník dal na její papíry razítko ZAMÍTNUTO.

„Jen se nebojte. Pijete tolik nápojů lásky a jiných odvarů, že budete žít na věky.“

Kolem poledne byl už rozklad páně Jeremiasův cítit. Ale nikoho ani nenapadlo, že by to mohlo pocházet z takového úctyhodného pána. Upnutý límec mu svíral bezkrevný ohryzek a gumové nožičky židli se pod tíhou jeho těla posunuly o další kousíček. Jak tak plynul čas, ztuhlo mu svalstvo a zbledl obličej. Ale slunce už nesvítilo světlíkem dovnitř, a tak pan Jeremias nyní seděl ve stínu, který skryl proměny jeho těla. Od chvíle, co vydechl naposled, už uplynulo šest hodin, během nichž se nikdo nepodíval na jeho obličej, na kterém spočíval zvláště pobavený výraz, déle než vteřinu. Nikdo také nespočinul starostlivou rukou na jeho propadajícím se rameni.

Jak potupný konec pro člověka, který vlastníma rukama postavil téměř celou vesnici! Kdysi dávno, když procházel údolím, si všiml nějakých barabizen z vepřovic a plechu a zamířil k nim. Ve chvíli, kdy lidé uviděli tetovaného muže v kaštanově hnědém trikotu a děravých botách, jak jde do jejich vesnice, měli pocit, jako by se jim do domu vetřel pes.

„Kdo ksakru jsi?“ ptali se ho.

„Jsem Jeremias,“ odpověděl muž a začervenal se. „Bývával jsem nejsilnější muž na světě.“

A hned jim také vysvětlil, že může v zubech utáhnout parní lokomotivu i s jedenácti vagony, že umí hranou dlaně vytesat z mramorového balvanu Pannu Marii a že je také schopen jediným úderem čela rozrazit betonový panel. Vesničané se na něho dívali bez zájmu.

„Hledám práci,“ řekl silák nakonec.

Starosta vystoupil z řady.

„Umíš stavět zdi?“ zeptal se.

Domy zde totiž neměly žádné základy a vesnice byla častou kořistí větrů, vanoucích údolím, které dokázaly nadzvednout do vzduchu celou chatř a opět

ji shodit o několik kilometrů dále. A tak během dvou let postavil pan Jeremias kamenný dům pro každou rodinu, radnici a kostel se zvonící.

„Nemůžeme ti zaplatit,“ řekl starosta, „ale můžu ti podepsat papíry o nároku na penzi.“

„Penzi?“

„To je něco jako plat,“ vysvětlil mu starosta. „Jedinej rozdíl je v tom, že ti přidají jen před volbama.“

V důchodové kanceláři měli za hodinu zavírat. Ve frontě před panem Jeremiasem už byl jenom brigádní generál a muž s medailonem. Najednou se otevřely dveře a do místnosti vstoupila žena v těsně přiléhajících šatech. S pocitem znechucení se rozhlédla. Nakonec přišla k panu Jeremiasovi a rozhalila si výstřih.

„Pro tebe jen za deset drachem,“ řekla.

Generál se otočil k muži s medailonem.

„Co to prodává?“

„Zázraky.“

Žena se chvíli dívala na mrtvého muže. Pak se zeptala těch druhých dvou: „Co je s ním? Smrdí jako drahej sejra.“

„Zbytečně tu marníš čas. Ten je z tak chudé vesnice, že ani nemá jméno.“

Žena se otočila ke generálovi.

„A co ty, starouši?“

„Já nebyl s ženskou už roky,“ odpověděl. „Ale jsem kabrňák.“

O půl hodiny později v nedalekém hotelu si brigádní generál, opíraje se dřevěnou nohou o podlahu vedle postele, spočítal bankovky v peněžence a rozhodl se, že ještě chvíli zůstane, čímž postoupil své místo ve frontě panu Jeremiasovi.

Deset minut před koncem pracovní doby vytáhl úředník konečně dokumenty pana Jeremiase z přihrádky. Nevšiml si ale psa, kterého dovnitř přilákal zápach rozkládajícího se masa. Zatímco úředník studoval žádost, pes se zakousl do boty pana Jeremiase a začal jí zuřivě cloumat. Úředník vstal, poškrábal se na hlavě a šel za svým nadřízeným.

Když přišel vedoucí pobočky za panem Jeremiasem, byl už pes pryč. Vedoucí se zadíval na starého muže bez boty, který měl rozčuchané vlasy a na jehož popelavém obličejí byl náznak úsměvu, a nemohl se ubránit neuctivému úsměšku. „Toto je váš šťastný den, pane . . .“ Nasadil si brýle, aby přečetl jméno uvedené v dokumentech, které držel v ruce. „Je-re-miasi, ano. Mám radost, že vás můžu informovat, pane Jeremiasi, že ten váš problém byl konečně vyřešen.“

(Přeložil Rudolf J. Stránský.)

Jeremiada

O autorovi:

Panos Karnezis, jeden z autorů, kteří se v březnu 2003 zúčastnili pražského Festivalu spisovatelů, se narodil r. 1967 v Řecku. V roce 1992 přišel do Anglie studovat techniku a předtím, než začal psát, pracoval ve svém oboru. Karnezis obdržel akademický titul magistra (MA) z tvůrčího psaní na University of East Anglia. Žije v Oxfordu. Povídka Jeremiada (Jeremiad) pochází z povídkového cyklu Little Infamies (Malé hanebnosti), který je apokalyptickou vizí života jedné blíže nespecifikované řecké vesnice a jejích obyvatel. Tato Karnezisova literární prvotina, vydaná r. 2002 ve Velké Británii a USA, vyšla letos řecky v jeho původní vlasti.

Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης 1930–1940

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΑΝΟΥ

Θα ξεκινήσω την εισήγησή μου με μια διαπίστωση του Α. Αργυρίου, ενός από τους πλέον έγκριτους κριτικούς της λογοτεχνίας μας, όσον αφορά τη λογοτεχνική παραγωγή στην πόλη της Θεσσαλονίκης, στα χρόνια του μεσοπολέμου. Διαπιστώνει λοιπόν ο Α. Αργυρίου, πως στο εν λόγω χρονικό διάστημα, « παρουσιάστηκε στη Θεσσαλονίκη μια πεζογραφία αξιοσημείωτη σε σχέση με την ποίηση, που δεν παρουσίαζε κανένα ενδιαφέρον », ενώ εκτιμά στη συνέχεια, πως τελικά η Θεσσαλονίκη « είναι η μόνη πόλη μετά την Αθήνα, που διαμόρφωσε δική της πνευματική ζωή, αυτόφωτη και αυτοδύναμη »¹. Εάν ωστόσο η συνολική παρουσία και η προσφορά της Θεσσαλονίκης στο χώρο της λογοτεχνίας, μπορεί να εκτιμηθεί εκ των υστέρων κατά αυτόν τον τρόπο, αυτό καθόλου δεν σημαίνει, πως τα πράγματα ήταν πάντα έτσι. Το τότε άρχισε να διαμορφώνεται η λογοτεχνική φυσιογνωμία της και το ποιοι τελικά παράγοντες έπαιζαν κάποιο σημαίνοντα ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξή της, ώστε να αποκτήσει η λογοτεχνική της παραγωγή μια διακριτή και καθ' όλα αξιόλογη θέση στη νεοελληνική λογοτεχνία, δεν είναι τα μόνα ζητήματα, που αποτέλεσαν και αποτελούν θέματα προς συζήτηση της λογοτεχνικής κριτικής.

Αναζητώντας κανείς την παράδοση, τις απαρχές με άλλα λόγια της λογοτεχνίας της πόλης, εφ' όσον σταθεί στη δεκαετία του τριάντα — μια οριακή εποχή για την όλη εξέλιξή της² — πληροφορείται μέσα από αντίστοιχες με το θέμα μας επισημάνσεις της σύνταξης του περιοδικού « Μακεδονικές ημέρες », στο πρώτο τεύχος του, το Μάρτιο του 1932, πως: « ... η Θεσσαλονίκη δεν έχει λογοτεχνική παράδοση ». Μετά από μια τέτοιου είδους εκτίμηση είναι μάλλον φανερό και εύκολα μπορεί να κατανοηθεί, γιατί δεν υπάρχει πουθενά στις προθέσεις του περιοδικού η παρακολούθηση και η σύνδεση με μια παραδοσιακή λογοτεχνία, όποια και αν ήταν αυτή. Δεν μπορεί ωστόσο να ήταν η Θεσσαλονίκη μια « Έρημη χώρα »³ πριν το τριάντα, όσον αφορά το χώρο της λογοτεχνίας, η λογοτεχνική παρουσία της, έτσι όπως διαγράφεται και εντοπίζεται στη διάρκεια της δεκαετίας

¹ Βλ. Α. Αργυρίου: « Η λογοτεχνική ζωή της Θεσσαλονίκης τα τελευταία τριάντα χρόνια », περιοδ. « Επιθεώρηση Τέχνης », τόμος ΙΣΤ, τεύχος 94–95 (αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη), Οκτώβριος–Νοέμβριος 1962, σελ. 393.

² Βλ. Γ. Αλαβέρα: « Διηγηματογράφοι της Θεσσαλονίκης ». Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 10.

³ Πρόκειται για έναν πολυσχολιασμένο χαρακτηρισμό του Γ. Θ. Βαφόπουλου: « Αναπόλησα όλον εκείνον τον καιρό της πρώτης εφηβείας μας, για να μπορέσω να τοποθετήσω, με κάποια άνεση, τον Κώστα Κόκκινο στα πλαίσια μιας εποχής, όπου σπάρθηκαν οι πρώτοι σπόροι για το μελλοντικό άνθισμα της « Έρημης Χώρας » » (Μικρός πρόλογος. Εισ. μνήμην). Βλ. Κ. Χ. Κόκκινος, « Μικρά Πεζά », επιμ.-εισαγ. Ντ. Χριστιανόπουλος, Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Διαγωνίου (1977) 12.

που μας ενδιαφέρει, δεν μπορεί να προέκυψε εκ του μηδενός⁴. Όσο μεγάλη και αν φαίνεται η απόσταση, αυτού που προηγήθηκε ή που προϋπήρξε στο χώρο της λογοτεχνικής παραγωγής της πόλης, με αυτό που παρουσιάζει η εποχή του τριάντα, από τη στιγμή που εδώ υιοθετήθηκαν και καλλιεργήθηκαν νεωτερικοί και πρωτοποριακοί, τρόποι έκφρασης, κάτι τέτοιο στάθηκε δυνατό στα πλαίσια κατ' αρχήν της ιστορικής συνέχειας, που αφορά στη γενικότερη πνευματική και πολιτισμική παράδοση της πόλης.

Η Θεσσαλονίκη, δεν υπάρχει αμφιβολία, πως έχει να επιδείξει μια μακριά πνευματική παράδοση, που ξεκινάει από τις τελευταίες εκατονταετίες του Βυζαντίου και συνεχίζεται μέχρι και τους νεότερους χρόνους. Μπορεί βέβαια στα χρόνια της τουρκοκρατίας να διακόπτεται, η πόλη είναι γεγονός, πως παύει να παράγει λογοτεχνικά τουλάχιστον για ένα μεγάλο διάστημα, κάποια από τα χαρακτηριστικά αυτής της παράδοσης όμως διατηρούνται, ανεξάρτητα από το νέο καθεστώς που καθορίζει τη ζωή της και είναι αυτά ακριβώς, που διαμορφώνουν το ιδιαίτερο πνευματικό κλίμα της. Ακόμη και στην εποχή που μας ενδιαφέρει, υπάρχει ο απόηχος αυτής της παράδοσης, που δεν είναι παρά αποτέλεσμα και συνέπεια όλων εκείνων των ιστορικών συνθηκών, οι οποίες κατά καιρούς σημάδεψαν την πορεία της στο χρόνο⁵. Η πόλη αυτή, καλό είναι, όταν κανείς αναφέρεται στην παράδοσή της, να μην ξεχνά, πως υπήρξε για ένα μεγάλο διάστημα η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη δυο αυτοκρατοριών, της βυζαντινής αρχικά και της οθωμανικής στη συνέχεια, μια πόλη που λειτούργησε ως πύλη προς την Ευρώπη, από όπου περνούσε το ευρωπαϊκό πνεύμα σε όλη την ευρύτερη περιοχή. Η προνομιακή γεωγραφική της θέση κάλυπτε όλες εκείνες τις προϋποθέσεις, που απαιτούνταν για την ανάπτυξη ενός πανευρωπαϊκού εμπορίου, με άμεση συνέπεια το σχηματισμό μιας αστικής τάξης εδώ, αλλά και την ύπαρξη μεγάλων ανισοτήτων στα πλαίσια της κοινωνίας της. Εξαιτίας μάλιστα αυτής της κοινωνικής ανισορροπίας έχουμε από πάρα πολύ νωρίς αναταραχές και συγκρούσεις, που συνηθέστατα μας παραπέμπουν σε πολιτικά αλλά και κοινωνικά προβλήματα των κατοίκων της⁶. Ο πληθυσμός της

⁴ Για το συγκεκριμένο θέμα οι υπεύθυνοι του ειδικού αφιερώματος του περιοδικού «Ο Πολίτης» με τίτλο «Θεσσαλονίκη, πεζός λόγος 1912–1980», Στέλιος Γούτης και Μιχάλης Πιερός διαπιστώνουν πως: «όσο κι αν οι διάφοροι μελετητές συμφωνούν ότι η ιστορία της λογοτεχνικής Θεσσαλονίκης ξεκινά στα 1932... εντούτοις, η προϊστορία της φαίνεται, πως αρχίζει τουλάχιστον από το 1921, οπότε και εκδίδεται το περιοδικό «Τέχνη», ενώ από το 1922 αρχίζει να εκδίδεται το περιοδικό «Μακεδονικά Γράμματα».» Πεζός λόγος 1912–1980, περιод. «Ο Πολίτης», Νοεμ. 1983.

⁵ Βλ. σχετικά Τ. Καζαντζή: «Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης», περιод. «Νέα Εστία», τόμος 118, τεύχος 1403, Αθήνα 1985, σελ. 393.

⁶ Βλ. ό.π., Τ. Καζαντζή: «Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης», σελ. 394–398. Για ειδικότερες πληροφορίες επί του θέματος, βλέπε τις κλασικές μελέτες γύρω από το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα του Κ. Μοσκόβ: «Εισαγωγή στην ιστορία του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα», Θεσσαλονίκη 1978 και «Θεσσαλονίκη. Τομή μιας μεταπρατικής πόλης», Αθήνα 1974.

εξάλλου θα πρέπει να τονισθεί, πως δεν ήταν μέχρι και τις αρχές του περασμένου αιώνα ομοιογενής, οι κάτοικοί της για αιώνες ιδιαίτερα τους τελευταίους της περιόδου της τουρκοκρατίας ήταν ένα ανάγλυφο εθνοτήτων. Εβραίοι, Τούρκοι, Έλληνες, Βούλγαροι και διάφοροι Ευρωπαίοι ζουν εδώ, εξοικειωμένοι με το ξένο στοιχείο, ο καθένας με τη δική του παράδοση και παιδεία έχοντας γνώση των όσων συνέβαιναν στην Ευρώπη⁷.

Πολλά από τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά διακρίνουν τη Θεσσαλονίκη ως τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων, μετά το τέλος τους όμως η κατάσταση αλλάζει, η πόλη θα μπει μέσα στην ελληνική πραγματικότητα, και ταυτόχρονα θα ξεκινήσει γι' αυτήν η οδυνηρή περίοδος της προσαρμογής της και η τελική μεταμόρφωσή της από μεγάλο αστικό κέντρο διεθνούς ενδιαφέροντος σε μια ιδιότυπη ελληνική επαρχία. Χάνοντας στην πορεία ένταξής της στην περιφέρεια πλέον του ελληνικού χώρου πολλά από εκείνα τα στοιχεία, που για αιώνες προσέδιδαν στην ταυτότητά της ένα πολυπολιτισμικό και διεθνιστικό χαρακτήρα, θα μετρήσει ουσιαστικά την παράδοσή της στο χώρο του πνεύματος και της λογοτεχνίας, που μας ενδιαφέρει πιο συγκεκριμένα, σε σχέση με εκείνη των Αθηνών. Έτσι μπορεί στις αρχές του προηγούμενου αιώνα να κυκλοφορούν πάνω από δέκα εφημερίδες σε πέντε διαφορετικές γλώσσες στη Θεσσαλονίκη⁸, όπως και οι δυνατότητες παιδείας, που προσφέρονται σε κάποιες περιπτώσεις, να είναι περισσότερες από αυτές της πρωτεύουσας, είναι όμως γεγονός, που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, πως στα χρόνια πριν το μεσοπόλεμο η πόλη δεν ήταν δυνατό να έχει κάποια οργανωμένη λογοτεχνική παραγωγή, πόσο μάλλον μια λογοτεχνική παράδοση αντίστοιχη των Αθηνών⁹. Ακόμη και όταν εντοπίζεται εδώ μια παιδεία με ευρωπαϊκή απήχηση και φυσικά μια παρακολούθηση και μια ικανοποιητική γνώση των ευρωπαϊκών εξελίξεων στο χώρο του πνεύματος, δεν αρκεί αυτό ως προϋπόθεση για τη δημιουργία μιας λογοτεχνίας και κατ' επέκταση λογοτεχνικής παράδοσης, συγκρίσιμης με αυτήν της πρωτεύουσας. Για πρώτη φορά εξάλλου μετά τους βαλκανικούς πολέμους, στα πλαίσια έστω του ιδιαίτερου πνευματικού κλίματος που κυοφορείται

⁷ Ειδικότερα για το εβραϊκό στοιχείο, που ήταν από τα πολυπληθέστερα και για την αντιμετώπισή του από μέρος της πεζογραφίας της Θεσσαλονίκης μετά τον Β. Παγκόσμιο Πόλεμο, βλ. Φ. Αμπατζοπούλου: « Η γενοκτονία των εβραίων στην πεζογραφία της Θεσσαλονίκης », Πρακτικά του συνεδρίου « Παραμυθία Θεσσαλονίκης », Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 205–234.

⁸ Βλ. Χ. Λαμπρινού: « Συνοπτική ιστορία του Τύπου της Θεσσαλονίκης » περιοδ. « Νέα Εστία », τόμος 118, τεύχος 1403, Αθήνα 1985, σελ. 268–282.

⁹ Ο πρώτος που ασχολήθηκε επικεντρωμένα με την πεζογραφική παράδοση της πόλης πριν από το 1930 είναι ο Γ. Καζαντζής. Σε κριτικό του δημοσίευμα στην εφημερίδα « Η Αυγή » το Νοέμβριο του 1983 (« Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης ως το 1930 ») υποστήριξε: « ... πως « ο μύθος που θέλει τη Θεσσαλονίκη, την προ του 1930, σα « μια έρημη χώρα » είναι μια υπεραπλούστευση που οδηγεί σε μιαν ουτοπία ». Και ίσως να αρκεί στο σημείο αυτό η άποψη, πως οι ιστορικές συνθήκες, που καθόρισαν την όλη πορεία και εξέλιξή της, δεν της επέτρεψαν να αποκτήσει μια κάπως πιο οργανωμένη δική της λογοτεχνική ζωή πριν το 1930 ».

στην πόλη από πολύ παλιότερα, δίνεται η ευκαιρία στη λογοτεχνία της να αναπτυχθεί κάτω από συνθήκες διαφορετικές και σίγουρα απόλυτης ελευθερίας. Το πρόβλημα, που θα μπορούσε ωστόσο να απασχολήσει εδώ έναν ερευνητή, δεν είναι τόσο το αν η λογοτεχνική παράδοση της πόλης ήταν μικρότερη ή μεγαλύτερη από αυτή των Αθηνών ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση, όσο το ερώτημά του κατά πόσον αυτή, έτσι όπως είχε, μπορούσε και ήταν σε θέση να βοηθήσει στη δημιουργία μιας ίδιας λογοτεχνικής παραγωγής, μακριά από την παράδοση του κέντρου, στα χρόνια που ακολούθησαν. Πάντως το να υποστηρίξει κανείς, πως θα ήταν δυνατό να παραχολουθήσει η λογοτεχνία της πόλης και ιδιαίτερα η πεζογραφία της το αντίστοιχο επίπεδο εξέλιξης της υπόλοιπης Ελλάδας και να ευθυγραμμισθεί μ' αυτό στο πριν το μεσοπόλεμο διάστημα, είναι το λιγότερο άτοπο. Σε κάθε περίπτωση πάραυτα, η ασφαλέστερη μέθοδος για να καταλήξουμε σε κάποιες διαπιστώσεις και συμπεράσματα όσον αφορά το όλο θέμα μας είναι η προσέγγιση του ίδιου του λογοτεχνικού υλικού, που έχει παραχθεί αυτή την εποχή.

Εάν θελήσει κάποιος, να εντοπίσει τα πρώτα πεζογραφήματα, που γράφτηκαν αυτό το διάστημα στην πόλη, θα πρέπει να ξεκινήσει από τις εφημερίδες της εποχής. Από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα, οπότε εμφανίζονται οι πρώτες εβραϊκές και τουρκικές εφημερίδες, ο τύπος ανθεί κυριολεκτικά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα στη Θεσσαλονίκη, τόσο ο ελληνόφωνος όσο και ο ξενόγλωσσος. Μέσα από τις σελίδες του καλλιεργείται και αναπτύσσεται ένας ιδιόμορφος λόγος, ένα είδος ενδιάμεσο ανάμεσα στη λογοτεχνία και τη δημοσιογραφία, και αυτό γιατί τα κείμενα αυτού του είδους, όσο και αν αποδίδουν την πραγματικότητα χρησιμοποιώντας καμιά φορά μέσα λογοτεχνικά, δεν μπορούν να θεωρηθούν σε καμιά περίπτωση λογοτεχνία. Το είδος του πεζού λόγου, που ακμάζει συγκεκριμένα μέσω του τύπου, είναι το χρονογράφημα, που σίγουρα είναι και το καταλληλότερο, για να φιλοξενηθεί σε μια εφημερίδα. Στην πόλη έχουμε μέχρι το 1920 γύρω στους σαράντα επαγγελματίες χρονογράφους, με τους Κ. Σνωκ και Π. Ωρολογά να ξεχωρίζουν. Και οι δυο είναι γνωστοί διανοούμενοι και δημοσιογράφοι κατά το επάγγελμα¹⁰. Στη δεκαετία του είκοσι έχουμε επίσης την εμφάνιση των πρώτων πεζογράφων του Γ. Μόδη¹¹ και του Θ. Τζημήτρα. Ο πρώτος έχει γράψει ένα τρίτομο έργο, τις «Μακεδονικές ιστορίες» με αυτοβιογραφικό χαρακτήρα και με αναφορές στις ποικίλες εθνότητες της «βαλκανικής βαβέλ», όπως χαρακτηρίζει τα Βαλκάνια της εποχής του. Οι υποθέσεις των ιστοριών του πλέκονται με τα γεγονότα που συνέβησαν στη Μακεδονία τις παραμονές, κατά τη διάρκεια,

¹⁰ Βλ. ό. π., Τ. Καζαντζή: «Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης», σελ. 398.

¹¹ Βλ. Γ. Π. Αργυριάδη: «Η διηγηματογραφία του Γεωργίου Χρ. Μόδη. Μακεδονικές ιστορίες», Θεσσαλονίκη 1988, επίσης του ίδιου, «Ο Μόδης και οι γενναίοι του», Φλώρινα 1971, και Ν. Χριστιανόπουλου: «Οι πεζογράφοι της Θεσσαλονίκης», περιοδ. «Ο λογοτεχνικός πολίτης», 67-68, Αθήνα 1984.

αλλά και μετά το τέλος του Μακεδονικού Αγώνα. Ο γεωγραφικός χώρος όπου εκτυλίσσονται όλες σχεδόν είναι η ευρύτερη Μακεδονία και μάλιστα το βορειοδυτικό της τμήμα και η περιοχή του Μοναστηρίου. Στο έργο υπάρχει έντονο το ηθογραφικό στοιχείο, ο Μόδης παράλληλα με τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται, παρουσιάζει την καθημερινή ζωή και τις συνήθειες των ανθρώπων της περιοχής. Η γλώσσα του είναι κοντά στη δημοτική με αρκετούς ιδιωματισμούς. Πρόκειται για ένα έργο κακοτυπωμένο, χωρίς μεγάλες λογοτεχνικές αξιώσεις, που πάραυτα δεν έχει προσεχθεί ιδιαίτερα, αν και είναι το μόνο που έχουμε, να αναφέρεται στην νοστορπία, τη συμπεριφορά και τη συμμετοχή του ντόπιου πληθυσμού στα πολεμικά γεγονότα των αρχών του περασμένου αιώνα στο χώρο της Μακεδονίας¹². Η έκδοση των «Θρακικών διηγημάτων» το 1929, του Θ. Τζημήτρα, νομικού κατά το επάγγελμα, έγινε με ενθουσιασμό δεκτή από τις εφημερίδες. Είναι μια εποχή που από ό,τι φαίνεται, οι λόγιοι της πόλης εκτιμούν τα έργα, που κινούνται μεταξύ λαογραφικής σπουδής και καθαυτό λογοτεχνικής μυθοπλασίας, πρόκειται για πεζογραφήματα που σε τελευταία ανάλυση συμβάλλουν στην αναψηλάφηση των στοιχείων της εντοπιότητας. Στο έργο του Τζημήτρα είναι εμφανής η προσπάθεια του να αναπαραστήσει έναν κόσμο πλήρη, αυτόν της Θράκης, όπου το ανθρώπινο στοιχείο βρίσκεται σε τέλεια αρμονία με τη φύση. Πάντως τόσο στην περίπτωση του Μόδη όσο και του Τζημήτρα έχουμε να κάνουμε με δύο συγγραφείς, που ξεκινώντας το συγγραφικό τους έργο με αυτοβιογραφικές απόπειρες έγραψαν λογοτεχνία μη όντας συνειδητοί συγγραφείς με μικρότερη ή μεγαλύτερη, όπως ο Μόδης, αναπλαστική φαντασία¹³.

Στη δεκαετία πάντα του '20 έχουμε και δύο άλλες περιπτώσεις, να διακρίνονται στο χώρο της πεζογραφίας: τους Μίνωα Λαγουδάκη και Γ. Ιορδάνου. Ο πρώτος είναι ένας έλληνας αιγυπτιακής καταγωγής, τυχοδιωκτικός άνθρωπος, που ζει «από μέσα», όπως θα λέγαμε, την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στην πόλη με την εγκατάσταση εδώ των συμμαχικών στρατευμάτων, στα χρόνια του Πρώτου Παγκόσμιου πολέμου. Με το ψευδώνυμο «Τριάστερος Μ***», θα εκδώσει μια σατιρική αστική ηθογραφία με τον τίτλο, «Ο κύριος Παρλεβουφρανσέ και η κυρία Ιτσελόγκουε». Πρόκειται για ένα μυθιστόρημα, που καταφέρνει να αποδώσει την ατμόσφαιρα της πόλης, στο διάστημα που προαναφέραμε. Η ευμετάβολη κατάσταση και ειδικά η ανηθικότητα που επικρατεί εδώ, καταγράφεται και αποδίδεται με μια καλοπροαίρετη και καλόγουστη σάτιρα, συχνά με ειρωνεία και κάποτε με ανεπανάληπτο χιούμορ. Δείγμα κοινωνικής γραφής, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και το έργο του Γ. Ιορδάνου, «Αναμνήσεις από τον τάφο των ζωντανών»,

¹² Βλ. Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτη: «Οι ιστορίες του Γεωργίου Μόδη (1887–1975) και ο μακεδονικός αγώνας». Πρακτικά του συνεδρίου «Παραμυθία Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 107–120.

¹³ Βλ. ό. π., Χατζηγεωργίου-Χασιώτη: «Οι ιστορίες του Γεωργίου Μόδη (1887–1975) και ο μακεδονικός αγώνας», σελ. 114–7.

ένα σπονδυλωτό χρονικό με αυτοβιογραφικό περιεχόμενο. Ο συγγραφέας του μας μεταφέρει τις φρικτές συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές του Γεντί Κουλέ, όπου βρέθηκε έγκλειστος, αφού χρεοκόπησε σαν έμπορος. Ρεαλιστικό καθαρά έργο, μέσα από την σκληρότητα που αποπνέουν συχνά οι καταστάσεις που περιγράφει ο Ιορδάνου, αφήνονται κάπου-κάπου να ξεπηδήσουν και κάποιες σοσιαλιστικές ιδέες, που περισσότερο θα μπορούσαν να εκληφθούν ως ενδείξεις διαμαρτυρίας από μέρους του για τη δοκιμασία την οποία υφίσταται, παρά ως η δεδομένη πολιτική ιδεολογία του. Πάντως και το έργο αυτό, όπως και εκείνο του Λαγουδάκη, χαρακτηρίζεται από την ίδια σατιρική και ειρωνική διάθεση¹⁴. Όχι μόνο τα παραπάνω έργα της δεκαετίας του είκοσι, άλλα και άλλα μικρότερης ίσως σημασίας, δεν ανταποκρίνονται σε απολύτως ευδιάκριτα λογοτεχνικά είδη, ενώ δεν υπάρχει αμφιβολία, πως όλα παραπέμπουν σε διάφορες παραλλαγές της ρεαλιστικής τεχνικής. Ο ρεαλισμός τους εντούτοις δεν είναι συνειδητή επιλογή για τους συγγραφείς τους, επειδή ίσως σκοπεύουν στη δημιουργία ενός λογοτεχνικού κόσμου κοντά στην πραγματικότητα, περισσότερο έχουμε να κάνουμε με μια λογική εδώ, που βρίσκει « ηθικότερο » το να ανταποκρίνεται η αναπαραστατική φαντασία σε ένα αντίστοιχο μέσο αναγνωστικό κοινό¹⁵.

Μια πιο εμπεριστατωμένη και αμεσότερη γνώση για την πνευματική κίνηση της ίδιας περιόδου στη Θεσσαλονίκη, θα μπορούσε κανείς να έχει παρακολουθώντας τα εκδοτικά δρώμενα στην πόλη, και ιδιαίτερα για τη λογοτεχνία τα αντίστοιχα λογοτεχνικά περιοδικά, που εκδίδονται εδώ. Τα λογοτεχνικά περιοδικά « συλλογικά μορφώματα » κατά τον Α. Αργυρίου, στάθηκαν ιδιαίτερα στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, πυρήνες συγκέντρωσης των διανοούμενων της πόλης και έχουν παίξει ένα ουσιαστικό ρόλο στην όλη λογοτεχνική εξέλιξή της, μια και αυτή συχνά καταγράφεται και προωθείται μέσα από τις ιδιαίτερες θέσεις, τις απόψεις και γενικά τις προσπάθειες, που παρουσιάστηκαν και εκφράστηκαν σ' αυτά από κυκλώματα λογοτεχνών ή καλύτερα λογοτεχνικές συντροφίες¹⁶. Η πρώτη αξιόλογη και οργανωμένη προσπάθεια στο χώρο του λογοτεχνικού περιοδικού στη Θεσσαλονίκη εντοπίζεται στα 1922. Το έτος αυτό, ο Ράδος Χατζηνάσης εκδίδει το πρώτο λογοτεχνικό περιοδικό με αξιώσεις στην πόλη, τα « Μακεδονικά γράμματα ». Το περιοδικό αυτό, σχετικά βραχύβιο — η κυκλοφορία του διακόπτεται το 1923, είχε ως υποδιευθυντές του δυο γνωστούς για τη μετέπειτα εξέλιξή τους λογοτέχνες: τον Κ. Κόκκινο στην πεζογραφία του εσωτερικού χώρου και Γ. Βα-

¹⁴ Βλ. ό. π., Τ. Καζαντζή, σελ. 400 και επίσης Α. Ζήρα: « Συνυπάρξεις παραδοσιακού και μοντέρνου στην πρώιμη πεζογραφία της Θεσσαλονίκης 1912-1930 », Πρακτικά του συνεδρίου « Παραμυθία Θεσσαλονίκης », Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 28-65.

¹⁵ Βλ. ό. π., Α. Ζήρα: « Συνυπάρξεις παραδοσιακού και μοντέρνου στην πρώιμη πεζογραφία της Θεσσαλονίκης 1912-1930 », σελ. 49-50.

¹⁶ Α. Αργυρίου: « Συνοπτικά σχόλια για την πεζογραφία της Θεσσαλονίκης εντός και εκτός ιστορικής προοπτικής ». Πρακτικά του συνεδρίου « Παραμυθία Θεσσαλονίκης », Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 12.

φόπουλο διακεκριμένο ποιητή¹⁷. Ένας από τους στόχους του, έτσι όπως αυτοί τουλάχιστον διατυπώνονται στο πρόγραμμά του, έχει να κάνει με την υποστήριξη « της ζωντανής μας γλώσσας που τόσο άδικα υβρίζεται και κατατρέχεται . . . »¹⁸. Γενικά πάντως είναι ένα περιοδικό που χαρακτηρίζεται από ζωντάνια, νεανικότητα και μαχητικότητα.

Όπως φαίνεται, η ανάπτυξη της λογοτεχνίας πριν το τριάντα στην πόλη, είτε σταθεί κανείς στο εύρος της θεματολογίας είτε κυρίως στους εκφραστικούς τρόπους, που επιλέχθηκαν από μέρους των « συγγραφέων », μάλλον ως περιορισμένη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, δεν παύει όμως να είναι ενδεικτική της πρόσφατης πλέον, ανεξάρτητα του μεγέθους της, λογοτεχνικής παράδοσης, που έχει αρχίσει να σχηματίζεται στην πόλη. Παράλληλα παραπέμπει σε όλα εκείνα τα προβλήματα και τις συνθήκες, που δημιούργησαν δυσκολίες εκκίνησης μιας κάποιας σοβαρότερης πεζογραφικής και γενικότερα λογοτεχνικής ανάπτυξης. Έχουμε ήδη αναφέρει, πως δεν μπορούμε να μιλούμε κανείς για δημιουργία και εξέλιξη της λογοτεχνίας στην πόλη, πριν τους βαλκανικούς πολέμους. Η δεδομένη αυτή έλλειψη λογοτεχνικής παράδοσης βαραίνει αναμφισβήτητα περισσότερο τους λογοτέχνες της πόλης των πρώτων δεκαετιών μετά την απελευθέρωση. Η αποσπασματικότητα στο έργο τους και ο ερασιτεχνισμός τους δεν μπορεί ωστόσο να οδηγήσει σε απαξιωτικές εκτιμήσεις, εάν αναλογισθεί κανείς την έλλειψη ακριβώς για αυτούς ερεισμάτων, που θα μπορούσαν να αφορούν σε λογοτεχνικά μεγέθη και κανόνες, ικανών να προσδώσουν στον αφετηριακό χαρακτήρα του έργου τους μεθοδικότητα και περισσότερη συνέπεια. Η απομόνωσή τους εξάλλου ή καλλίτερα η απόστασή τους από την λογοτεχνική παράδοση και το συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης της λογοτεχνίας της πρωτεύουσας, εφόσον ξεπερνιόταν ίσως θα μπορούσε να βοηθήσει, αυτήν την εποχή όμως είναι δεδομένη και είναι πολύ νωρίς για να γεφυρωθεί¹⁹.

Με σημαντικότερες έτσι παρουσίες τις περιπτώσεις των λογοτεχνών, που προαναφέρθηκαν, στο χώρο της πεζογραφίας για το διάστημα πριν το τριάντα, φτάνουμε πλέον στην εποχή τομή για την εξέλιξη της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη. Το Μάρτιο του 1932 κυκλοφορεί στην πόλη το περιοδικό, « Μακεδονικές ημέρες », με την εμφάνισή του κατά τον Α. Αργυρίου « τα πράγματα παρουσιά-

¹⁷ Η συντακτική ομάδα των « Μακεδονικών γραμμάτων » είναι ένα τμήμα της αντίστοιχης του περιοδικού « Τέχνη », που προηγήθηκε της έκδοσης τους. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ό. π., Α. Ζήρας, σελ 53.

¹⁸ Περιοδ. « Μακεδονικά Γράμματα »: « Δυο λόγια στους φίλους κι αναγνώστας », αρ. 1 (1922) 1–2.

¹⁹ Το πρώτο άνοιγμα του δρόμου προς την πρωτεύουσα έγινε το 1928, όταν η « Νέα Εστία » παρουσίασε τον Γ. Θ. Βαφόπουλο. Βλ. περιοδ. « Νέα Εστία »: « Θεσσαλονίκη 1912–1963 » τόμος ΟΒ, τεύχος 850, 1 Δεκεμβρίου 1962. Οι εφημερίδες τότε της Θεσσαλονίκης έγραψαν, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Βαφόπουλος, « πως « υπεχώρησαν επί τέλους το φράγμα του Ολύμπου », θέλοντας με αυτό να πουν, ότι ένας βόρειος Έλληνας δημοσίευσε κείμενά του σε αθηναϊκό περιοδικό ». Βλ. Γ. Βαφόπουλου: « Η παλιά φρουρά », σελ. 1716–1717.

ζονται σοβαρά από την αρχή και συντηρούνται επίσης σοβαρά έως το τέλος της κυκλοφορίας του»²⁰. Το περιοδικό αυτό έμελλε να αλλάξει τα δεδομένα, που ίσχυαν μέχρι τότε για τη λογοτεχνία της πόλης, η απήχησή του στο αθηναϊκό κέντρο είναι μεγάλη, ενώ έχουμε γύρω από αυτό μια ομάδα διανοούμενους της πόλης να απασχολούνται με την λογοτεχνία με έναν τρόπο, που σε καμιά περίπτωση δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ερασιτεχνικός. Στα βασικά στελέχη του πρωτοποριακού περιοδικού²¹, με καθόλου τοπικό χαρακτήρα όπως φάνηκε στην πορεία, ανήκουν κατ' αρχήν ο Πέτρος Σπανδωνίδης, φιλόλογος, μελετητής, δοκιμιογράφος, εμπνευστής και κινητήρια δύναμη των «Μακεδονικών ημερών» και ο Στέλιος Ξεφλούδας φιλόλογος, καθηγητής. Δίπλα σ' αυτούς τους δυο υπάρχει ο Γ. Δέλιος, χρονογράφος, θεατρικός συγγραφέας και ιδιαίτερα γλωσσομαθής, με σοβαρή γνώση πάνω στα σύγχρονα λογοτεχνικά ρεύματα, όπως επίσης και ο Β. Τατάκης με σπουδές φιλοσοφίας στη Γαλλία, μετέπειτα καθηγητής της φιλοσοφικής στο Πανεπιστήμιο. Τη λογοτεχνική αυτή «παρέα» συμπληρώνουν οι ποιητές Γ. Βαφόπουλος, Γ. Θέμελης και η Ανθούλα Βαφοπούλου, λίγο αργότερα θα προστεθεί σ' αυτούς και ο Α. Γιαννόπουλος με σπουδές στην Ιταλία και ο Ν. Γ. Πεντζίκης με σπουδές φαρμακολογίας στο Στρασβούργο. Τον κύκλο τέλος των «Μακεδονικών ημερών» κλείνουν οι νεώτεροι ποιητές Β. Βασιλείου και Τ. Βαρβιτσιώτης.

Έχουμε ήδη αναφερθεί στη διαπίστωση «περί απουσίας της λογοτεχνικής παράδοσης» στην πόλη από μέρους της σύνταξης του περιοδικού σε άρθρο του πρώτου τεύχους του, το Μάρτιο του 1932. Στον ίδιο άρθρο δίνονται στη συνέχεια οι προκαταρκτικοί στόχοι του, όπου προκαλεί εντύπωση η δήλωση της σύνταξης του, πως δεν επιθυμεί να έχει καμιά σχέση με την λογοτεχνική παράδοση της πόλης, την οποία από ότι φαίνεται, αν δεν την αγνοεί, τουλάχιστον δεν την υπολογίζει, μια και ο βασικός του στόχος έχει ως εξής: «... το περιοδικό χωρίς να περιορίζεται στενά στη λογοτεχνική δημιουργία, θα παρακολουθεί και τη σύγχρονη σκέψη καθώς εναγώνια και βίαια διασταυρώνεται στις μεγάλες χώρες...». Πρόκειται για μια στάση, που υποκρύπτει μια διάθεση ρήξης με το παρελθόν, το οποίο αντιμετωπίζεται μάλλον απαξιωτικά από μέρους του κύκλου των «Μακεδονικών ημερών», πρόκειται για μια έντονη διάθεση από μέρους των συνεργατών του για ένα νέο ξεκίνημα, έξω από δεσμεύσεις της οποιας παράδοσης, κοντά στη πρωτοπορία της λογοτεχνίας της εποχής. Είτε παραμείνουμε στην πρώτη υπόθεση είτε στη δεύτερη, είτε δούμε τη μια ως συνέπεια της άλλης, είναι γεγονός, πως μέσα από τη συγκεκριμένη στάση του περιοδικού κύρια επιδιώκεται η εξασφάλιση απο-

²⁰ Βλ. ό. π., Α. Αργυρίου: «Συνοπτικά σχόλια για την πεζογραφία της Θεσσαλονίκης εντός και εκτός ιστορικής προοπτικής», σελ. 13-14.

²¹ Το επιτελείο που διηύθυνε τις «Μακεδονικές μέρες» κατά τον Α. Αργυρίου ήταν «ικανοποιητικά επαρκές και μέσα στην εντοπιότητα του έδειξε ικανή εποπτεία». Βλ. ό. π., Α. Αργυρίου, σελ. 14.

στάσεων, τόσο από αυτό που προϋπήρξε, θεωρούμενου έστω ως παράδοση, όσο και από αυτό που προφανώς συμβαίνει στο χώρο της λογοτεχνίας και που φυσικά δεν καλύπτει τους στόχους και τις επιδιώξεις του. Μέσα από την κατάκτηση αυτών των αποστάσεων σε πρώτη τουλάχιστον φάση, αν μη τι άλλο, η ομάδα των συνεργατών του περιοδικού κατορθώνει, κάτι που φαίνεται να το έχει ανάγκη, να αυτοορισθεί, προκειμένου να λειτουργήσει διαφορετικά, νεωτερικά γιατί όχι στο χώρο, όπου προτίθεται να δράσει.

Στο ίδιο πάντα τεύχος γίνεται αναφορά ωστόσο στο υπάρχον στην πόλη πνευματικό κλίμα, ένα κλίμα που εκτιμάται μάλιστα ως πολύ κοντινό προς το αντίστοιχο ευρωπαϊκό²². Το ιδιαίτερο πνευματικό κλίμα της πόλης χρησιμοποιείται συχνά ως βασικό επιχείρημα, κάποτε με μια δόση υπερβολής, προκειμένου να ερμηνευθούν τα όσα συμβαίνουν εδώ στη λογοτεχνία, στην περίπτωση προπάντων που αφορά ακόμη και στη γεωγραφική διάσταση του όρου, στο βόρειο σκοτεινό και ομιχλώδες κλίμα της πόλης, που λειτουργεί τόσο διαφορετικά στην ίδια την ψυχосύνθεση των ανθρώπων²³. Στη Θεσσαλονίκη πράγματι, πέραν του τι λέχθηκε ή συνεχίζει να λέγεται για το ιδιαίτερό της κλίμα, είναι γεγονός, πως χάριν του κοσμοπολιτικού και διεθνιστικού για αιώνες χαρακτήρα της υπήρχε ακόμη και αυτή την εποχή μια ευρωπαϊκή απήχηση και φυσικά μια γνώση των ευρωπαϊκών εξελίξεων. Αυτό θα μπορούσε ίσως να σήμαινε κάτι, περισσότερο όμως θα μπορούσε να φανταστεί κανείς, πως θα λειτουργούσε καθοριστικά και αυτό όχι απόλυτα, σ' ένα επίπεδο που θα αφορούσε στις επιλογές αντίστοιχων εκφραστικών τρόπων των συγγραφέων, παρά ως βασικό ερέθισμα για την έναρξη μιας « ανατρεπτικού » χαρακτήρα λογοτεχνικής κίνησης, όπως αυτή που αφήνεται να εννοηθεί, εάν λάβουμε υπόψη τις δηλώσεις της σύνταξης των « Μακεδονικών ημερών ».

Για την κατανόηση του συγκεκριμένου φαινομένου ίσως βοηθούσε μια γενικότερη ματιά γύρω από το χώρο της λογοτεχνίας και μάλιστα όχι τόσο της Ελλάδας όσο της Ευρώπης, εάν υποτεθεί ειδικά, ότι ο κύκλος των λογοτεχνών μας πιο πολύ σ' αυτήν προσβλέπει. Το ευρωπαϊκό κλίμα της λογοτεχνίας της εποχής του μεσοπολέμου είναι γνωστό, πως θεώρησε κορεσμένους και ανεπαρκείς τους παραδοσιακούς αφηγηματικούς τρόπους, προπάντων όταν αυτοί καλούνταν να αποδώσουν με πληρότητα και πειστικότητα την εσωτερική περιπέτεια του ανθρώπου. Σαν αποτέλεσμα είχαμε την αναζήτηση νέων τρόπων έκφρασης, κάποιιοι από τους οποίους μάλιστα δεν έχουν καμία ή σχεδόν καμία σχέση με την προϋπάρχουσα παράδοση. Η όλη κατάσταση φαίνεται πως είναι παραπλήσια με αυτή που έχουμε στη Θεσσαλονίκη, ειδικά εάν σταθεί κανείς στο επίπεδο του αδιεξόδου μπροστά σε μια παράδοση, που δεν βοηθά ή που δεν υπάρχει και στην ανάγκη ως συνέπεια αυτού του γεγονότος της χάραξης νέων δρόμων. Έτσι η έλλειψη της λογοτεχνι-

²² « Μακεδονικές Ημέρες », τεύχος 1, Μάρτιος. 1932.

²³ Βλ. ό. π., Τ. Αλαβέρα: « Διηγηματογράφοι της Θεσσαλονίκης », σελ. 11.

κής παράδοσης, που διαπιστώνεται στην πόλη, δεν έχει και τόσο μεγάλη σημασία αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, όσο και αν φαίνεται περίεργο, μάλλον λειτουργεί εποικοδομητικά στην δημιουργία μιας καινούργιας αρχής στο χώρο της λογοτεχνίας, καθώς και στη μετέπειτα εξέλιξή της.

Στο επίπεδο πιο συγκεκριμένα των επιλογών, όσον αφορά τους αφηγηματικούς τρόπους η λογοτεχνία της πόλης μας, αρκεί να εκφράσει κατευθείαν το παρόν της για να λειτουργήσει προοδευτικά, να σχηματίσει το λογοτεχνικό της πρόσωπο έχοντας ως βάση το φυσικό και το ψυχολογικό της κλίμα σε συνδυασμό με τις τάσεις που υπάρχουν στην Ευρώπη, μακριά έτσι κι αλλιώς από αναστολές και αγκυλώσεις του παρελθόντος, που ισχύουν για τους λογοτέχνες της πρωτεύουσας. Στη διαμόρφωση τελικά του προοδευτικού χαρακτήρα της λογοτεχνίας της πόλης αυτήν την εποχή δεν αποκλείεται να βοήθησε κατά μια άποψη και η ύπαρξη πολλών κοινών σημείων ανάμεσα στην αντίστοιχη λογοτεχνία του μεσοπολέμου της Ευρώπης και στο ιδιότυπο πνευματικό κλίμα της πόλης, το οποίο μπορεί να διακρίνεται όπως και αυτή από μια ενδοστρέφια και εγωκεντρικότητα, αφήνει όμως παράλληλα περιθώρια ευελιξίας και προσαρμοστικότητας, όσον αφορά την εξοικείωση και την αποδοχή νεοτερικών τάσεων²⁴. Η ύπαρξη αυτής της ταυτότητας χαρακτηριστικών επιβεβαιώνεται άλλωστε στο βαθμό που και στις δυο περιπτώσεις έχουμε σαν πρώτο γνώρισμα τη στροφή του βλέμματος από τον έξω προς τον έσω κόσμο²⁵. Πράγματι η «εσωτερικότητα» είναι τελικά το βασικότερο γνώρισμα, που χαρακτηρίζει τις επιλογές των λογοτεχνών της πόλης το συγκεκριμένο διάστημα, σε ζητήματα που αφορούν σε αφηγηματικούς τρόπους. Το ευρωπαϊκό κλίμα του μεσοπολέμου, το οποίο γνώρισαν οι περισσότεροι της συντροφιάς των «Μακεδονικών ημερών» επί τόπου, η ιδιαιτερότητα του καθενός, αλλά και του χώρου ταυτόχρονα όπου ζούνε, σε συνδυασμό με την κρίση που υπάρχει στο χώρο της πεζογραφίας στη λογοτεχνία της πρωτεύουσας, τους απομάκρυνε από τη αφηγηματική παράδοση της υπόλοιπης Ελλάδας και τους οδήγησε χωρίς αμφιβολία σε διαφορετικούς δρόμους.

Η όλη αυτή ιδιόρρυθμη κατάσταση έχει κι άλλες συνέπειες, κατά τον Α. Αργυρίου εδώ είναι που μπορεί να αναζητήσει κανείς, το γιατί η λογοτεχνική παράδοση της πόλης σταθεροποιήθηκε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα παρουσιάζοντας προς τα έξω έναν πιο ενιαίο χαρακτήρα²⁶. Γεγονός είναι πάντως, πως πολύ σύντομα κυρίως μέσα από τις επιλογές τους οι λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης φαίνεται να σπάνε το φράγμα της απομόνωσής τους από το κέντρο, προβάλλοντας έναν δυναμισμό και μια διαφορετική άποψη σε πρώτη φάση για τη πεζογραφία. Εφό-

²⁴ Βλ. σχετικά Κ. Στεργιόπουλου: «Σχολή της Θεσσαλονίκης. Ένα θέμα για συζήτηση», περιοδ. «Νέα Εστία», τόμος 118, τεύχος 1403, Αθήνα 1985, σελ. 334, επίσης βλ. ό.π., Τ. Καζαντζή, σελ. 398.

²⁵ Βλ. ό.π., Τ. Καζαντζή, σελ. 402.

²⁶ Βλ. ό.π., Α. Αργυρίου: «Η λογοτεχνική ζωή της Θεσσαλονίκης τα τελευταία τριάντα χρόνια», σελ. 393.

σον δει μάλιστα κάποιος τα πράγματα από αυτή την οπτική γωνία, μπορεί και να δικαιολογήσει εν μέρει την άποψη του Τ. Άγρα, ενός από τους πιο επώνυμους κριτικούς της πρωτεύουσας, σχετικά με την ύπαρξη «σχολής» στη λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης, τρία μόλις χρόνια μετά την έκδοση των «Μακεδονικών ημερών» το 1935. Το αν υπήρξε μια τέτοια σχολή αυτήν την εποχή, είναι ένα θέμα που απασχόλησε τη λογοτεχνική κριτική, πιο σημαντικό είναι όμως, κατά τη γνώμη μας, το ίδιο το λογοτεχνικό υλικό, που έχει παραχθεί εδώ και η εκτίμησή του, θεωρώντας το ιδιόμορφο κλίμα της πόλης, όχι τόσο ως προϋπόθεση για τη δημιουργία του, όσο ως πλαίσιο που οριοθετεί μέχρι ενός σημείου πιθανές επιλογές αφηγηματικής γραφής, χωρίς ωστόσο και να τις υπαγορεύει απόλυτα.

Τέσσερις είναι οι σημαντικότεροι πεζογράφοι της «Συντροφιάς» των «Μακεδονικών ημερών» αλλά και της πόλης στο διάστημα τουλάχιστον της δεκαετίας του '30, ο Γ. Δέλιος, ο Σ. Ξεφλούδας, ο Α. Γιαννακόπουλος και ο Ν. Γ. Πεντζίκης. Όλοι τους χωρίς εξαίρεση κινήθηκαν στο χώρο της εσωτερικής πεζογραφίας. Φορείς του ευρωπαϊκού εσωτερισμού προσπάθησαν να ευθυγραμμιστούν με τον μοντέρνο ευρωπαϊκό αφηγηματικό λόγο, αντιπαρατιθέμενοι στο κυρίαρχο ακόμη στο χώρο της ελληνικής λογοτεχνίας πνεύμα του ρεαλισμού. Οι ίδιοι οι λογοτέχνες κατά καιρούς απέδωσαν την εσωτερικότητα, που χαρακτηρίζει το έργο τους, στην ιδιαιτερότητα της πόλης, στο κλίμα και την ατμόσφαιρά της, που επέβαλε στα άτομα ένα είδος απομόνωσης. Έτσι ο Ξεφλούδας μιλάει για «τη βορινή πολιτεία με τα παλιά τείχη, που με την ομίχλη της δημιουργεί ατμόσφαιρα ονειρική, όλα έχουν εδώ μια εσωτερικότητα, ένα βάθος και κάποιο μυστικισμό»²⁷. Θα ξεκινήσω με τη σύντομη παρουσίαση του έργου της βασικής τετράδας στο διάστημα που μας ενδιαφέρει από τον ίδιο λογοτέχνη. Ο Στέλιος Ξεφλούδας, μικρασιάτης στην καταγωγή, έζησε τα παιδικά του χρόνια στην Άμφισσα, ενώ στη συνέχεια η οικογένειά του μεταφέρεται στη Θεσσαλονίκη. Αφού σπούδασε στη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου των Αθηνών επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη, όπου εργάστηκε σαν καθηγητής στην ιταλική σχολή για ένα διάστημα, τελικά εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Η συγγραφική δραστηριότητα του Σ. Ξεφλούδα ξεκινάει στη Θεσσαλονίκη με τα έργα: «Τα τετράδια του Παύλου Φωτεινού» (1930), «Εσωτερική συμφωνία» (1932) «Εύα» (1934) και «Στο φως του λευκού αγγέλου» (1936). Το πρώτο του έργο, «Τα τετράδια του Παύλου Φωτεινού», είναι και το έργο, που τον καθιέρωσε. Ως ιδέα, όπως ομολογεί και ο ίδιος, γεννήθηκε στο Παρίσι, όπου έμεινε για δυο χρόνια για μεταπτυχιακές σπουδές. Εδώ είναι που ήρθε σε επαφή και εντυπωσιάστηκε από τα μοντερνιστικά κινήματα της λογοτεχνίας. Στο έργο αυτό ο λογοτέχνης με τη μορφή ημερολογιακών σημειωμάτων προσπαθεί να αποτυπώσει την εσωτερική ζωή του ήρωά του, έξω από κάθε περιορισμό που θα μπορούσε να προέλθει από μια αυστηρή μυθοπλασία. Έχουμε να κάνουμε με

²⁷ Βλ. Μ. Βίτσι: Η γενιά του τριάντα. Αθήνα 2000, σελ. 259–260.

ένα αφήγημα, χωρίς γεγονότα και υπόθεση, με μια ρευστότητα στο σχέδιο με έντονο τον εξομολογητικό του τόνο και την προβολή του προσωπικού χρόνου. Είναι σαφής στο πρώτο κιόλας έργο του Ξεφλούδα ο προσανατολισμός του προς την ξένη πρωτοπορία και το μετασυμβολιστικό ευρωπαϊκό κλίμα του μεσοπολέμου. Η κριτική αντιμετώπισε «Τα τετράδια του Παύλου Φωτεινού», ως έργο ρήξης προς την ελληνική παράδοση της πεζογραφίας. Με το δεύτερο έργο του, την «Εσωτερική συμφωνία», ξεκινάει μια από τις παλιότερες συζητήσεις στον ελληνικό χώρο για τον εσωτερικό μονόλογο, του οποίου, κατά την άποψη του Καραντώνη, ο Ξεφλούδας «είναι ο μοναδικός χειριστής και πραγματοποιός»²⁸. Η άποψη αυτή προκάλεσε από την αρχή της διατύπωσής της αντιδράσεις και συζητήσεις γύρω από το θέμα που αφορά γενικότερα στην ύπαρξη ή όχι του εσωτερικού μονολόγου στη λογοτεχνία μας μέχρι και σήμερα. Εάν ωστόσο παραμείνει κανείς στο περιεχόμενο του εσωτερικού μονολόγου, έτσι όπως ορίστηκε, «σαν έκφραση της πιο ενδόμυχης σκέψης του αφηγηματικού ήρωα, της πιο κοντινής στο μη συνειδητό μέρος της ψυχής του, πριν από κάθε λογική οργάνωση, με φράσεις ευθύ λόγου, που ανάγονται στο μίνιμουμ των συντακτικών τύπων, έτσι ώστε να δίνεται η εντύπωση, ότι οτιδήποτε έρχεται στη σκέψη καταγράφεται αυτόματα»²⁹, τότε θα πρέπει να συμφωνήσουμε με την άποψη της Α. Λυπουρλή-Κεχαγιά, πως τα κείμενά του Ξεφλούδα απέχουν κατά πολύ από την τεχνική του εσωτερικού μονολόγου³⁰. Ο ίδιος ο Ξεφλούδας ίσως βοηθά στο σημείο αυτό, με όσα αναφέρει για το έργο του «Εσωτερική συμφωνία»: «... είναι ένα βιβλίο χωρίς γεγονότα, χωρίς υπόθεση, απόσπαση και απομάκρυνση των προσώπων του από την πραγματικότητα» άρα δεν μπορεί να είναι μυθιστόρημα, «γιατί ένα μυθιστόρημα δεν μπορεί να μην έχει γεγονότα, υπόθεση, μορφή. ... Μα για να γράψουμε ένα τέτοιο βιβλίο», συνεχίζει «είναι ανάγκη να βγούμε απ' τον εαυτό μας, να ζήσουμε τη ζωή των άλλων ανθρώπων πιο τέλεια απ' τη δική μας, να λησμονήσουμε την εξομολόγησή. ... Κοιτάζω τον εαυτό μου, όπως όλοι μας και βρίσκω πως μέσα μου εκτελείται μια μουσική συμφωνία σε τόνους διαφορετικούς. Όσο κι αν θέλω να μην την παρακολουθήσω, να μην την εκφράσω, δεν μπορώ. Προδίνω την ψυχή μου»³¹. Την ίδια μουσική συμφωνία, χωρίς αμφιβολία, τον εξομολογητικό τόνο και την τάση φυγής από την πραγματικότητα τη βρίσκουμε σε όλα τα έργα του Ξεφλούδα μέχρι το 1936. Ο αφηγητής ζώντας τον ατομικό του χρόνο σε μια ατμόσφαιρα μουσική αναλύεται σε μια εκ βαθέων εξομολόγησή, όμως «η παρουσίαση της ρευστότητας της εσωτερικής ζωής του ήρωα και η προσπάθεια

²⁸ «Μακεδονικές Ημέρες», τεύχος 5-6, Ιούλ.-Αύγ. 1932, σελ. 213.

²⁹ Α. Κεχαγιά-Λυπουρλή: «Από τη συντροφιά των «Μακεδονικών ημερών» Στ. Ξεφλούδας, Γ. Δέλιος, Αλκ. Γιαννόπουλος». Πρακτικά του συνεδρίου «Παραμυθία Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 65-107.

³⁰ Βλ. ό. π., Α. Κεχαγιά-Λυπουρλή: «Από τη συντροφιά των «Μακεδονικών ημερών» Στ. Ξεφλούδας, Γ. Δέλιος, Αλκ. Γιαννόπουλος». σελ. 77.

³¹ Σ. Ξεφλούδα: «Εσωτερική Συμφωνία» Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 5-7.

της ενδοσκόπησης και αυτοανάλυσής του, που κατευθύνεται από τη λογική, είναι πράγμα ασυμβίβαστο με τον εσωτερικό μονολόγο³²». Όλα πάντως αυτά τα στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τα έργα του Ξεφλούδα, αρχίζουν να υποχωρούν αργότερα ιδιαίτερα μετά την έκδοση του έργου «Κύκλος» στα 1944.

Ο δεύτερος της συντροφιάς των «Μακεδονικών ημερών» είναι ο Γεώργιος Δέλιος, η ανθρωπίνη παρουσία του καταγράφεται από τον Τόλη Καζαντζή, ως «μια παρουσία ενός αφοσιωμένου δια βίου ανθρώπου στη λογοτεχνία, γλυκύτατου και καταδεχτικού, χωρίς συμπλέγματα, μια από τις πολύτιμες σκιές της Θεσσαλονίκης³³». Ο Γ. Δέλιος γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1897, είναι ο μόνος της τετράδας μας, που έζησε εδώ όλα τα χρόνια της ζωής του. Σπούδασε στη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου της γενέτειράς του, η γλωσσομάθεια που τον διέκρινε, του έδωσε τη δυνατότητα να έχει μια καλή γνώση των σύγχρονων λογοτεχνικών ρευμάτων, πολύτιμη για τη δική του λογοτεχνική πορεία. Το ό,τι εξάλλου μετείχε στη δημιουργία των «Μακεδονικών ημερών, τον βοήθησε να βρει από νωρίς το προσωπικό του στίγμα στο χώρο της λογοτεχνίας, όπου πρωτοεμφανίζεται το 1932 με ένα θεατρικό έργο το «Νέοι κόσμοι». Θα ακολουθήσει το πρώτο του μυθιστόρημα με τίτλο, «Οι άνθρωποι που νοσταλγούν» το 1934. Ο ίδιος δηλώνει, πως πρότυπά του υπήρξαν η Virginia Woolf, η Katherine Mansfield και ο Proust³⁴. Στο μυθιστόρημά του ο Δέλιος ακολουθεί την τεχνική των ημερολογιακών καταγραφών, απομακρυνόμενος από τον παραδοσιακό τρόπο αφήγησης. Η πλοκή είναι ανύπαρκτη, ο συγγραφέας προσανατολίζεται στην εσωτερική ζωή των ηρώων του και σε αναλύσεις της εσωτερικής περιπέτειας των χαρακτήρων. Η τεχνική του ειδικά στα πρώτα του έργα είναι συγγενική με αυτή του Ξεφλούδα³⁵, εδαφικότερο, ωστόσο, ταπεινότερο και αντικειμενικότερο τον βρίσκει, σε σχέση πάντα με τον Ξεφλούδα, ο Τ. Άγρας, «... η αποκάλυψη του ψυχικού κόσμου δεν είναι πάντα απαισιόδοξη και μελαγχολική... Ο Δέλιος χαίρεται τον ψυχικό του κόσμο κι απολαμβάνει τη φαντασία, που είναι ανακατεμένη μαζί με την πραγματικότητα»³⁶. Στο πρώτο του μυθιστόρημα μπορεί κανείς να

³² Βλ. ό. π., Α. Κεχαγιά-Λυπουρλή, σελ. 79.

³³ Βλ. Τ. Καζαντζή: «Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης 1912–1983», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 183–189.

³⁴ Γ. Δέλιου: «Οι άνθρωποι που νοσταλγούν, Θεσσαλονίκη» 1934, σελ. 139–141, επίσης για περισσότερες παρατηρήσεις γύρω από τα χαρακτηριστικά της αφηγηματικής τέχνης του Δέλιου και για την επιρροή του από τον Προυστ, βλ. Κ. Στεργιόπουλου: «Περιδιαβάζοντας», τόμος Γ, Αθήνα 1994, σελ. 116–123.

³⁵ Κατά τον Κ. Στεργιόπουλο «ο Δέλιος αρχίζει να καλλιεργεί σχεδόν ταυτόχρονα με τον Ξεφλούδα το είδος του εσωτερικού μονολόγου κι αν δεν στάθηκε το ίδιο πιστός παντού, δεν έπαψε να διατηρεί ορισμένα χαρακτηριστικά του ως το τέλος. Βλ. ό. π., Κ. Στεργιόπουλου: «Περιδιαβάζοντας», σελ. 114, βλ. επίσης ό. π., Α. Κεχαγιά-Λυπουρλή, σελ. 84.

³⁶ Βλ. Τ. Άγρας: Μια ματιά στη λογοτεχνική Θεσσαλονίκη. Πρόσωπα και κείμενα. Περιοδ. «Ελληνικά Φύλλα», τεύχος 5, Ιούλ. 1935 σελ. 145–146 (αναδημοσίευση στο περιοδ. «Ο Πολίτης», Νοέμβ. 1983, σελ. 34).

εντοπίσει κάποιες αδυναμίες, η γλώσσα του δεν είναι ιδιαίτερα προσεγμένη και οι διηγήσεις του παρουσιάζουν συχνά δομικές ατέλειες. Σε αντίθεση στο δεύτερο έργο του με τίτλο, « Στα ίχνη του άγνωστου θεού » (1937), διακρίνεται κάποιος ένα υποτυπώδες σχεδιάσμα μύθου, όμως το βάρος δίνεται και εδώ στο ανθρώπινο τοπίο, στην απόδοση των βαθύτερων καταστάσεων της ψυχής, στην ανάλυση των σκέψεων και των ψυχολογικών διαθέσεων. Βασικότερο πρόσωπο του έργου είναι η ηρωίδα Νάινα, η οποία επιθυμώντας να ζήσει έξω από τις συμβατικότητα της κοινωνικής τάξης, που ανήκει, αυτοαναλύεται και αγωνίζεται να ξεφύγει από μια αδιέξοδη κατάσταση. Ζώντας την καθημερινότητά της, συχνά ως ξένο σώμα στην πόλη της, αναζητά την εσωτερική της ελευθερία, τον άγνωστο θεό της. Στο έργο αυτό, όπως και στο επόμενο « Μουσική δωματίου » (1947) μια συλλογή από διηγήματα, η αίσθηση της μουσικότητας είναι διάχυτη. Η επόμενη σύνθεση του είναι το μυθιστόρημα με τον τίτλο, « Οικογένεια » (1957), εδώ παρατηρείται μια κάποια διαφοροποίηση και μετακίνηση του Δέλιου όσον αφορά τις αφηγηματικές τεχνικές του, αρχίζει να πλησιάζει προς τη ρεαλιστική απεικόνιση. Συμπυκνώνοντας κανείς τα χαρακτηριστικά του έργου του Δέλιου διαπιστώνει, πως έχουμε να κάνουμε με έναν πεζογράφο χαμηλών τόνων, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πεζογραφίας του ήταν η κυριαρχία της αίσθησης και όχι της νόησης των πραγμάτων. Ο αφηγηματικός μύθος προβάλλει στα έργα του ως ένα απλό σκιτσάρισμα γεγονότων, εκείνο που είχε πρωτεύουσα σημασία ήταν ο εσωτερικός του αντίλαλος καθώς τα γεγονότα τοποθετούνται ή προεκτείνονται στην ανάμνηση, στην περισυλλογή και στην ονειροπόληση³⁷.

Ο Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, ο τρίτος της συντροφιάς των « Μακεδονικών ημερών », γεννήθηκε στην Αθήνα το 1986. Γόνος αστικής οικογένειας, έζησε τα παιδικά του χρόνια στο Μιλάνο της Ιταλίας. Όντας φοιτητής ακόμη στο Πολυτεχνείο της ίδιας πόλης, έρχεται σε επαφή με το φουτουριστικό κίνημα, επιδιώκοντας και αποκτώντας στη συνέχεια στενή σχέση με τον αρχηγό του, τον Μαρινέτι. Μέχρι το 1917, εποχή όπου θα επιστρέψει στην Ελλάδα για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, αναπτύσσει ιδιαίτερη δραστηριότητα στα πλαίσια του εν λόγω κινήματος, μάλιστα για ένα σύντομο διάστημα εκδίδει στο Μιλάνο και ένα φουτουριστικό περιοδικό με τον τίτλο, « Φουτουριστικό βέλος ». Αφού τελείωσε με τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, ξαναεπιστρέφει μετά από δύο χρόνια στην Ιταλία, όπου εργάζεται σε τράπεζα του Μιλάνου ως το 1924, οπότε και θα επιστρέψει οριστικά στην Ελλάδα. Εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη και συνεχίζει να εργάζεται και εδώ ως τραπεζοϋπάλληλος. Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν μέχρι και το '30, δεν γράφει τίποτε, τότε είναι όμως, που θα ανακαλύψει τον κύκλο των « Μακεδονικών ημερών », έτσι το Σεπτέμβριο του '32 θα εκδώσει το πρώτο του διήγημα « Κεφάλια στη σειρά », εντασσόμενος οριστικά στη συντροφιά του

³⁷ Βλ. ό. π., Α. Κεχαγιά-Λυπουρλή, σελ. 90.

περιοδικού. Από τα πρώτα κιώλας κείμενά του έκανε εντύπωση η μοντέρνα, αντι-ρεαλιστική με νεωτερικά στοιχεία γραφή του, που σίγουρα δεν είναι μια άσχετη επιλογή από μέρους του, αν λάβει κανείς υπόψη την προπαιδεία του στο φουτουριστικό κίνημα, την εποχή που ζούσε στην Ιταλία. Ο Γιαννόπουλος αγωνίζεται κατά την Α. Λυπουρλή-Κεχαγιά ανάμεσα σε δυο τάσεις στα διηγήματά του, «... να βάλλει τον αναγνώστη του στην πλαστή πραγματικότητα της μυθοπλασίας, αλλά και σύγχρονα να του υποδηλώσει, ότι αυτή είναι μια ψευδαίσθηση, δημιουργώντας συχνά μια ειρωνική διάθεση»³⁸. Πολλοί είναι αυτοί, που μίλησαν για επιρροή του από τον Πιραντέλλο, όταν εκδόθηκε όλη η συλλογή των διηγημάτων «Κεφάλια στη σειρά». Γεγονός είναι, πως ο Γιαννόπουλος απομακρύνεται αισθητά στα κατοπινότερα κείμενά του από τον φουτουρισμό, παρόλα αυτά κάποια στοιχεία του υπάρχουν σ' αυτά, όπως έκδηλη είναι σε κάποιες περιπτώσεις και η επιρροή από ιταλούς λογοτέχνες της πρώτης εικοσαετίας του 20ου αιώνα. Η δεύτερη λογοτεχνική του προσπάθεια έχει να κάνει και πάλι με μια συλλογή διηγημάτων με τίτλο, «Η ηρωική περιπέτεια» (1938), από αυτό του το έργο μέχρι και τα επόμενα, «Το δάσος των πιθήκων» (1944) και «Ο πύθος των Δανάιδων», συλλογές επίσης διηγημάτων, αρχίζει να εντοπίζει κανείς την παρουσία αυτοβιογραφικών στοιχείων στα κείμενά του, πρόσωπα που πέρασαν σαν όνειρο από τη ζωή του παρελθόνου εδώ, που την πλούταιναν και που απάλυναν τη μοναξιά του. Σταθμός, αν και δεν ανήκει χρονικά στην περίοδο που μας ενδιαφέρει, στο έργο συνολικά του Γιαννόπουλου είναι το μυθιστόρημα του με τίτλο, «Σαλαμάντρα» (1953–1957). Γραμμένο στην Αθήνα, με τους ήρωές του να περιφέρονται σα σκιές στο χώρο της Θεσσαλονίκης, είναι ένα μυθιστόρημα σε επιστολική μορφή, που θα μπορούσε εύκολα να το εντάξει κανείς στο χώρο του μαγικού ρεαλισμού.

Ο τελευταίος της τετράδας της συντροφιάς των «Μακεδονικών ημερών» είναι Νικόλαος Γαβριήλ, Πεντζίκης, ο μόνος που μπορεί σε κάποια έργα του, σε σχέση με τους υπολοίπους, να θεωρηθεί ως βασικός και επιτυχημένος εκπρόσωπος νέων εκφραστικών τρόπων και ειδικά του εσωτερικού μονολόγου³⁹. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1908, γόνος και αυτός αστικής οικογένειας είχε μια ιδιαίτερα προσεγμένη παιδεία, σπούδασε στο Στρασβούργο φαρμακολογία και όπως και οι υπόλοιποι ήρθε εδώ σε επαφή, με ό,τι πρωτοποριακότερο στο χώρο της λογοτεχνίας την εποχή του. Πολύπλευρη, γοητευτική προσωπικότητα, πεζογράφος, ποιητής και ζωγράφος είναι ο πολυγραφότερος από όλη τη συντροφιά μας. Το πρώτο έργο του με το οποίο εμφανίζεται στη πνευματική σκηνή της Θεσσαλονίκης είναι το μυθιστόρημά του, «Ο Αντρέας Δημακούδης. Ένας νέος μοναχός» (1935).

³⁸ Βλ. ό. π., Α. Κεχαγιά-Λυπουρλή, σελ. 90.

³⁹ Κατά τον Μ. Βίτιτι δείγματα πειστικότητας του εσωτερικού μονολόγου πραγματοποιήθηκαν από την Μ. Αξιώτη και τον Ν. Γ. Πεντζίκη. Βλ. ό. π., Μ. Βίτιτι: «Η γενιά του τριάντα», σελ. 260, βλ. επίσης του ίδιου: «Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας», Αθήνα 1978, σελ. 388–389.

Είναι μια ιστορία έρωτα και θανάτου, μια υπόθεση χωρίς τίποτα το εξαιρετικό με αρκετή δόση ρομαντισμού, που μπορεί βέβαια να παραπέμψει σε κάποιο βαθμό σε ζητήματα κοινωνικής δυσαρμονίας και αδιχίας, ωστόσο ο μύθος της είναι αρκετά απλός. Ο ήρωας ζει και σπουδάζει σε μια ξένη χώρα, εδώ γνωρίζει και ερωτεύεται τη δεσποινίδα Ρενέ, με την οποία συγκατοικεί σε μια πανσιόν, όπου συνηθίζουν να μένουν φοιτητές. Αν και διστάζει στην αρχή να της εκμυστηρευτεί τον έρωτά του, τελικά το τολμά, προσκρούει ωστόσο στην απόρριψή του από μέρους της. Σε αυτό το σημείο αρχίζει η μεγάλη πτώση, κυριολεκτικά το κατρακύλισμα του Ανδρέα Δημακούδη. Ο ανικανοποίητος έρωτάς του θα τον οδηγήσει σε συμπεριφορές προδοτικές, όσον αφορά τον προηγούμενο εαυτό του, ο κόσμος του, οι αρχές του, τα όνειρά του, όλα ανατρέπονται και καταστρέφονται κάτω από την δράση αυτού του μαρτυρικά απεγνωσμένου έρωτα. Είναι ανίκανος να επικοινωνήσει πλέον με το περιβάλλον του, με ό,τι τον έδενε μέχρι τότε, οι σχέσεις του και τα συναισθήματα του μόνον στη σφαίρα του φανταστικού βρίσκουν κάποια ανταπόκριση. Δειλός και επικίνδυνος από ένα σημείο και πέρα, γίνεται φετιχιστής, αυτοκαταστροφικός, ακόμη και σαδιστής. Κάποια στιγμή, στα όρια της παράνοιας, σκέφτεται να στραγγαλίσει την αγαπημένη του, γεγονός που όμως αποφεύγεται, για να επέλθει τελικά η λύση του δράματος μέσα από την αυτοκτονία του. Αν και ο μύθος του έργου είναι απλός, όπως προαναφέρθηκε, φέρνει κάτι καινούργιο στη νεοελληνική λογοτεχνία του '30, ο ήρωας του κατορθώνει τελικά να αποδράσει, να δικαιωθεί έτσι κατά κάποιο τρόπο «... παρ' όλες τις αδυναμίες του, μια και παύει να βρίσκεται κάτω από την κοινή δυναστεία της καθημερινής πραγματικότητας»⁴⁰.

Στο έργο αυτό του Πεντζίκη, το μόνο που κυκλοφόρησε στη δεκαετία του '30, αποδόθηκαν κάποια χαρακτηριστικά, που έχουν να κάνουν περισσότερο με το κατοπινότερο έργο του⁴¹. Η γραφή του Πεντζίκη στον Δημακούδη, δεν είναι ακόμη συνειρμική, όπως συμβαίνει στο επόμενο έργο του «Ο πεθαμένος και η ανάσταση» (1944), η αφήγηση δεν προχωράει εδώ ακολουθώντας τη ροή ενός ατελείωτου εσωτερικού μονολόγου. Στον Δημακούδη επίσης ο συγγραφέας ως αφηγητής παραμένει αφανής, γεγονός που δεν συμβαίνει στο «Ο πεθαμένος και η ανάσταση», όπου και η συνειρμική διαδικασία είναι παρούσα ως μέθοδος γραφής του Πεντζίκη και ο ίδιος προβάλλει τον εαυτό του. Και στο δεύτερο έργο του έχουμε ένα νέο ερωτευμένο, ο οποίος επίσης θα αυτοκτονήσει, μόνο που

⁴⁰ Βλ. ό. π., Μ. Βίτσι: «Η γενιά του τριάντα», σελ. 268.

⁴¹ Κατά τον Γ. Αράγη ο Πεντζίκης μάλλον ξεκίνησε ως παραδοσιακός ποιητής, στη περίπτωση ιδιαίτερα του Α. Δημακούδη έχουμε ένα μυθιστόρημα με χρονολογική δομή, αρχή, μέση και τέλος, έτσι όπως γράφονταν τα μυθιστορήματα τον προηγούμενο αιώνα. Στην περιοχή του μοντερνισμού εισβάλλει ο συγγραφέας με το επόμενο έργο του, «Ο πεθαμένος και η ανάσταση». Βλ. σχετικά Γ. Αράγη: Πεντζίκης-Κιτσόπουλος: «Πεντζίκης-Κιτσόπουλος: Συγκλίσεις και αποκλίσεις». Πρακτικά του συνεδρίου «Παραμυθία Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 126, επίσης για το ίδιο θέμα βλ. ό. π., Μ. Βίτσι, σελ. 268.

εδώ τα πράγματα είναι διαφορετικά, όσον αφορά τη θέση του πρωταγωνιστή και του αφηγητή-συγγραφέα. Και οι δυο παρευρίσκονται στο έργο, είναι συν-πρωταγωνιστές, έχει ο καθένας το δικό του επίπεδο και τη δική του διάρκεια δράσης, το επίπεδο όμως δράσης του αφηγητή υπερτερεί, αφού ο νέος λειτουργεί σαν πρόφαση για τον μονόλογο. Είναι γεγονός, πως στο Δημακούδη δεν έχουμε το στοιχείο του εσωτερικού μονόλογου, πιο πολύ εφαρμόζεται εδώ η μέθοδος της καταγραφής της κρυφής ψυχικής ροής του ήρωα, ενώ ανύπαρκτη είναι και η παρουσία, όπως προαναφέρθηκε του συγγραφέα, ο οποίος προσπαθεί με ιδιαίτερα ευκρινή τρόπο να αποκτήσει τη δυνατότερη αποστασιοποίηση από αυτόν. Φαίνεται να ισχύει πράγματι η άποψη, πως στο έργο του αυτό ο λογοτέχνης ακόμη πιστεύει στη δυνατότητα να γράφει κανείς ένα κλασικής μορφής ορθόδοξο μυθιστόρημα. Τα πράγματα είναι διαφορετικά στο «Ο πεθαμένος και η ανάσταση», εδώ είναι ευδιάκριτη η διάθεση από μέρους του της αμφισβήτησης του μυθιστορηματος ως λογοτεχνικού είδους⁴². Έχοντας κανείς υπόψη αυτή την εξέλιξη, όσον αφορά τις επιλογές του Πεντζίκη σε ζητήματα γραφής, μπορεί να εκτιμήσει τον Δημακούδη, το μόνο έργο του που εκδόθηκε στη διάρκεια της δεκαετίας του '30, ως το πλησιέστερο στους κανόνες του ορθόδοξου μυθιστορηματος, όπου τα νεωτερικά χαρακτηριστικά των έργων, που θα ακολουθήσουν, δεν φαίνεται να έχουν μορφοποιηθεί ακόμη στην αφηγηματική του τέχνη. Τα νεωτερικά στοιχεία όπως διαπιστώνεται δεν λείπουν από το πρώιμο έργο κανενός από τους βασικούς εκπροσώπους της πεζογραφίας του '30 στην Θεσσαλονίκη. Η συντροφιά των «Μακεδονικών γραμμάτων» αναμφίβολα πρωτοτύπησε στις επιλογές της, όσον αφορά τους εκφραστικούς τρόπους που χρησιμοποίησε, ωστόσο είναι μεγάλο σφάλμα να θεωρούμε τους συγκεκριμένους πεζογράφους ως εισηγητές ή τουλάχιστον τους μόνους του εσωτερικού μονόλογου στην Ελλάδα⁴³. Και αυτό γιατί κανείς τους δεν χρησιμοποίησε ή καλύτερα δεν εξάντλησε όλο το φάσμα των δυνατοτήτων που προσφέρει το συγκεκριμένο είδος γραφής. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ίσως η περίπτωση του Πεντζίκη και αυτό σε έργα του που ακολούθησαν τον Δημακούδη. Έτσι αν ήθελε κανείς, να εκτιμήσει το έργο των πεζογράφων των «Μακεδονικών ημερών», οπωσδήποτε, όσον αφορά στο επίπεδο των επιλογών τους σε θέματα γραφής, θα μπορούσε κατ' αρχήν να διακρίνει νεωτερικές τάσεις, χωρίς αυτό να σημαίνει όμως την πλήρη και πιστή εφαρμογή, όπως προαναφέρθηκε, του εσωτερικού μονόλογου. Εξάλλου δεν είναι οι μόνοι μέσα στην άκρως συντηρητική λογοτεχνική πραγματικότητα του τριάντα, που προσπάθησαν να αποδράσουν από το τέλμα, στο οποίο είχε οδηγήσει ο κορεσμένος ρεαλισμός και οι όποιες μετασυμβολιστικές τάσεις. Πιο εύκολη ήταν ίσως η φυγή για τους

⁴² Βλ. ό.π., Μ. Βίτσι, σελ. 270–271.

⁴³ Για τα χαρακτηριστικά του έργου του Πεντζίκη βλ. ό.π., Γ. Αράγγη: «Πεντζίκης-Κιρτσόπουλος: συγγλίσσεις και αποκλίσεις», σελ. 128–134 και επίσης βλ. ό.π., Μ. Βίτσι, σελ. 272.

πεζογράφους μας, χωρίς τις δεσμεύσεις που θα μπορούσαν να προέλθουν από μια βαριά λογοτεχνική παράδοση. Μέσα σε ένα κλίμα τελικά απομόνωσης από την πρωτεύουσα, κλείστηκαν στον εαυτό τους ενισχύοντας κατά αυτό τον τρόπο σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι έπρεπε, τα διακριτικά γνωρίσματα του χαρακτήρα τους.

Από δω θα μπορούσε σίγουρα να ξεκινήσει κανείς την προσπάθεια κατανόησης του μύθου, που επεγράφησε κάποια στιγμή περί της « Σχολής της Θεσσαλονίκης », ο οποίος θέλει τους τέσσερις, Δέλιο, Ξεφλούδα, Γιαννόπουλο και Πεντζίκη ως βασικούς εκπροσώπους της. Τέτοια σχολή δεν υπήρξε ποτέ, όποια κριτήρια και αν χρησιμοποιηθούν για την απόδοση αυτού του όρου. Το όλο θέμα ξεκίνησε από τότε, που ο Τέλος Άγρας έγραψε το 1935, «... πως αυτή είναι η καινούργια σχολή, όπως πρωτοφανερώθηκε στη Θεσσαλονίκη... » εννοώντας τον εσωτερικό μονόλογο⁴⁴. Την άποψη αυτή απέρριψαν οι ίδιοι οι εκπρόσωποι της λεγόμενης « Σχολής της Θεσσαλονίκης » από την πρώτη στιγμή⁴⁵. Από τότε και μέχρι σήμερα διατυπώνονται και συνεχίζουν να διατυπώνονται παρόμοιες απόψεις σε διάφορα μελετήματα και σχετικά άρθρα. Γράφοντας για την Αθηναϊκή Σχολή στα 1984 παρατηρεί ο Κ. Στεργιόπουλος⁴⁶ « πως όταν λέμε « Σχολή », και δεν έχει σημασία αν πρόκειται για ποιητές (είτε πιο γενικά για κάθε είδους λογοτέχνες), εννοούμε μια ομάδα ποιητών, που μέσα στα ίδια χρονικά όρια ζώντας συνήθως στον ίδιο τόπο ή αντλώντας από την πνευματική ζωή και παράδοση του ίδιου τόπου, παράλληλα με τα ατομικά τους χαρακτηριστικά, παρουσιάζουν και μερικά κοινά γνωρίσματα, έχουν κοινές λίγο ως πολύ επιδράσεις, βγαίνουν μέσα από τα ίδια αισθητικά ρεύματα, εκφράζουν με τρόπους παραπλήσιους ένα κοινό γενικότερο πνεύμα ». Ένα χρόνο αργότερα θέλοντας να διευκρινίσει το περιεχόμενο του όρου και να το συμπληρώσει αναφέρει, « πως τον όρο « Σχολή » μπορούμε να τον εννοήσουμε με τη στενότερη και με την ευρύτερη σημασία του. Με τη στενότερη όταν πρόκειται για ένα αισθητικό ρεύμα, όπως ο παρνασσισμός ή ο συμβολισμός, οπότε το πλαίσιο είναι αυστηρά καθορισμένο. Με την ευρύτερη όταν πρόκειται για τοπική σχολή »⁴⁷.

Εύκολα μπορεί να διαπιστωθεί, από τα όσα προαναφέραμε, πως όταν κανείς αποδέχεται το χαρακτηρισμό « Σχολή της Θεσσαλονίκης », δεν μπορεί να αναφέρεται στην ύπαρξη ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού ρεύματος, στο συγκεκριμένο χώρο τη συγκεκριμένη εποχή, όπως επιχειρήθηκε στην περίπτωση του

⁴⁴ Βλ.ό.π., Τ. Άγρα: « Μια ματιά στη λογοτεχνική Θεσσαλονίκη – Πρόσωπα και πράγματα », σελ. 145.

⁴⁵ Βλ. ό.π., Κ. Στεργιόπουλου: « Σχολή της Θεσσαλονίκης. Ένα θέμα για συζήτηση », σελ. 330.

⁴⁶ Βλ. Κ. Στεργιόπουλου: « Ο χαρακτήρας και τα όρια της Αθηναϊκής Ποιητικής Σχολής », περιοδ. « Νέα Εστία », τόμος ΡΙΣΤ, τεύχος 1379, Χριστούγεννα 1984, σελ. 109.

⁴⁷ Βλ. ό.π., Κ. Στεργιόπουλου: « Σχολή της Θεσσαλονίκης. Ένα θέμα για συζήτηση », σελ. 335–336.

εσωτερικού μονολόγου. Και αυτό όχι μόνον, γιατί η εν λόγω μορφή γραφής πολύ σύντομα εγκαταλείφθηκε από τους ίδιους τους «εισαγωγείς» της, δεν βρήκε άλλους συνεχιστές επίσης, αλλά και γιατί τελικά εφαρμόστηκε και κατά έναν ιδιότυπο τρόπο. Με μόνη την τοπική διάσταση είναι αδόκιμη μάλλον η χρήση του όρου «σχολή», έστω και αν έχουμε να κάνουμε με πεζογραφικό υλικό στην περίπτωση μας, που εμφανίζεται όχι στο κέντρο αλλά σε μια επαρχιακή πόλη, την δεύτερη σε πληθυσμό μετά την πρωτεύουσα της χώρας. Περισσότερο στο σημείο αυτό, φαίνεται να ευσταθεί η άποψη του Γ. Κιτσοπούλου πως, «ότι νομίστηκε κάποτε για «Σχολή της Θεσσαλονίκης» αποδείχτηκε από την εξέλιξη της πεζογραφίας στην ίδια πόλη η αρχή μιας παράδοσης»⁴⁸, και αυτό ως γεγονός είναι από μόνο του πολύ σημαντικό. Η τάση για την εσωτερικότητα εκείνης της πρώτης γενιάς τυχαία ή όχι, απόρροια ή όχι του κάπως μυθικού, βορινού, μακεδονικού κλίματος, η απομόνωσή της από το κέντρο και η περισσότερη, πραγματική μοναξιά παρήγαγε αναμφισβήτητα στη Θεσσαλονίκη λογοτεχνικό έργο, σε μια πόλη που για να επιστρέψω, από κει που ξεκίνησα παράγεται και σήμερα αξιόλογη λογοτεχνία σε καιρούς δύσκολους για πνευματικές κατακτήσεις.

---

⁴⁸ Βλ. Γ. Κιτσοπούλου: «Παράδοση εσωτερικότητας», σελ. 1783, επίσης Π. Θασίτη: «Ποιητικά ρεύματα και ποιητές στη νεώτερη Θεσσαλονίκη», σελ. 1756. Για το ίδιο θέμα αλλά και για μια γενικότερη εκτίμηση γύρω από τη λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης, βλ. ό.π., Τ. Αλαβέρα: «Διηγηματογράφοι της Θεσσαλονίκης».

Prozaikové tzv. soluňské školy 1930–1940

CHRYSOULA MANOU

Svůj výklad začnu konstatováním A. Argyriu, jednoho z předních kritiků naší literatury co se týče soluňské literární produkce v meziválečném období. A. Argyriu tvrdí, že v období, o němž bude řeč, „se v Soluni představila pozoruhodná próza, na rozdíl od poezie, která nepřinesla nic zajímavého,“ a dále hodnotí, že Soluň „je jediné město po Aténách, které vytvořilo svůj vlastní kulturní život, samostatný a svěbytný“. Jestliže však celková přítomnost a přínos Soluně na poli literatury může být zpětně hodnocena tímto způsobem, v žádném případě tomu tak nebylo vždy. To, kdy se začala vytvářet literární fyziognomie města a jaké faktory nakonec hrály tak významnou úlohu v jejím pozdějším vývoji, že její literární produkce získala viditelné a po všech stránkách významné místo v novořecké literatuře, nejsou jediné otázky, které tvořily a tvoří témata k diskusi literárních kritiků.

Pátráme-li po tradici, jinými slovy po počátcích literatury tohoto města co se týče 30. let 20. století, mezního období pro celý vývoj soluňské literatury, dostane se nám ve vyjádření redakce časopisu *Makedonikes imeres* (*Makedonské dny*), v jeho prvním čísle z března roku 1932, informace, že „Soluň postrádá literární tradici“. Po takovémto hodnocení je zřejmé a lehkou pochopitelné, proč mezi záměry tohoto časopisu nenajdeme sledování tradiční literatury a spojení s ní, ať už by byla jakákoliv. Soluň však nemohla být před rokem 1930 „pustou zemí“, pokud jde o literaturu. Její literární přítomnost, tak jak se rýsuje a vymezuje v desetiletí, jež je předmětem našeho zájmu, nemohla vyplynout z ničeho. Vzdálenost toho, co předcházelo v literární tradici města, se může zdát jakkoliv veliká. Avšak to, co představují 30. léta od té chvíle, kdy zde zakořenily a začaly se pěstovat inovační a avantgardní způsoby vyjádření, muselo stanout na základech historické kontinuity, která má vztah k obecnější duchovní a kulturní tradici města.

Není pochyb, že Soluň se může pochlubit dlouhou duchovní tradicí, která začíná v posledních stoletích byzantské říše a pokračuje do moderní doby. Samozřejmě v období turkocracie byla přerušena, je faktem, že ve městě přestala na dlouhou dobu vznikat literární díla, některé charakteristické znaky této tradice se však udržely nezávisle na novém zřízení, které určovalo život města. A to jsou právě ty, které tvoří ono výjimečné duchovní klima. Ještě v období, které nás zajímá, jsou patrné dozvuky této tradice. Nejde o nic jiného než o důsledek všech historických okolností, které postupně poznamenávaly putování města v čase. Mluvíme-li o tradici tohoto města, nesmíme zapomenout, že po dlouhý čas to bylo druhé nejvýznamnější město dvou impérií, napřed byzantského a pak

osmanského, město, které fungovalo jako brána do Evropy, odkud proudil evropský duch do celého velkého území. Výlučná zeměpisná poloha poskytovala všechny předpoklady pro rozvoj celoevropského obchodu, jehož bezprostředním důsledkem byl vznik měšťanské společenské třídy, ale také existence velké nerovnováhy ve společnosti. Tato sociální nerovnováha byla příčinou napětí a konfliktů, které zaznamenáváme velice brzo a které vedou k politickým, ale i sociálním problémům obyvatel města. Je ostatně třeba zdůraznit, že obyvatelstvo Soluně do začátku minulého století nebylo homogenní, její obyvatelé byli po staletí, především ke konci období turkocracie, směsí národností. Žijí zde Židé, Turci, Řekové a Bulhaři a různí Evropané, přivyklí cizímu elementu, každý se svou vlastní tradicí a výchovou a povědomím o tom, co se děje v Evropě.

Mnohá z výše zmíněných specifik charakterizovala Soluň až do balkánských válek. Po jejich konci se však situace mění, město vstupuje do řecké reality a současně pro ně začíná bolestivé období přizpůsobování se a nakonec přeměna z velkoměsta mezinárodního významu ve svéráznou řeckou periferii. Na této cestě přišlo o mnoho oněch prvků, které mu po staletí propůjčovaly multi-kulturní internacionální charakter. Svou tradici na poli duchovním, a zejména literárním, jež nás konkrétně zajímá, bude nyní poměřovat s tradicí Atén. Na začátku minulého století vycházelo v Soluni víc než 10 novinových titulů v pěti jazycích, rovněž možnosti získat vzdělání byly v některých případech větší než v hlavním městě. Nelze však popřít, že před meziválečným obdobím nebylo možné, aby město mělo nějakou organizovanou literární produkci, jakou vykazovala literární tradice Atén. Existuje zde sice evropské vzdělání, evropský duchovní vývoj byl sledován a dostatečně známý, to však nestačí jako předpoklad pro vytvoření literatury respektive literární tradice srovnatelné s hlavním městem. Až po balkánských válkách se poprvé objevuje příležitost k rozvoji literatury — v rámci specifického duchovního klimatu, jež se ve městě připravuje už dávno — v odlišných podmínkách, a zcela jistě v podmínkách naprosté svobody. Problém, který by zde mohl badatele zajímat, není ani tolik to, zda literární tradice města byla menší či větší než v Aténách, zvláště po osvobození, jako spíš otázka, do jaké míry tato tradice v oné situaci mohla pomoci při vytvoření vlastní literární produkce daleko od tradice centra v následujících letech. Bylo by ostatně poněkud absurdní tvrdit, že by se literatura v Soluni, zvláště próza, mohla ubírat stejným směrem a na stejné úrovni vývoje jako ve zbytku Řecka. V každém případě nejjistější metoda, jak dojít k nějakým zjištěním a závěrům v rámci našeho tématu, je podrobný pohled na vlastní literární materiál tohoto období.

Chceme-li zaznamenat první prozaické texty, jež byly napsány v Soluni v tomto období, musíme začít od dobových novin. V polovině 19. století se objevují první židovské a turecké noviny, poté žurnalistika doslova rozkvétá

v prvních desetiletích 20. století, a to jak řecká, tak cizojazyčná. Na stránkách novin se rozvíjí svérázný styl, žánr na pomezí literatury a žurnalistiky. Texty tohoto druhu však, jakkoliv zpracovávají skutečnost někdy za použití literárních prostředků, nemohou být v žádném případě považovány za literaturu. V tisku se daří zejména fejetonu, žánru, který je pro noviny nejvhodnější. Do roku 1920 je ve městě okolo 40 fejetonistů, z nichž výrazní jsou K. Snok a P. Orogas. Oba dva jsou známí intelektuálové a profesionální novináři. Ve dvacátých letech se objevují první prozaikové — G. Modis a Th. Tzimitras. První z nich napsal třídílnou prózu, *Makedonikes istories* (Makedonské příběhy) autobiografického charakteru, všímající si pestrých etnik „balkánského Babylonu“, jak charakterizuje tehdejší Balkán. Jeho příběhy se zaplétají s událostmi, jež se v oblasti odehrávaly před zápasem o Makedonii, v jeho průběhu a po jeho konci. Zeměpisný prostor, v němž se téměř všechny příběhy odvíjejí, je Makedonie v širším smyslu, a hlavně její severozápadní část a oblast Monastiri. V díle je patrný silný mravoličný prvek, Modis současně s událostmi, o nichž se zmiňuje, líčí každodenní život a zvyky lidí z oblasti. Jeho jazyk je lidový s mnoha idiomy. Je to dílo bez literárních ambicí, jemuž se nedostalo obzvláštní pozornosti, přestože je to jediné, které máme k dispozici, jež líčí mentalitu, chování a účast místního obyvatelstva na válečných událostech počátků minulého století v Makedonii. Vydání díla *Thrakika diijimata* (Thrácké povídky) autora Th. Tzimitrase, povoláním právníka, roku 1929 bylo v novinách s nadšením přijato. Nacházíme se v období, kdy zřejmě soluňští vzdělanci oceňují díla, pohybující se na pomezí mezi etnografickou studií a skutečnou literární fabulí. Jde o prozaická díla, která při konečné analýze přispívají k revizi etnografických prvků. V Tzimitrasově díle je patrná snaha stvořit dokonalý svět — svět Thrákie — kde se lidský element nachází v plné harmonii s přírodou. Ovšem v případě Modise i Tzimitrise máme co dělat se dvěma spisovateli, kteří přistupovali ke svému psaní s autobiografickými záměry, stvořili literární díla nikoliv jako uvědomělí spisovatelé a při psaní použili menší či větší, jako v případě Modise, míru tvůrčí fantazie.

Stále ještě ve dvacátých letech se setkáváme se dvěma dalšími případy, jež jsou na poli prózy výjimečné: jde o Minoase Lagudakise a G. Iordanu. První je Řek původem z Egypta, dobrodruh, který takřka zevnitř zažívá situaci, jež se v Soluni vytvořila po jejím obsazení spřátelenými vojsky v době první světové války. Pod pseudonymem Triasteros M*** (Tříhvězdičkový M***) vydává satirickou městskou mravoličnou prózu *O kyrios Parlevufranse ke i kyria Itselongue* (Pan Parlevufranse a paní Itselongue). Jde o román, který věrně zachycuje tehdejší atmosféru města. Nestabilní situaci a zvláště amorálnost, která zde vládne, popisuje a reflektuje dobromyslnou a vkusnou satirou, často s ironií a někdy s neopakovatelným humorem. Jako ukázkou společenského díla bychom mohli

charakterizovat i dílo G. Iordanu *Anamnis* apo ton tafo ton zondanon (Reminiscence ze hrobu živých), členěnou kroniku s autobiografickým obsahem. Její autor nám zprostředkovává hrůzné životní podmínky ve vězení v Jedi Kule, za jehož mřížemi se ocitl, když se jako obchodník zadlužil. Jde o realistické dílo a v drsnosti, jíž často dýchají situace, které Iordanu popisuje, sem tam prosvítanou některé socialistické myšlenky. Ty je nutno chápat spíše jako výrazy protestu spisovatele proti utrpení, které musel snášet, než jako jeho politické přesvědčení. Také toto dílo, stejně jako prózu Lagudakisovu, charakterizuje ironický pohled. Nejen výše zmíněná díla z 20. let, ale ani některá jiná, snad méně významná, nelze zařadit do jednoznačně vymezených žánrů. Není však pochyb, že všechna představují různé variace realistické techniky. Realismus však zde pro spisovatele není uvědomělou volbou, nejde o to, že by snad chtěli vytvořit literární svět blízký skutečnosti. Spíš máme co dělat s logikou, která považuje za „morálnější“, aby tvůrčí fantazie nepřesahovala možnosti průměrné čtenářské veřejnosti.

Zevrubnější a přímější znalost o kulturní činnosti v tehdejší Soluni můžeme získat, budeme-li sledovat vydavatelské počiny, a zvláště literární časopisy, jež zde vycházejí. Kolem literárních časopisů, podle Argyriu „společných výtvorů“, se obzvláště v případě Soluně koncentrovali intelektuálové a časopisy hrály podstatnou roli v celém literárním vývoji města. Vždyť hybnou silou vývoje jsou často osobní postoje, názory, a obecně úsilí, jež byly představeny a vyjádřeny v těchto časopisech skupinami literátů, či raději volnými literárními seskupeními. První pozoruhodný a organizovaný pokus o vydávání literárního časopisu v Soluni zaznamenáváme v roce 1922. V tomto roce Rados Chatzinasis vydává první literární časopis s ambicemi ve městě, *Makedonika grammata* (Makedonské listy). Tento časopis měl relativně krátké trvání — jeho vydávání bylo přerušeno v roce 1923. Zástupci jeho šéfredaktora byli dva literáti, známí z pozdějšího vývoje: K. Kokkinos jako představitel prózy uzavřeného prostoru a J. Vafooulos jako významný básník. Jeden z cílů časopisu, alespoň tak jak je formulován jeho program, je podpora „našeho živého jazyka, který je tak nespravedlivě očeňován a potírán . . .“. Obecně je časopis charakteristický energičností, svěžestí a bojovností.

Je zřejmé, že rozvoj literatury v Soluni před rokem 1930, ať se zaměříme na šířku tematiky či na výrazové prostředky, jež si „spisovatelé“ vybírali, může být charakterizován spíš jako omezený. To však neznamená, že by nesvědčil o sice nové a nevelké, ale přece existující literární tradici, jež se začala ve městě rodit. Zároveň odkazuje na všechny problémy a obtíže spojené se začátkem vážnějšího prozaického a obecně literárního vývoje. Už jsme se zmínili o tom, že není možné hovořit o literární tvorbě a literárním vývoji před balkánskými válkami. Tato absence literární tradice nepochybně nejvíce komplikuje situaci literátů

ve městě v prvních desetiletích po osvobození. Útržkovitost v jejich díle a jejich amatérismus však nemůžeme hodnotit odmítavě, uvážíme-li absenci podnětů, jež se týkají literárních hodnot a pravidel schopných propůjčit začátečnickému charakteru jejich díla metodičnost a větší důslednost. Mohlo by pomoci, kdyby se podařilo překonat jejich izolaci, či lépe řečeno jejich vzdálenost od literární tradice a stupně vyvinutosti literatury hlavního města. V tomto období je však tato izolace skutečností a je ještě příliš brzo na to, aby mohla být překlenuta.

Po představení významnějších literátů-prozaiků období před rokem 1930 přicházíme do období mezního pro vývoj literatury v Soluni. V březnu 1932 vychází časopis *Makedonikes imeres* (Makedonské dny). S jeho vznikem se podle A. Argyriu „věci prezentují seriózně od počátku a zůstávají seriózně prezentovány až do konce jeho vydávání“. Tento časopis měl změnit současný stav literatury ve městě. Jeho ohlas v athénském centru je ohromný, kolem něj se pohybuje skupina soluňských intelektuálů, kteří se literaturou zabývají způsobem, který rozhodně nemůže být označen za amatérský. Základní pilíře tohoto průkopnického časopisu, jehož charakter v žádném případě nebyl regionální, tvořili především Petros Spandonidis, filolog, badatel a autor teoretických studií, inspirátor a hybná síla Makedonských dní, a Stelios Xefludas, filolog a profesor. Vedle těchto dvou to byl dále J. Delios, fejetonista, dramatik, a především polyglot s dobrými znalostmi soudobých literárních proudů, dále V. Tatakis, absolvent studia filozofie ve Francii, pozdější profesor filozofie na univerzitě. Tuto literární „společnost“ doplňují básníci J. Vafopoulos, J. Themelis a Anthula Vafopulu. O něco později se k nim přidá A. Jannopoulos, který studoval v Itálii, a N. G. Pentzikis, absolvent studia farmacie ve Štrasburku. Kruh okolo Makedonských dní uzavírají mladí básníci V. Vasileiu a T. Barbitsiotis.

Už jsme zmínili konstatování redakce časopisu o absenci literární tradice ve městě v článku z prvního čísla z března 1932. V pokračování téhož článku se uvádějí předběžné cíle časopisu. Zde překvapuje prohlášení redakce, že netouží mít žádný vztah s literární tradicí města, kterou, jak se zdá, ne-li přímo ignoruje, alespoň nebere vážně, vždyť její základní cíl je následující: „Časopis, aniž by se úzce omezoval na literární tvorbu, bude sledovat také současné myšlení tak, jak se bolestně a násilně vyvíjí ve velkých zemích . . .“ Je to stanovisko, které v sobě skrývá roztržku s minulostí, jež je ze strany kruhu kolem Makedonských dní nahlížena spíš opovržlivě? Či jde o silnou tendenci spolupracovníků časopisu k novému začátku bez omezení jakoukoliv tradicí, blízkou k soudobé literární avantgardě? Ať setrváme u jedné či u druhé hypotézy, je skutečností, že prostřednictvím tohoto stanoviska časopis především usiluje zajistit si odstup, jak od toho, co předcházelo, budiž to nazýváno tradicí, tak od toho, co se v literatuře viditelně děje a co se samozřejmě nekryje s jeho cíli a snahami. Prostřednictvím tohoto odstupu alespoň v první fázi dosahuje skupina spolu-

pracovníků časopisu sebeurčení, něčeho, co je pro ni zřejmě nutné, má-li působit jinak, moderně.

Stále ještě stejné číslo časopisu se zmiňuje o kulturním ovzduší, jež panuje ve městě, o ovzduší, jež hodnotí minimálně jako velice blízké kulturní atmosféře evropské. Výjimečné duchovní klima ve městě bývá často uváděno jako základní argument — někdy s jistou dávkou nadsázky — při zkoumání místního literárního dění, a to dokonce i v zeměpisném smyslu slova, jako severní temné a mlhavé klima města, které působí tak odlišně na duševní stav člověka. V Soluni skutečně, přes to, co bylo řečeno a stále se tvrdí o zvláštním klimatu města, ještě v této době byly díky dlouhodobému kosmopolitnímu a internacionálnímu charakteru patrné ozvěny evropské atmosféry a samozřejmě také znalost evropského vývoje. To by snad mohlo něco znamenat, spíše si však dovedeme představit, že to bylo určujícím prvkem, nikoliv absolutně, na úrovni, jež by se týkala výběru odpovídajících způsobů vyjádření spisovatelů, ale spíš jako základní pohnutka ke vzniku literárního hnutí „převratného“ charakteru, jako to, jež se nechává tušit, vezmeme-li v úvahu prohlášení redakce Makedonských dní.

K pochopení tohoto jevu by snad pomohl obecnější pohled na literaturu, a samozřejmě nejen řeckou, ale i evropskou, zvlášť předpokládáme-li, že náš okruh literátů přihlíží spíše k té druhé. Je známo, že v evropské literatuře v době mezi válkami se považovaly za vyčerpané a nedostatečné tradiční narativní formy, především měly-li vylíčit v úplnosti a přesvědčivě vnitřní život člověka. Výsledkem toho bylo hledání nových způsobů vyjádření, z nichž některé nemají žádný nebo téměř žádný vztah k tradici. Zdá se, že celá situace je analogická situaci v Soluni, zvlášť pokud jde o slepou uličku tradice, jež nepomáhá nebo vůbec neexistuje, a o nutnost ražení nových cest jako důsledek této situace. A tak neexistence literární tradice, již v Soluni konstatujeme, nemá zas tak velký význam, odpovídá-li realitě. Jakkoliv se to zdá paradoxní, působí spíš plodně na utváření nového začátku v literatuře, stejně tak jako v jejím pozdějším vývoji.

Konkrétněji co se týká výběrů naračních forem, literatuře v Soluni stačí k tomu, aby fungovala průkopnický, přímé vyjádření přítomnosti, to, aby si vytvořila vlastní literární tvář na základě vlastního přirozeného a psychologického klimatu ve spojení s tendencemi existujícími v Evropě, daleko od nehybnosti a ztuhlosti minulosti, jež ovlivňují literáty z hlavního města. Není tedy vyloučeno, že při konečném formování průkopnického charakteru literatury ve městě pomohla, podle jednoho z názorů, také existence mnoha společných prvků s evropskou meziválečnou literaturou a svérázná kulturní atmosféra ve městě, jež může být charakterizováno jako introvertní a egocentrické, zároveň ovšem zůstává pružné a přizpůsobivé, pokud jde o přijímání a uplatňování nových ten-

denci. Tuto identitu charakteristik potvrzuje také to, že v obou případech je prvním poznávacím znamením obrácení pohledu z vnějšího na vnitřní svět. Skutečně „niternost“ je nakonec nejzákladnějším znakem naračnických postupů užívaných soluňskými spisovateli v tomto období. Evropská atmosféra v meziválečném období, kterou poznala většina členů skupiny okolo Makedonských dní na vlastní kůži, výlučnost každého z nich, ale zároveň i místa, kde žijí, ve spojení s krizí, vládnoucí v próze hlavního města, je vzdalovaly od vypravěčské tradice zbytku Řecka a nepochybně je směřovaly na různé cesty.

Celá tato zvláštní atmosféra — a podle A. Argyriu je možno hledat také další důsledky — je důvodem, proč se literární tradice města stabilizovala během velmi krátké doby a vyvolala poměrně celistvý dojem. Je však fakt, že solunští spisovatelé velice rychle prolomili hráz, jež je oddělovala od centra, když ukázali energii a v první fázi odlišný pohled na literaturu. Budeme-li sledovat věci z tohoto úhlu pohledu, můžeme považovat za částečně oprávněný názor jednoho z nejvřelějších kritiků metropole T. Agrase na adresu existence literární „školy“ v Soluni, jež vyslovil jen tři roky po vydání Makedonských dní, v roce 1935. To, zda taková škola v tomto období existovala, je jedno z témat, jež zaměstnávala literární kritiku. Důležitější však podle našeho názoru jsou samotné literární doklady, jež zde vznikly, a jejich hodnocení. Svěráznou atmosféru, o níž jsme se zmínili výše, považujeme ani ne tak za předpoklad pro jejich vznik, jako spíše za rámec, který do určité míry vymezuje pravděpodobné volby způsobu psaní, aniž by je však beze zbytku diktoval.

Nejvýznamnější prozaikové „skupiny“ okolo Makedonských dní, ale také celého města, alespoň ve 30. letech, jsou čtyři: *J. Delios*, *S. Xefludas*, *A. Jannakopoulos* a *N. G. Pentzikis*. Všichni bez výjimky se pohybovali na poli prózy vnitřního prostoru. V podstatě představitelé evropského esoterismu se snažili přizpůsobit moderní evropské vypravěčské řeči, byli však ovlivněni i realismem, převládajícím ještě v té době v řecké literatuře. Samotní spisovatelé čas od času přiznali niternost, která charakterizuje jejich řeč, výlučnosti města, jeho atmosféře, která vdechovala lidem jistý druh izolovanosti. Tak Xefludas mluví o „severním městě se starými hradbami, které svou mlhou vytváří snovou atmosféru, všechno zde má jakousi niternost, hloubku a tajemnost.“

Začnu tím, že stručně představím dílo hlavních čtyř autorů období, které nás zajímá. *Stelios Xefludas*, původem z Malé Asie, prožil dětská léta v Amfisse, později se jeho rodina přestěhovala do Soluně. Po studiích na filozofické fakultě athénské univerzity se vrátil do Soluně, nějaký čas tu pracoval jako profesor na italské škole a posléze se usadil v Athénách. Spisovatelská činnost S. Xefludase začíná v Soluni díly: *Ta tetradia tu Pavlu Fotinu* (Sešity Pavla Fotinose, 1930), *Esoteriki symfonia* (Vnitřní symfonie, 1932), *Eva* (1934) a *Sto fos tu lefku angelu* (Ve světle bílého anděla, 1936). Jeho první próza — Sešity

Pavla Fotinose — je rovněž dílem, které ho učinilo známým. Myšlenka, jak sám přiznává, se zrodila v Paříži, kde pobýval dva roky na postgraduálním studiu. Zde poznal modernistická literární hnutí a byl jimi ovlivněn. Ve své knize se autor ve formě deníkových poznámek snaží vyjádřit vnitřní život svého hrdiny bez jakéhokoli omezení, které by mohlo vycházet ze striktní fabulace. Je to skutečně vyprávění bez událostí a bez námětu, s nepevným plánem, s důrazem na zpovědní tón a s promítnutím osobního času. Už v prvním Xefludasově díle je zřejmá jeho orientace na zahraniční avantgardu a na meziválečné evropské postmodernistické prostředí. Kritika odmítla Sešity Pavla Fotinose jako dílo, které se odtrhlo od tradic řecké prózy. Druhým jeho dílem — Vnitřní symfonií — začíná v řeckém prostředí jedna z nejstarších diskusí o vnitřním monologu. Podle Karandonise jej „Xefludas jako jediný ovládal a uskutečnil“. Tento názor vyvolal hned od počátku reakci a diskuse o tomto tématu, totiž o tom, zda v naší literatuře existuje vnitřní monolog či nikoli, a tyto diskuse trvají dodnes. Pakliže se ovšem přidržíme definice vnitřního monologu v tom smyslu, že je „výrazem nejnítěrnějšího myšlení hrdiny příběhu, které je nejbližší vědomé části jeho duše, které ještě nebylo logicky uspořádáno a je vyjadřováno výrazy přímé řeči za uplatnění minima syntaktických typů, takže vzniká dojem, že je automaticky zapsáno vše, co ho napadá,“ pak musíme souhlasit s názorem A. Lypurlisové-Kechajasové, že Xefludasova díla jsou velmi vzdálena technice vnitřního monologu. Sám Xefludas nám snad v tomto bodě pomáhá svým vyjádřením o knize Vnitřní symfonie: „Je to kniha bez děje, bez námětu, bez odtržení a vzdálenosti osob od skutečnosti.“ Nemůže to tedy být román, „protože román nemůže existovat bez děje, námětu, tvaru. (...) Ale abychom napsali takovou knihu,“ pokračuje, „musíme vystoupit ze sebe sama, žít život ostatních lidí dokonaleji než vlastní život, zapomenout na zpověď. (...) Vidím sebe sama jako my všichni a shledávám, že ve mně se vytváří symfonie s odlišnými tóny. A jakkoli bych si přál ji nesledovat a nevyjádřit ji, nemohu. Zrazuji svou duši.“ Právě takovou symfonii, tón zpovědi a snahu o útěk ze skutečnosti nacházíme bezpochyby ve všech Xefludasových dílech do roku 1936. Vypravěč, který žije ve svém osobním čase, v hudební atmosféře, se analyzuje hlubinnou zpovědí, ale „líčení nestálého vnitřního života hrdiny a snaha jeho vnitřního nazírání sama sebe a autoanalýzy řízená logikou je věc neslučitelná s vnitřním monologem“. Všechny tyto prvky, které jsou pro Xefludasovo dílo charakteristické, začínají později ustupovat, zvláště po vydání díla *Kyklos* (Kruh) v roce 1944.

Druhým ze skupiny Makedonských dní je *Jeorjios Delios*. T. Kazantzis popisuje jeho lidskou přítomnost slovy: „Byla to přítomnost člověka, který svůj život obětoval literatuře, člověka přejemného a vstřícného, bez komplexů, byl to jeden z cenných duchů Soluně.“ J. Delios se narodil v Soluni roku 1897, byl jediným z naší čtveřice, který zde prožil celý život. Vystudoval filozofickou fakultu

na univerzitě svého rodiště, jeho znalost jazyků mu poskytla možnost seznámit se dobře se současnými literárními proudy, a to bylo velmi cenné i pro jeho vlastní literární dráhu. Kromě jiného se podílel i na vydávání periodika Makedonské dny, což mu pomohlo k tomu, aby brzy našel svůj osobní literární výraz. Poprvé vystoupil roku 1932 divadelní hrou Nei kosmi (Nové světy). Následoval první román s názvem I anthropi pu nostalgun (Lidé, kteří mají nostalgii) v roce 1934. Sám prohlašoval, že jeho vzory byli Virginia Woolfová, Katherine Mansfield a Proust. Ve svém románu Delios uplatňuje techniku deníkových zápisů a vzdaluje se tradičnímu způsobu narace. Zápletka je nereálná, spisovatel se obrací k vnitřnímu životu hrdinů a k analýzám vnitřních hnutí jednotlivých charakterů. Jeho technika je zvláště v jeho prvních dílech příbuzná s technikou Xefludasovou. T. Agras jej však shledává ve srovnání s Xefludasem přízemmějším, prostším a věcnějším: „... odhalení duševního světa není vždy pesimistické a melancholické. (...) Delios se raduje ze svého duševního světa a přejímá fantazii smíšenou se skutečností.“ V jeho prvním románu můžeme nalézt některé nedostatky, jeho jazyk není zvláště pečlivý a jeho vyprávění je často ve výstavbě. Naopak v jeho druhém díle, Sta ichni tu agnostu theu (Ve stopách neznámého boha, 1937) můžeme zjistit slabou stavbu fabule, ale i v tomto díle se klade důraz na lidskou krajinu, na podání nejhlubších stavů duše, na analýzu myšlenek a psychologických situací. Hlavní postavou románu je hrdinka Naina, která se v touze po úniku z konvenčního života své společenské třídy podrobuje autoanalýze a usiluje o řešení bezvýhodné situace. Svůj každodenní život prožívá často jako cizí jedinec ve vlastním světě, hledá svou vnitřní svobodu, svého neznámého boha. V tomto díle, podobně jako v dalším, ve sbírce povídek Musiki domatiu (Komorní hudba, 1947), vnímáme všudypřítomnou hudebnost. Dalším jeho dílem je román Ikojenia (Rodina, 1957), v němž můžeme pozorovat jakousi diferenciaci a Deliosův posun v narační technice, která se začíná přibližovat realistickému zobrazování. Chceme-li shrnout charakteristické znaky Deliosova díla, zjišťujeme, že to je prozaik nízkých tónů, zvláštním znakem jeho prózy je převládání citu nad poznáním skutečnosti. Fabule se v jeho díle jeví jako jednoduchý nárys faktů, hlavní význam měla jejich vnitřní odezva tak, jak se události usazují nebo rozrůstají v paměti, jak si paměť z nich vybírá, jaké má o nich iluze.

Alkiviadis Jannopoulos, třetí člen skupiny Makedonských dnů, se narodil v Athénách roku 1896. Potomek měšťanské rodiny prožil svá dětská léta v italském Miláně. Ještě jako student milánské techniky se setkal s futuristickým hnutím. Dostal se do úzkého kontaktu s jeho vedoucím představitelem Vitelem Marinettim. Do roku 1917, kdy se vrátil do Řecka, aby zde vykonal vojenskou službu, vyvíjel činnost v rámci uvedeného hnutí, krátký čas vydával i futuristický časopis pod názvem Futuristiko velos (Futuristická střela). Po splnění

vojenské služby se vrátil po dvou letech do Itálie, kde pracoval v milánské bance do roku 1924, kdy se pak natrvalo vrátil do Řecka. Usadil se v Soluni a pokračoval v práci bankovního úředníka. V následujících letech až do roku 1930 nenapsal nic, v té době však objevil kruh Makedonských dnů. V září 1932 vydal svou první povídku Kefalia sti sira (Hlavy v řadě) a zařadil se definitivně do sdružení kolem časopisu. Už od jeho prvních textů vyvolával pozornost jeho moderní, protirealistický způsob psaní s inovačními prvky, který se jistě neobjevují náhodně, vezmeme-li v úvahu jeho přípravné období ve futuristickém hnutí v době jeho pobytu Itálii. Jannopoulos se podle A. Lypurlisové-Kechajasové ve svých povídkách pohybuje mezi dvěma póly: „... chce čtenáře uvádět do umělé skutečnosti fabulace, ale zároveň mu přitom chce naznačit, že jde jen o zdání, a vyvolává často ironickou reakci.“ Když byla vydána celá sbírka povídek Hlavy v řadě, hovořili mnozí o vlivu Pirandellově. Je jisté, že Jannopoulos se ve svých pozdějších dílech vzdaluje od futurismu, i když v nich zůstávají ještě nějaké stopy tohoto hnutí. Projevuje se zde však občas i vliv italských autorů prvních dvou desetiletí 20. století. Jeho dalším literárním dílem je opět sbírka povídek s názvem I iroiki peripetia (Hrdinský příběh, 1938). Od tohoto díla až po následující sbírky povídek To dasos ton pithikon (Opičí les, 1944) a O pithos ton Danaidon (Sud Danaoven) můžeme zjišťovat v jeho výtvorech přítomnost autobiografických prvků. Figurují zde postavy, které prošly jeho životem jako sen, obohatily jej a zmírňovaly jeho samotu. Mezníkem v Jannopoulosově díle, jenž však časově nezapadá do období, které nás zajímá, je román Salamandra (1953–1957). Napsal jej v Athénách, jeho hrdinové se však jako stíny pohybují v soluňském prostoru, dílo má podobu románu v dopisech, bylo by možné zařadit je do proudu tzv. magického realismu.

Poslední ze čtveřice sdružení kolem Makedonských dní *Nikolaos Gavriil Pentzikis* jako jediný může být díky některým svým dílům považován za skutečného a úspěšného představitele nového způsobu vyjadřování, zvláště vnitřního monologu. Narodil se v Soluni roku 1908 a pocházel rovněž z měšťanské rodiny. Dostalo se mu obzvláště pečlivé výchovy, ve Štrasburku vystudoval farmacii a podobně jako ostatní se tu dostal do kontaktu s nejprogresivnějšími dobovými literárními proudy. Mnohostranná okouzující osobnost, prozaik, básník i malíř byl nejplodnějším autorem naší skupiny. První dílo, jímž vystupuje na duchovní scénu Soluně, je román *Andreas Dimakudis. Enas neos monachos* (Andreas Dimakudis. Opuštěný mladík, 1935). Je to příběh lásky a smrti, námět nikterak výjimečný se značnou dávkou romantismu, který nás jistě do určité míry může přivést k problémům sociální nerovnosti a nespravedlnosti. Příběh je však dost prostý. Hrdina žije a studuje v cizí zemi, tam se seznámí se slečnou René a zamiluje se do ní. Bydlí stejně jako ona v penzionu, který většinou obývají studenti. Zpočátku se ostýchá vyznat jí svou lásku, posléze se odváží to

učinit, ale narazí na její odmítnutí. V tom okamžiku začíná velký pád, doslova úpadek Andrease Dimakudise. Nevyslyšená láska jej vede k chování, jímž zrazuje sebe sama. Jeho svět, jeho zásady, jeho sny, vše se obrací naruby a hroutí se kvůli neuznané lásce. Nedokáže už komunikovat s prostředím, v němž dosud žil, jeho myšlenky a jeho city nacházejí jakousi odezvu jen v oblasti fantazie. Od určitého okamžiku se stává bojácným, ale zároveň riskuje, stává se fetišistickou, vrhá se do záhuby, stává se dokonce sadistou. Jednou na hranicích šílenství chce uskrtnit dívku, kterou miluje, tento čin však neuskuteční a drama rozřeší jeho sebevražda. I když je fabule díla, jak už bylo řečeno, prostá, přináší do novořecké literatury třicátých let něco nového. Hrdinovi se nakonec daří uniknout a určitým způsobem se ospravedlnit „přes všechny své slabosti, jakmile se přestává nacházet pod obecným tlakem každodenní reality“.

V tomto Pentzikisově díle, vydaném ve třicátých letech, se projeví některé charakteristické znaky, jež souvisejí spíše s jeho pozdějším dílem. Pentzikisův způsob psaní v Dimakudisovi není jistě asociativní, jak je tomu v jeho dalším díle *O pethamenos ke i anastasi* (Nebožtík a vzkříšení, 1944). Zde Pentzikis uplatňuje metodu asociativního psaní a představuje sebe sama. I v jeho druhém díle vystupuje zamilovaný mladík, který rovněž spáchá sebevraždu, jiná je však situace, co se týká postavení hrdiny a vypravěče-spisovatele. Oba se v díle objevují. Jsou spoluhrdiny, každý má svůj prostor a trvání své činnosti, převažuje prostor činností vypravěče, mladík slouží jen jako záminka pro monolog. Je skutečností, že v Dimakudisovi nenacházíme prvek vnitřního monologu, spíše se tu uplatňuje metoda zápisu skrytého duševního procesu hrdinova, zatímco prezence autorova je potlačena. Autor se snaží zřetelně distancovat od hrdiny. Zdá se, že v tomto díle ještě autor věří, že je možné napsat pravý román v jeho klasické podobě. Jinak je tomu v díle *Nebožtík a vzkříšení*. Zde už zřetelně pozorujeme, autorovy pochyby o románu jako o literárním žánru. Máme-li na paměti tento vývoj Pentzikisova přístupu k problémům literárního projevu, můžeme Dimakudise, jediné dílo, které bylo vydáno v průběhu třicátých let, hodnotit jako dílo napsané nespíše podle pravidel tradičního románu. V něm se v narativní technice ještě nevytvořily inovační rysy, jimiž se vyznačují jeho následující díla.

Jak si lze ověřit, inovační prvky nechybí v žádném díle hlavních představitelů soluňské prózy třicátých let. Skupina kolem časopisu *Makedonské dny* byla bezpochyby originální ve výběru vyjadřovacích prostředků, bylo by však velkou chybou považovat tyto konkrétní autory právě za ty, kteří uvedli do Řecka vnitřní monolog nebo jej jako jediní používali. A to proto, že žádný z nich nepoužíval nebo lépe řečeno nevyčerpával celé spektrum možností, jež nabízí tento způsob psaní. Jedinou výjimkou je snad případ Pentzikisův v dílech, jež následovala po Dimakudisovi. Pokud by někdo chtěl hodnotit dílo prozaiků kolem

revue Makedonské dny alespoň podle toho, jaký způsob psaní volili, mohl by u nich hned zpočátku rozlišit inovační tendence, aniž by to znamenalo, jak už bylo řečeno, úplné a přesné použití vnitřního monologu. Kromě toho nejsou za konzervativní literární situace třicátých let jediní, kteří se snažili vyprostit se z bahna, do něhož ji zavedl přesycený realismus a různé postsymbolické směry. Snaže se odtud mohli vyprostit ti naši prozaikové, kteří nebyli spoutáni zátěží literární tradice. V prostředí, kde byli zcela izolováni od hlavního města, se neuzavřeli do sebe, a zdůrazňovali takto zvláštní rysy své povahy větší měrou, než bylo zapotřebí.

Z této skutečnosti bychom jistě mohli vyjít, kdybychom chtěli uznat mýtus o „soluňské škole“, který jednu dobu převládal a prohlašoval čtyři autory — Deliose, Xefludase, Jannopula a Pentzikise — za její hlavní představitele. Taková škola nikdy neexistovala, ať už bychom tento termín interpretovali podle jakýchkoli kritérií. Celá záležitost začala, když Telos Agras roku 1935 napsal „... že toto je nová škola, která poprvé vystoupila v Soluni...“ máje na mysli vnitřní monolog. Tento názor zavrhli od prvního okamžiku představitelé tzv. „soluňské školy“. Ale od té doby se v tisku neustále objevují v různých studiích a článcích podobné názory. Když K. Stergiopulos psal roku 1984 o athénské škole, poznamenal: „Když říkáme ‚škola‘, a nezáleží na tom, zda jde o básníky nebo obecně o jakékoli autory, máme na mysli skupinu básníků, kteří žili ve stejné době, zpravidla na stejném místě nebo kteří čerpali z duchovního života a z tradice stejného místa. Vedle svých osobních rysů projevují tito autoři i společné znaky, působily na ně víceméně stejné vlivy, vycházejí ze stejných estetických proudů, vyjadřují podobným způsobem společný obecný duch.“ O rok později ve snaze zpřesnit a doplnit definici pojmu škola uvádí: „Termín škola můžeme chápat v jeho užším nebo širším významu. V užším významu, jedná-li se o estetický proud, jakým byl parnasismus nebo symbolismus, jehož rámec je striktně dán. V širším významu, jedná-li se o místní školu.“

Z toho, co bylo výše řečeno, lze snadno vyvodit, že přijmeme-li označení „soluňská škola“, nemůžeme se odvolat na konkrétní literární proud, na určité místo v určité době, protože uvedený způsob psaní brzy opustili ti, kteří jej „vedli“, nenašel také další pokračovatele, a to také proto, že posléze byl aplikován zvláštním způsobem. Užítí termínu škola pouze na základě místního prostoru je spíše neověřené, i když jistě v našem případě pojednáváme o prozaické látce, která nepochází z centra, ale z provincionálního města, třebaže druhého po hlavním městě co do počtu obyvatel po hlavním městě. V tomto bodě platí spíše názor G. Kitsopulose, že to, co kdysi bylo považováno za „soluňskou školu“, se ukázalo z hlediska vývoje prózy v tomto městě být začátkem tradice, a to je samo o sobě významná skutečnost. Ať už směřování k niternosti, jak se projevilo u oné první generace, bylo náhodné či nikoli, ať už bylo

důsledkem jakéhosi mytického, severního, makedonského klimatu či nikoli, jejich izolace od centra a jejich skutečná samota dala nepochybně v Soluni vznik literárnímu dílu, uvedla je do města, v němž, abych se vrátila k začátku své přednášky, se i dnes vytváří hodnotná literatura, a to v období těžkém pro literární výtobytky.

(Přeložily Růžena Dostálová a Markéta Kulhánková.)

From Krumbacher to Kazhdan — a century of changing approaches to Byzantine literature

WOLFRAM HÖRANDNER

A few years ago, when I delivered this lecture for the first time, it was the sad news of Alexander Kazhdan's decease that gave me the idea to formulate the title of the lecture the way I did. However, this title is by no means arbitrary or farfetched: In 1897 Karl Krumbacher's pioneering work, the "Geschichte der byzantinischen Litteratur", appeared — to be exact, it was already the second edition; in the first edition which had appeared a few years earlier, in 1892, an essential part of Byzantine literature had been excluded, the theological literature which in the second edition was treated by Albert Ehrhard. So it is the 1897 edition which has truly to be considered the very first complete history of the Byzantine literature ever written. And about one hundred years after this event which proved decisive for the development of Byzantine studies, Alexander Kazhdan had the courage to start an ambitious project which, in the end, should constitute what he always had before his eyes as a *real* literary history of Byzantium. Regrettably enough it was not his destiny to see the completion of the work. Only the first volume, covering the period from circa 650 to 850, appeared after Kazhdan's death, enough for uncovering the principles Kazhdan had followed, and for stimulating the discussion on methodological issues concerning the question how to write a history of Byzantine literature. This discussion continues — I shall return to it at the end of the lecture.

Let us now have a look at the development of Byzantine philology and literary history during the century between these two landmarks, from the completion of Krumbacher's book until Kazhdan's unfortunately unfinished project. In the following survey I shall not confine myself to the topic of literary history in the strict sense, but shall dwell on various aspects of language and literature, trying to elucidate the varying approaches to Byzantine literature.

Karl Krumbacher's role in the development of Byzantine studies is quite an extraordinary one. He took several decisive steps towards establishing Byzantine studies as an academic discipline in its own right.

First, in 1892 he founded the *Byzantinische Zeitschrift* as the first scientific periodical entirely devoted to Byzantine topics. Besides articles and book reviews covering the whole field of Byzantine studies, it contained from the very beginning and still contains the current international bibliography of the discipline.

Then, in 1896, he succeeded, against strong opposition, in founding a chair and a seminar for medieval and modern Greek philology at the University of Munich, thus giving his academic teaching an official status and attracting a considerable number of students from Greece and other Southeastern and Eastern European countries.

And finally, as I said, in 1897 the second and definitive edition of his *Geschichte der byzantinischen Litteratur* appeared.

All these three achievements, the journal, the seminar, and the history of literature, had an extremely stimulating effect upon Byzantine studies all over Europe. In Russia, only a few years after the BZ, the *Vizantijskij Vremennik* came out, and for the French speaking world the *Echos d' Orient*, the organ of the congregation of the Assumptionists at Kadiköy near Istanbul, more and more developed from a pious magazine to a serious scientific periodical (much later it changed its title to *Revue des études byzantines*). Other periodicals followed later, some after the first, some only after the second World War, I won't enumerate them now. Let me mention just one, paying tribute to the genius loci. The *Byzantinoslavica*, a journal of high level and of a specific profile, after surviving all the difficult decades of the Socialist era, came into great troubles under the new economic circumstances and had to interrupt its publication for a couple of years. We hope that its revival which has just started will be successful. By and by, chairs were founded at European, American and, of late, also Australian universities, with different definitions, sometimes combining Byzantine and Modern Greek philology, sometimes combining philology and history, sometimes as part of an existing department (mostly Classics or History), sometimes completely independent as e. g. in Vienna where an Institut für Byzantinistik (now Byzantinistik und Neogräzistik) exists since the early sixties.

It goes without saying that Krumbacher's History of Byzantine literature, too, exercised a strong impact on relevant research throughout the world. It gave scholars the opportunity to get informed about writers and genres, about editions and hitherto unedited works and about the great desiderata of the discipline. It cannot be stressed enough that Krumbacher had acquired an amazingly rich knowledge of editions, scholarly literature and also unpublished material. Time and again, he gives informations about the contents of some important manuscripts, and in some cases these indications even have kept their value up to the present day. And, what is also remarkable, he did not content himself with recording the informations about the texts, but he really read them and thus arrived at well-founded and sometimes very personal judgments on authors and works which presupposed a tremendous portion of labour. Of course, today many details are superseded and many points of his judgments

cannot be maintained any more, and still looking into the Krumbacher is often useful and always a piece of stimulating and pleasant reading.

Krumbacher's *History* covered the span from 527 to 1453. Of course, one can always question such chronological limits, and indeed, decades later Krumbacher was criticized by some scholars for having chosen just these two ends. Regarding the question soberly, one has to admit that his decision was a pragmatic and fairly reasonable one. As to the ending, 1453 is a turning point in the history of the Greek speaking world, and it made sense to end a history of Byzantine literature with this date, being well aware that literature did not change its character at once with the fall of Constantinople. Regarding the beginning of the period covered, Krumbacher did not really have a choice. His book was part of the *Handbuch der Altertumswissenschaft* (then still *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*), and there the volumes on postclassical Greek literature ended with 527, so it was no question for Krumbacher to begin his *History* with this date, whether he considered it as decisive for the evolution of literature or not (of course he did not). The formulation in the title "von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches" ("from Justinian to the end of the Eastern Roman empire") may suggest a close correspondence between political and literary history, and to a certain degree this reflects Krumbacher's intention to present literature as one of the cultural manifestations of the Empire; but the decision to begin the presentation with the beginning of Justinian's reign was exclusively conventional, dictated by the general disposition of the *Handbuch der Altertumswissenschaft*. If you have a look into the introduction you will see that Krumbacher was in strong opposition against taking this date as real beginning of Byzantine literature.

Regarding the arrangement of the material, here too Krumbacher's criteria were partly of a practical character, although the disposition also shows traces of the underlying theoretical principles. Writing a literary history is always like sailing between *Skylla* and *Charybdis*, the one danger being an unpracticable and unclear presentation of the material, the other making distinctions between genres (or between periods) appear sharper and more precise than they really are. Krumbacher opted for clarity, and be it here and there to the detriment of a more differentiated view of the phenomena. We should also permanently bear in mind that Krumbacher stood at the very beginning of Byzantine literary history and that his clear distinctions were the necessary first step towards an understanding of Byzantine literature, a solid basis on which later generations could build their more subtle interpretations.

Krumbacher's arrangement of the material followed a mixture of criteria, a rather sensible mixture indeed, although not completely void of inconsequences. The volume is divided into three main parts: Prose, Poetry and Vernacular

literature. In fact the first two of these three parts form a unit, both of them dealing with literature in the learned language (or pure language as it is called up to our days, *katharevousa*) as opposed to works written in the vernacular. So this already is an inconsequence, but not an important one.

In each of the three main parts the material is arranged according to literary genres, and then, within the genres, chronologically. An author whose works belonged to different genres (and this is the case with many Byzantine authors) was treated in only one or at most two main entries, a very wise decision which made it possible that despite the general ruling principle of genre the oeuvre of an author was not torn to pieces and his personality could emerge.

The prose part begins with theology, followed by historiography, geography, philosophy, rhetoric, philology and sciences.

In historiography Krumbacher draws a strict line of distinction between histories and chronicles. The historian always writes basically about his own time including only a few generations before his lifetime; so he can rely on his own experiences, on reports from eye-witnesses and sometimes also on official documents of the imperial court. Historians are educated persons, often belonging to the upper strata of society; they concentrate mostly on important political and military events, and to a certain degree they use their sources critically; their language aims at following correct ancient Greek, their style is often refined and ambitious. Chronicles are of a quite different character: they begin with the creation of the world, often dwell on curiosities and legendary tales and on the whole represent a type of narrative written for a broader public; their language is mostly relatively simple, because of the audience addressed, but sometimes also due to the relatively low educational level of the writers themselves.

In recent years, beginning with H.-G. Beck's critical assessment of the conventional term "Mönchschronik", scholars repeatedly laid stress upon the only relative validity of this distinction, and some of them even denied it completely, which was evidently an exaggerated reaction to Krumbacher's model: These two types of histories — the history proper and the chronicle — *do* exist, and it seems reasonable to stick to the distinction, provided that we are aware of the numerous individual variants such as historians with a predilection for digressions of all kinds and, on the other hand, chroniclers using a very correct learned language. So the distinction is practicable, especially in a handbook, and it is simply up to the user to be aware of its limits.

The situation is similar in the chapter on poetry. Here Krumbacher distinguishes between hymnography and secular poetry. The terms he uses are *Kirchenpoesie* and *Profanpoesie*, and these terms could easily provoke misinterpretations, because the criterium is not the distinction between works of

religious and secular character, but that between liturgical and nonliturgical poetry. If the reader is aware of this use of the term *Profanpoesie* in the very wide sense of nonliturgical poetry, he will find it sensible and adequate to the specific structures of Byzantine poetry insofar as the difference of function (liturgical / nonliturgical) corresponds closely with a difference in metrical shape: Liturgical hymns are moulded according to a rhythmical pattern established especially for this kind of poetry in the early Byzantine centuries. Nonliturgical poetry on the other hand uses various models such as the iambic trimeter or the hexameter, both inherited from antiquity, or the newly formed so-called political verse (*stichos politikos*). Here too there are some texts that do not easily fit into this dual model, but by and large it works.

Let me add a few words on the question of vernacular literature. The first examples of literature in what we call demotic Greek (*dimotiki*) date from the twelfth century — by the way, this phenomenon coincides grosso modo with the emergence of vernacular literature in the European West. Of course this type of literature was not created ex nihilo. There must have been popular songs and popular story-telling long before the quasi official raising of the vernacular to the honour of a literary language with a written tradition. So we find traces of the popular language concerning vocabulary, morphology and syntax already in earlier texts, to a rather high degree in nonliterary ones such as papyrus letters, to a much lower degree in subliterary texts such as chronicles and also documents. Therefore it is no wonder that in recent years several scholars have pointed to these examples of interference between learned and popular language. Yet the distinction can clearly be drawn between mere traces of the vernacular on the one hand and whole literary works using this idiom on the other hand. So in my view there can be no doubt that Krumbacher's decision to treat vernacular literature separately was absolutely right. Later some scholars treated these texts together with modern Greek ones, considering them in a sense as the first steps toward a modern Greek literature. The term "Neograeca Medii Aevi" coined by Hans Eideneier some years ago reflects, as I find, in a lucky way this situation.

Before leaving Krumbacher I want to add a few words on the notion of literature. It has been ascertained that Krumbacher in his *History* registered any Byzantine text transmitted in manuscripts without taking account of its literary, subliterary or perhaps even unliterary character. In our days he and his successors who followed basically the same line were blamed for this positivistic attitude by some scholars. Alexander Kazhdan found that what he called a *real* history of literature would have to leave away all non-literary stuff and to include only works that deserved the name of literature, i. e. texts which arise above the level of mere technical information. One may subscribe to this

general distinction although there are lots of texts where it will be difficult to decide whether they belong to literature in this sense or not. For instance, are didactic poems literature although they lack any literary ambition except for the metrical shape? Anyway, whether one accepts Kazhdan's conception of literature or not, the problem is not really relevant referring to a handbook like Krumbacher's. The question in reply can only be: Would we not blame Krumbacher, Hunger and Beck for *not* including all available texts that could be considered as literature in any possible sense?

To sum up: Krumbacher's approach was a fairly pragmatic one. His aim was first and foremost to present as lucidly as possible all that was known about Byzantine literature in his time and thus to encourage further research on the subject.

In the course of time the need of a new treatment of the subject made itself felt more and more urgently. New editions of known texts appeared, new texts were discovered and printed, so that it became more and more difficult to be informed about works and authors and about the state of the various related problems. So the editors of the *Handbuch der Altertumswissenschaft* planned a Byzantine handbook which was to contain, besides Ostrogorsky's *History of the Byzantine state*, a thoroughly new treatment of Byzantine literature, divided between Hans-Georg Beck who took over the theological part and that on vernacular literature, and Herbert Hunger who was in charge of the secular learned literature. The result was not a mere updating of "the Krumbacher", but two (or, to be exact, three) entirely new works bearing the signature of two very different personalities.

Beck's volume on theological literature which appeared in 1959 was given the title "Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich" ("Church and theological literature in the Byzantine Empire"), thus signalling the crucial role of the introductory part on the Byzantine church, its history and organisation, comprising chapters on the synods, geographical organisation of the church, structures and development of liturgy, monasticism etc. Regarding the arrangement of the second part of the volume, the history of theological literature, Beck chose a way a little different from that of Krumbacher. By dividing the material into smaller chronological units he deliberately interrupted the presentation of genres for the sake of bringing out the various periods of church history in sharp relief. This did not make the book more practical for the user, but it was an attempt to see theological literature as a part of the historical development of the church.

Hunger chose a completely different way. In his "Hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner" genre is the only ruling principle, and this with the utmost consequence. And one more innovation: He consciously broke through the chronological limit, of course only at one of the two ends, there where he found such a transgression indispensable, i. e. at the beginning of the period. He neglected the traditional starting point 527, and yet he did not do that in order to replace this date by another one but in order to integrate the continuum of the late antique centuries as fully as required in the various genres (that differs from genre to genre). As a result he was able to demonstrate as organically as possible the evolution of Byzantine literature — not from its beginning, for there is no real starting point of Byzantine literature, no, from its ancient Greek roots until the end of the Empire. Take rhetoric. Everybody knows that understanding Byzantine rhetoric in all its facets, its conventions and also its innovations, presupposes the knowledge of its ancient Greek basis. You have to know Aristotle and Isokrates, but you also have to know Hermogenes and Menandros, those late antique schoolmasters whom the classicists tend to neglect: For the Hellenists they are late epigones, for the Latinists they are irrelevant, for Byzantine rhetoric they are substantial. Hunger drew the consequence and incorporated all the ancient Greek development as fully as necessary into his masterly rhetoric chapter.

Thus Hunger's full concentration on genre proved successful in that it resulted in most valuable insights into the history of the various genres. The price which he had to pay or which in fact we, the users, have to pay for it is the lack of main entries on single authors. However there is one chapter which is free from this disadvantage, and this is the chapter on historiography where an arrangement by authors was imposed by the character of the genre. Here too Hunger deviated from Krumbacher's line. In the long introductory passage to this chapter he gives a detailed characteristic of the two main types of historiographic works, i. e. histories and chronicles, though not without taking fully into account all knowledge gathered since Krumbacher's times about the relativity of the distinction and the zones of overlapping of the two types. As a consequence, when presenting the various historiographic authors he does it in a strictly chronological order without distinction between histories and chronicles.

These are in my eyes the essential characteristics of Hunger's part of the Byzantine handbook. But what happened after Hunger? Despite the sincere admiration with which his book was generally accepted, more and more voices were heard which criticized not especially Hunger, but the representatives of Byzantine philology in general. In the seventies and eighties, several articles

appeared where scholars complained about the lack of theoretical reflexion and the lack of application of modern methods in Byzantine studies, especially in philology. One of these critics was Alexander Kazhdan. While fully recognizing the merits of the philologists, especially of Hunger, he expressed the opinion that a new approach to Byzantine literature was necessary. In various publications he attempted to articulate his view of what he called modern Byzantine studies as opposed to the traditional approach. I am referring particularly to Kazhdan's article "Der Mensch in der byzantinischen Literaturgeschichte", which first appeared in *Jahrb. d. österr. Byz* 28 (1979) 1–21 and then only slightly modified in an English version under the title "Homo Byzantinus in the History of Literature and Art" in his book "People and Power in Byzantium. An Introduction to Modern Byzantine Studies", Washington, D. C. 1982, 96–116. The main idea which he expresses there is that a history of Byzantine literature should focus not on genre, but on man, on man as author, reader and hero of literary works. These claims partly are corresponding with modern tendencies among Western medievalists. The interrelationship between author and reader is a favourite topic in research on Western medieval literature, one important representative of this approach being Hans-Robert Jaufß with his conception of *Rezeptionsforschung* as a substantial issue of a new literary history.

If *man* is one of Kazhdan's leitmotifs, another one is *originality*. It was always his concern to trace the individual peculiarities of certain authors and thus to show that Byzantine literature is a much less uniform object than has been often claimed in the past. This was his main interest and one may also call it his method or better his specific approach to Byzantine literature. And I think this is also his great merit that will last for ever, namely to have directed the Byzantinists' attention to the individuality of Byzantine persons, writing ones as well as acting ones. No doubt, the *Homo Byzantinus* (that is a term invented by Kazhdan) has gained many new and hitherto unknown or at least neglected facets by Kazhdan's way of research.

What I *do* doubt is that this should be a completely new and revolutionary method. It is simply not true that research on Byzantine literature before Kazhdan was totally fixed on ancient sources, survival of ancient texts, conservative character, conventional clichés and so on. Let me mention one example which seems to me significant enough: metric. During the whole 20th century, much research has been devoted to Byzantine metric. And this topic, as dry and purely formal it may seem at first sight, has always had a very strong historical dimension. It was hardly ever possible to do research in this field without taking account of historical evolution, of change, of innovation and of particular individual practices. Investigations on the origins and the further development of the so-called political verse always *eo ipso* contained reflexions on the ways

of innovation, popular or learned origin, possible non-Greek influences, milieus, social and literary levels of writers and recipients, the function of the verse in court ceremonial, its changing role from one century to the other, the ways different poets handled it, what Byzantines said about it, how they estimated it etc. etc. So during a whole century, from Paul Maas and Wilhelm Meyer aus Speyer until Johannes Koder, Michael Jeffreys and Marc Lauxtermann, numerous scholars, even in this special field where perhaps one would not expect it, were busy tracing dynamic processes in the history of Byzantine literature.

It is true, we must admit, that in a past not so long ago the image of Byzantine literature even among scholars concerned with it was not a very good one. By and large, literature was not really studied for its own sake. For classicists all these works were epigonal products of low quality, interesting only inasmuch they saved some informations on ancient literature for posterity. Neither did Byzantinists really estimate the texts they were dealing with. They too concentrated more or less on questions of sources, be it the ancient sources of Byzantine texts, be it the value of Byzantine texts as sources for the history of their period. Byzantine letter-writers were blamed for the lack of factual informations in their products, and all works of learned Byzantine literature were regarded as mere repetitions of old clichés. The existence of originality was widely denied, and therefore the majority of Byzantine texts were classified as rather boring.

This attitude changed considerably in the course of the last decades, and I would say that this change is not exclusively due to those scholars who adopted new methods, but results quite generally from a more precise and deepened knowledge of this literature. The more we know about the working techniques of an author, the more we can estimate the literary quality of his *œuvre*. Above all we have to judge Byzantine literature according to its own criteria and not according to modern attitudes towards literature. And this is also what makes this permanent claim for originality a little questionable. Former generations of Byzantinists missed it, Kazhdan found it (at least in some authors), both have in common that they were especially looking for it. Yet originality is a typically modern conception, in fact we may call it a child of romanticism. It is essentially foreign to medieval literature in the Latin West no less than in the Greek East. The medieval reader does not expect to read something totally new, he is not in search of the genius. He wants to find in the texts what he knows already — Hunger once called this kind of intertextuality the “*déjà lu experience*”. So literary quality for the Byzantine reader is not at all a matter of complete novelty but a matter of using and combining pre-existing models in an appropriate way. It is the way how an author handles all the formulas, clichés, *topoi*, quotations and allusions that constitutes his literary quality.

Only in this sense does the notion of originality fit to Byzantine literature, i. e. not denoting invention in the modern sense but *inventio* in the sense of ancient rhetoric as finding the appropriate means of expression. Thus in Byzantine texts innovation takes place in a subtle and somewhat hidden way. *Sapientisat!* This literature is full of shiboleths, full of allusions and hints that only a small circle of well informed and as it were initiated persons could understand and fully estimate. Modern scholars have to be aware of this character in order to judge Byzantine literature adequately, and this, in my view, is not so much a matter of method but of personality. Kazhdan was proud of his allegedly new method. I think with more right he could be proud of his gift to realize literary qualities hidden under the surface of Byzantine uniformity.

I may illustrate what I mean with a few examples. Symeon Metaphrastes, an author of the tenth century, has been despised by generations of Byzantinists for his main activity which is reflected in his byname. What did he do? He collected Saints' Lives and reshaped them according to his own stylistic standard. The result was that his new collection made its way and by and large replaced the older texts. Modern scholars of all denominations, conservative ones, progressive ones, all of them blamed him severely for this act of replacing old, authentic, simple, sincere, spontaneous popular narratives by highbrow, artificial, bloodless products. Do we really have the right to blame him for it? The fact that many of the older texts fell into oblivion is regrettable, especially though not exclusively from the linguistic point of view, given their quality as witnesses to the history of spoken Greek. But we cannot expect a writer of the tenth century to share the attitudes of modern scholars, particularly their predilection for originality. Besides, by some recent studies we are now much better informed about the process that eventually led to the Metaphrast's menologium. He was by no means the first to remould older Saints' Lives, the versions he had at his disposition were often already rewritings themselves. So we are now on the way towards a much better knowledge of this author and a more sober judgment on his literary practice.

Another example: Michael Psellos, an author of the eleventh century, one of the most prolific writers of the whole Byzantine era. A very learned man, familiar with all facets of antique culture, from the Homeric epics to Platonic philosophy. It goes without saying that also his mastery of ancient Greek was perfect. Contrary to his contemporaries who admired him for his language and style and tried to emulate him, modern scholars showed a somewhat ambivalent attitude towards his qualities. While recognizing his great skill they considered his purist language as a disadvantage for the development of the Greek language. In Pauly-Wissowa's Realencyclopädie there is a long article on Psellos written by Emmanuel Kriaras, an excellent specialist for medieval and modern

Greek, and he expressed the opinion that Psellos by his classicistic language exerted a negative influence upon the evolution of the Greek language insofar as instead of reducing the then already considerable gap between written and spoken language he contributed to increase the trend towards diglossy. Now in the nineteenth and twentieth century diglossy has really caused a lot of serious practical and perhaps even more ideological problems for the Greek society in its newly founded state. But it is hard to accept that a single author of the eleventh century should be made responsible for these problems. We have to accept as historical reality that in Byzantium ancient Greek for a long time was the only language used in literature and then remained dominant even after the emergence of vernacular Greek just as Latin dominated medieval literature of Western Europe also after the emergence of the various vernacular languages. The great diglossy problem of modern Greece seems to me to be much more the result of the political situation after the Turkish conquest which by its permanent threat favoured a traditionalist notion of Greek identity and did not encourage a further development of literature in the vernacular language. So it is inadequate and ahistorical to blame Psellos for his endeavour to use ancient Greek in a way as perfect as possible, just as it would be inadequate to blame any Western medieval author for writing good Latin.

Before closing, let me now add a few words on the beginnings of literature in the vernacular, a topic intensely discussed and still controversial in many aspects. The problems are manifold. There is e. g. the question of date and character of the earliest texts in Demotic Greek, the so-called Ptochoprodromica, i. e. "poems of the poor Prodromos". In the manuscripts these poems are attributed to Theodore Prodromos, a learned author of the twelfth century. This attribution has not remained unquestioned, but on the whole there is enough evidence in favour of a learned origin of these products. It seems that the idea to write poems in the vernacular language was first realized not in the lower strata of society, but in the intellectual circles around the imperial court. But the problem is far from being definitely settled, there are still different opinions on this point.

Another problem is that of textual tradition and editorial principles. Many of the vernacular texts have come down to us in several versions differing considerably from one another in many aspects. The question of oral tradition has also been brought into the discussion. So in every single case the question has to be considered whether the text can be presented more or less in the way of a critical edition or if each version has to be printed separately.

And then there is the delicate question to which extent we are allowed to correct the text transmitted in the manuscripts. This question is far more dif-

difficult to answer in this sector of literature than in the learned texts, because learned literature basically follows with minor deviations the guidelines of ancient Greek grammar whereas for the early demotic texts we have no such guideline and are bound to deduce the underlying grammatical principles from the texts themselves.

These are only a few of the numerous problems concerning vernacular Greek literature of the Byzantine period. Another one is the question to which extent Byzantine popular romances depend on Western models. All these problems are presently in a state of intense discussion, and there are regular conferences entirely devoted to them.

I come to the end. In this lecture I have mainly concentrated on literature in the learned language, and this quite on purpose, because first it is the bulk of Byzantine literature that uses the learned idiom, and second it is especially this part of literature which badly needed and in fact will permanently need re-evaluation. Krumbacher has made a huge step from the traditional contempt for Byzantine society and its various cultural phenomena towards a clearer and more adequate view especially of learned Byzantine literature. Beck and Hunger made important contributions, and so did many other scholars from all over Europe and beyond, whom I cannot enumerate here without reducing the rest of the lecture to mere name-dropping. It is the work of generations of philologists, today often inconsiderately denounced as positivistic, that begins now to bear fruits. Today we are simply much better informed about authors and works, we dispose of partly excellent new editions of the texts which form a solid basis for analyses of any kind. We have new working tools like the lexicon of Lampe for Patristic Greek, that of Kriaras for vernacular Greek, and now also the *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*, a joint project of the Universities of Bonn and Vienna and of the Austrian Academy of Sciences directed by Erich Trapp that will, once completed, fill the gap between these two poles — and, last but not least, a lexicographical tool of a totally new type from the technological point of view, the *Thesaurus Linguae Graecae* of the University of Irvine, California, available on CD-ROM and now also in a permanently enlarged and updated online-version. Perhaps now the moment really has come when application of modern methods of literary criticism to Byzantine texts can make sense. Essays in this direction have been made in recent years, and they should be encouraged further on, although we have to admit that up to now only very few of them have arrived at really new and convincing results. And, as Jakov Ljubarskij, himself a representative of the narratological school, recently stressed, it will always be useful to combine different methods in order to cope with the highly complex problems. This has

nothing to do with superficial eclecticism, on the contrary: Restriction to an extreme and dogmatical use of one special method always means to run the risk of neglecting essential aspects. Literary analyses presuppose reliable texts, so textual criticism will always be indispensable to provide a sound basis of literary studies; investigating the narrative structures of a given work is a method whose importance will still increase in the Byzantine field, and yet it will have to be open to complementary information on the author, his personality and his period. Isolation of one single aspect can be disastrous, and in this sense we can subscribe to Alexander Kazhdan's *credo* that the real subject of literary history has to be man, the living person involved into the process of the emergence of works of literature, being as author, hero or reader.

However, we have always to keep in mind that it is much easier to complain about the lack of a real history of literature than to write such a history. It becomes more and more evident that today it is hardly any more possible to combine two things: a thorough documentation of everything ever written in Byzantium on the one hand and a historical treatment of Byzantine literature on the other hand. Recently, in 2000, a symposium was organized in Nicosia, Cyprus, which was entirely devoted to the question how a new history of Byzantine literature should be written. The result was not a very realistic one. The various speakers expressed a lot of interesting ideas, and yet realizing all their suggestions would mean to try to square the circle: the person of the author shall not be torn into pieces, and at the same time the historical development of the literary genres shall become clear; works of literature shall be seen under purely literary aspects like narrative structure or aesthetic principles, and at the same time the context of the development of society shall not be neglected; the person of the author as well as the response of his audience shall be a guiding principle etc. I personally doubt whether a new History of Byzantine Literature answering all these demands can ever be written. Perhaps the solution can lie in a strict distinction between works of reference and monographs: the complete bio-bibliographical data could be gathered, presented and permanently updated in electronic form, whereas the crucial problems of literary history and various issues of a more theoretical order will be treated not so much in a new comprehensive history of literature, but in a number of different and independent monographs. Byzantine literature is still a wide field, open to many different approaches.

Basisbibliographie zur Geschichte der byzantinischen Literatur

Gesamtdarstellungen, Handbücher

- K. KRUMBACHER, Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453). 2. Auflage. Bearbeitet unter Mitwirkung von A. EHRHARD und H. GELZER (Handb. d. klass. Altertumswiss. IX 1). München 1897.
- H.-G. BECK, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich (Hdb. d. Altertumswiss. XII 2,1). München 1959.
- H.-G. BECK, Geschichte der byzantinischen Volksliteratur (Hdb. d. Altertumswiss. XII 2,3). München 1971.
- H. HUNGER, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. I.II (Hdb. d. Altertumswiss. XII 5,1.2). München 1978.
- The Oxford Dictionary of Byzantium, A. KAZHDAN, ed. in chief. 3 vols. Oxford 1991.
- A. KAZHDAN, A History of Byzantine Literature (650–850). Athens 1999.

Einzelstudien

- H.-G. BECK, Zur byzantinischen "Mönchschronik", in: *Speculum Historiale*. Freiburg 1965, 188–197 (= H.-G. B., Ideen und Realitäten in Byzanz. London, Variorum Reprints 1972, Nr. XVI).
- H. HUNGER, On the Imitation (Mimesis) of Antiquity in Byzantine Literature. *Dumbarton Oaks Papers* 23/24 (1969–1970) 17–38; H. HUNGER, Die byzantinische Literatur der Komnenenzeit. Versuch einer Neubewertung. *Anz. phil.-hist. Kl. Österr. Ak. Wiss.* 1968, 59–76. [beide Beiträge nachgedruckt in: H. HUNGER, *Byzantinistische Grundlagenforschung*. London, Variorum Reprints 1973]
- P. LEMERLE, Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle. Paris 1971.
- H.-G. BECK, Das literarische Schaffen der Byzantiner. Wege zu seinem Verständnis. *Österr. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Sitzungsber* 294, 4. Wien 1974.
- C. MANGO, *Byzantine Literature as a Distorting Mirror*. Oxford 1975.
- A. KAZHDAN, Der Mensch in der byzantinischen Literaturgeschichte. *Jahrb. d. österr. Byz* 28 (1979) 1–21.
- A. KAZHDAN — G. CONSTABLE, *People and Power in Byzantium. An Introduction to Modern Byzantine Studies*. Washington, D. C. 1982, 96–116; *Homo Byzantinus in the History of Literature and Art*.

- A. KAZHDAN — S. FRANKLIN, *Studies on Byzantine Literature of the 11th and 12th Centuries*. Cambridge 1984.
- M. MULLETT, Dancing with Deconstructionists in the Gardens of the Muses: New Literary History vs ? *Byzantine and Modern Greek Studies* 14 (1990) 258–275.
- P. AGAPITOS, Narrative structure in the Byzantine vernacular romances. A textual and literary study of Kallimachos, Belthandros and Libistros (*Miscellanea Byzantina Monacensia* 34). München 1991.
- M. MULLETT, The Madness of Genre. *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 233–243.
- E. PEYR, Zur Umarbeitung rhetorischer Texte durch Symeon Metaphrastes. *Jahrb. d. österr. Byz* 42 (1992) 143–155.
- E. SCHIFFER, Metaphrastic Lives and Earlier Metaphraseis of Saints' Lives, in: CH. HOEGEL (Ed.), *Metaphrasis. Redactions and Audiences in Middle Byzantine Hagiography*. Oslo 1996, 22–41.
- M. LAUXTERMANN, The velocity of pure iambs. Byzantine observations on the metre and rhythm of the dodecasyllable. *Jahrb. d. österr. Byzantinistik* 48 (1998) 9–33.
- M. LAUXTERMANN, *The Spring of Rhythm. An Essay on the Political Verse and Other Byzantine Metres*. Wien 1999.
- Pour une « nouvelle » histoire de la littérature byzantine. Problèmes, méthodes, approches, propositions. Actes du Colloque international philologique Nicosie – Chypre 25–28 mai 2000 sous la direction de Paolo ODORICO et Panagiotis A. AGAPITOS (*Dossiers Byzantins* 1). Paris 2002.
- M. LAUXTERMANN, Byzantine Poetry from Pisides to Geometres. Texts and Contexts. Vol. I (*Wiener Byzantinistische Studien* 24/1). Wien 2003.
- L' épistolographie et la poésie épigrammatique. Projets actuels et questions de méthodologie. Actes de la 16e Table ronde du XXe Congrès international des Études byzantines (Collège de France – Sorbonne, Paris, 19–25 août 2001), sous la direction de W. HÖRANDNER et M. GRÜNBART (*Dossiers Byzantins* 3). Paris 2003.

Od Krumbachera po Každana — století změn v přístupu k byzantské literatuře

WOLFRAM HÖRANDNER

Před několika lety, když jsem měl poprvé vystoupit s touto přednáškou, mi vnukla nápad použít její název smutná zpráva o nemoci Alexandra Každana. Tento název však není v žádném případě náhodný nebo dokonce smyšlený: V roce 1897 se průkopnická práce Karla Krumbachera *Geschichte der byzantinischen Literatur* zdála precizní. Jednalo se již o druhé vydání; její první vydání vyšlo o několik let dříve, v roce 1892, a byla v něm vynechána podstatná část byzantské literatury, a to teologická literatura; ve druhém vydání ji zpracoval Albert Ehrhard. Proto je nutné považovat vydání z roku 1897 za opravdu první ucelenou historii byzantské literatury, která kdy byla napsána. A přibližně sto let po této práci, rozhodující pro další vývoj byzantských studií, měl Alexandr Každan odvalu pustit se do ambiciózního projektu — projekt měl uskutečnit to, o čem Každan snil, měl být *skutečnou* historií literatury Byzance. Bohužel neměl to štěstí, aby se dožil dokončení svého díla. Až po Každanově smrti vyšla první část týkající se přibližně let 650 až 850, přesto odhalila zásady, kterými se řídil, a podnítila diskusi o metodických přístupech k napsání dějin byzantské literatury. Tato diskuse trvá dodnes — vrátím se k ní v závěru přednášky.

Nyní se pojdme podívat na vývoj byzantské filologie a literární historie v období mezi těmito dvěma mezníky, od dokončení Krumbacherovy knihy po Každanův projekt, který zůstal bohužel nedokončený. V tomto přehledu se nebudu zabývat literární historií v úzkém slova smyslu, ale dávám důraz na různé aspekty jazyka a literatury ve snaze ozřejmit nejrůznější přístupy k byzantské literatuře.

Úloha Karla Krumbachera ve vývoji byzantských studií je zcela mimořádná. Několika zásadními kroky položil základy byzantských studií jako akademické disciplíny.

Nejdříve, v roce 1892, založil *Byzantinische Zeitschrift* jako první vědecké periodikum zasvěcené tématu Byzance. Kromě článků a recenzí knih, pokrývajících celé spektrum byzantských studií, obsahoval od samého počátku — a nadále obsahuje — současnou mezinárodní bibliografii týkající se této disciplíny.

Poté, v roce 1896, uspěl a navzdory silné opozici dosáhl založení katedry a semináře středověké a novořecké filologie na univerzitě v Mnichově, čímž

dal svému akademickému vyučování oficiální status a přilákal značné množství studentů z Řecka a dalších zemí jihovýchodní a východní Evropy.

A nakonec, jak jsem již řekl, v roce 1897, bylo publikováno druhé a konečné vydání jeho díla *Geschichte der byzantinischen Literatur*.

Časopis, seminář a historie literatury měly mimořádně pozitivní dopad na byzantská studia v celé Evropě. V Rusku začal vycházet pouhých několik let po *Byzantinische Zeitschrift Vizantijskij Vremeni* a pro francouzsky mluvící země *Echos d' Orient*, orgán kongregace asumpcionistů v Kadiköy poblíž Istanbulu, který se postupně vyvíjel od čistě náboženského časopisu k serióznímu vědeckému periodiku (o mnoho let později se změnil jeho název na *Revue des études byzantines*). Později následovaly další časopisy, některé po první, jiné až po druhé světové válce, nebudu je teď všechny vypočítávat. Zmíním se pouze o jednom, abych vzdal hold geni loci. *Byzantinoslavica* jsou časopisem s vysokou úrovní a odborným profilem. Avšak poté, co přežila obtížná desetiletí socialistické éry, se dostala do velkých potíží v nových ekonomických podmínkách a můžeme jen doufat, že jejich znovuzrození bude úspěšné. Postupem doby se s výukou začalo na evropských, amerických a později i na australských univerzitách. Výuka byla různě vymezená, někdy spojovala byzantskou a novořeckou filologii, filologii a historii, a někdy se stala součástí existující katedry (většinou klasických studií nebo historie), popřípadě byla zcela nezávislá, např. ve Vídni, kde existuje Institut für Byzantinistik (nyní Byzantinistik und Neograzistik) už od počátku šedesátých let.

Není snad ani třeba dodávat, že Krumbacherova Historie byzantské literatury měla také velký vliv na výzkum v této oblasti po celém světě. Dala vědcům možnost získat informace o spisovatelích a žánrech, o vydaných i dosud nevydaných dílech a o dílech, která by bylo třeba v tomto oboru napsat. Je nutno dostatečně zdůraznit, že Krumbacher měl obdivuhodné vědomosti o vydaných dílech, odborné literatuře a také o nepublikovaných materiálech. Opět a opět informuje o obsahu důležitých rukopisů a v některých případech si tyto údaje zachovaly svoji hodnotu dodnes. A co je ještě pozoruhodné, nespokojil se se zaznamenáním informací o těchto textech, ale opravdu je četl, a tak dospěl k fakticky podloženým a v některých případech velmi osobním úsudkům o autorech a dílech, což předpokládalo obrovské úsilí. Samozřejmě jsou dnes mnohé z jeho informací překonány a mnohé z jeho názorů nelze nadále sdílet. Přesto je užitečné nahlédnout do „Krumbachera“ a vždy je to podnětné a příjemné čtení.

Krumbacherova historie pokryla období od roku 527 do roku 1453. Samozřejmě je vždy možné zpochybnit takové časové vymezení a také Krumbacher byl po desetiletí kritizován některými vědci za to, že si vybral právě tento počátek a konec. Pokud uvážíme problém strážlivě, musíme připustit, že jeho

rozhodnutí bylo pragmatické a zcela racionální. Co se týče konce, rok 1453 je zlomový v historii řecky mluvícího světa a je pochopitelné, že ukončil historii byzantské literatury tímto datem, i když si byl dobře vědom, že literatura se nezměnila současně s pádem Konstantinopole. Co se týče počátku zpracovaného období, Krumbacher v podstatě neměl na výběr. Jeho kniha byla součástí *Handbuch der Altertumswissenschaft* (v té době ještě pod názvem *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*), a v ní svazky týkající se postklasické řecké literatury končily rokem 527, takže Krumbacher neměl na výběr jiný začátek své historie, ať už toto datum považoval za rozhodující pro vývoj literatury nebo ne (samozřejmě, že ne). Formulace názvu „von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches“ („od Justiniána do konce východořímské říše“) může naznačovat spojitost mezi politickou a literární historií a do určité míry odráží Krumbacherův záměr ukázat literaturu jako jeden z kulturních projevů byzantské říše; rozhodnutí začít práci počátkem Justiniánovy vlády bylo tedy naprosto obvyklé, dané obecným uspořádáním řady *Handbuch der Altertumswissenschaft*. Pokud nahlédnete do úvodu, zjistíte, že Krumbacher byl silně proti stanovení tohoto data jako skutečného počátku byzantské literatury.

Vezmeme-li v úvahu uspořádání materiálu, i zde Krumbacher částečně stavěl na kritériích praktického charakteru, i když uspořádání nese také stopy teoretických principů. Napsat literární historii znamená vždy proplout mezi Skyllou a Charybdou, jedním nebezpečím je nepraktické a nejasné prezentování materiálu, druhým je ostřejší rozlišování mezi žánry (nebo mezi obdobími), než ve skutečnosti odlišeny byly. Krumbacher volil jasnost, i když to bylo občas ke škodě a vedlo k příliš diferenciovanému pohledu na dané jevy. Také bychom neměli zapomínat na fakt, že Krumbacher stál na samém počátku byzantské literární historie a jeho jednoznačné rozlišení bylo nezbytným krokem k porozumění byzantské literatuře, pevným základem, na kterém mohly pozdější generace budovat svoje propracovanější výklady.

Krumbacher svým uspořádáním materiálu sledoval určitou směs kritérií; samozřejmě dosti smysluplnou směs, i když ne zcela prostou nelogičností. Svazek je rozdělený do tří hlavních částí: próza, poezie a lidová literatura. První dvě z nich v podstatě tvořily celek, obě se zabývaly literaturou psanou jazykem vzdělanců (nebo „očistěným“ jazykem, jak se mu dodnes říká, καθαρεύουσα), jako protikladem k dílům psaným lidovou řečí. To je už samo o sobě nelogické, ale není to natolik důležité.

V každé ze tří částí je uspořádán materiál v souladu s literárními žánry a v rámci jednotlivých žánrů chronologicky. Autor, jehož díla náležela k různým žánrům (a takových byzantských autorů byla řada), byl zpracován pouze v jednom nebo nanejvýš ve dvou hlavních vstupech; bylo to velmi moudré

rozhodnutí, protože ani přes obecnou zásadu dělení podle žánrů nebylo dílo jednoho autora rozkouskováno a mohla vyniknout jeho osobnost.

Část zabývající se prózou začíná teologií, následuje historiografie, geografie, filozofie, rétorika, filologie a přírodní vědy.

V historiografii Krumbacher striktně odděluje historická díla a kroniky. Historik v podstatě vždy píše o období vlastního života a zahrnuje pouze několik generací před svým narozením, takže se může spolehnout na svoji vlastní zkušenost, na svědectví očitých svědků a někdy také na úřední dokumenty císařského dvora. Historikové jsou vzdělaní lidé, často patří k vyšším vrstvám společnosti; koncentrují se ponejvíce na důležité politické a vojenské události a do určité míry používají svoje zdroje kriticky; jejich jazykem je spisovná klasická řečtina, styl je často vytříbený a ctižádostivý. Kroniky jsou naprosto odlišné: začínají od stvoření světa, často si libují ve zvláštnostech a bájných vyprávěních a celkově se jedná o příběhy psané pro široké obecnstvo; jejich jazyk je poměrně jednoduchý, právě kvůli obecnstvu, které oslovují, ale někdy i kvůli relativně nízkému vzdělání samotných spisovatelů.

V nedávné době, po kritickém hodnocení konvenčního pojmu *Mönchschronik* (mnišská kronika) ze strany H.-G. Becka, kladli vědci opakovaně důraz na pouze relativní hodnotu tohoto rozlišení a někteří je zcela odmítli, což byla evidentně přehnaná reakce na Krumbacherův model: tyto dva typy historických děl — vlastní historické dílo a kronika — *opravdu existují* a zdá se rozumné zůstat u tohoto rozlišení, pokud si uvědomíme řadu jednotlivých variant, jako jsou historikové se zálibou pro nejrůznější odchylky jazyka a na druhé straně kroniky používající velmi spisovný jazyk vzdělanců. Takže rozlišení je možné, zvláště v příručce, a je jednoduše na čtenáři, aby si byl vědom jeho omezení.

Obdobná situace je v kapitole o poezii. Tady Krumbacher rozlišuje mezi skládáním hymnů a světskou poezií. Používá pojmy *Kirchenpoesie* (církevní poezie) a *Profanpoesie* (světská poezie) a tyto pojmy by mohly jednoduše vést k mylnému výkladu, protože kritériem není rozdělení na díla náboženského a světského charakteru, ale na díla liturgické a neliturgické poezie. Pokud čtenář ví o tomto použití pojmu *Profanpoesie* v širokém pojetí neliturgické povahy, bude to považovat za rozumné a přiměřené specifickému uspořádání byzantské poezie, protože funkce (liturgická / neliturgická) odpovídá rozdílu v metru: Liturgické hymny jsou zformovány v rytmickém vzoru vytvořeném v raných stoletích byzantské říše speciálně pro tento druh poezie. Neliturgická poezie na druhé straně používá různé modely, jako je jambický trimetr nebo hexametr, oba zděděné ze starověku, nebo nově vytvořené tzv. politický, tj. občanský verš (στοιχός πολιτικός). I zde existuje několik textů, které nelze jednoduše zařadit do tohoto duálního modelu, ale celkem vzato se osvědčil.

Dovolte mi pronést několik slov k otázce lidové literatury. První příklady literatury v jazyce, který nazýváme „lidový jazyk“ (δημοτική), sahají do dvanáctého století — mimochodem, tento jev zhruba splývá s obdobím, kdy se lidová literatura objevila v západní Evropě. Samozřejmě tento druh literatury nevznikl naráz. Určitě existovaly lidové písně a lidová vyprávění dlouho před kvazioficiálním povýšením lidové literatury na literární jazyk s psanou tradicí. Stopy lidového jazyka, co se týče slovní zásoby, morfologie a syntaxe, nacházíme již v dřívějších textech. V poměrně hojném počtu se vyskytovaly v neliterárních textech, jako byly dopisy na papýrech, v mnohem menším množství pak v textech, které nebyly zamýšleny jako literární, např. v kronikách a dalších dokumentech. Proto není divu, že v poslední době někteří vědci poukázali na tyto příklady vzájemného ovlivňování mezi jazykem vzdělanců a lidovým jazykem. Přesto je možné jasně oddělit díla s pouhými stopami lidového jazyka na jedné straně a ucelená literární díla, která používala nářečí, na straně druhé. Takže, podle mého názoru, nemůže být pochyb o tom, že Krumbacherovo rozhodnutí zabývat se lidovou literaturou odděleně bylo naprosto správné. Později se někteří vědci zabývali těmito texty společně s moderními řeckými texty a považovali je za určitý první krok k moderní řecké literatuře. Pojem „Neograeca Medii Aevi“, který vymyslel Hans Eideneier před několika lety, odráží, podle mého názoru, tuto situaci velmi vhodným způsobem.

Než opustím Krumbachera, rád bych řekl několik slov o tomto pojmu v literatuře. Zjistilo se, že Krumbacher ve svých dějinách nezaznamenal jediný byzantský text převedený z rukopisu bez toho, aniž by vzal v úvahu jeho literární, nezamýšlenou literární, nebo dokonce zcela neliterární povahu. On i jeho následovníci, kteří šli v podstatě stejným směrem, byli v současnosti některými vědci obviňováni z pozitivistického postoje. Alexandr Každan konstatoval, že přístup, který nazýval *skutečnou* historií literatury, by vedl k vynechání všeho neliterárního a k tomu, že by do ní byla zahrnuta pouze díla, která si zasloužila název literatura, tj. texty překračující úroveň pouhé technické informace. Je možné se ztotožnit s tímto obecným vymezením, i když existuje mnoho textů, u kterých je obtížné rozhodnout, zda patří do literatury v tomto slova smyslu nebo ne. Jsou například didaktické básně literaturou, i když nemají žádné literární ambice kromě metra? V každém případě ať už přijmeme Každanovo pojetí literatury nebo ne, nesouvisí to vlastně s takovou příručkou, jako je Krumbacherova. Odpověď může být jen otázka: Neobviňovali bychom Krumbachera, Hungera a Becka, kdyby *nezahrnuli* všechny dostupné texty, které je možné považovat za literaturu v jakémkoliv slova smyslu?

Pokud shrneme dosud řečené: Krumbacherův přístup byl zcela pragmatický. Jeho cílem bylo v první řadě představit co nejpřehledněji vše, co bylo v jeho době známo o byzantské literatuře, a tím povzbudit další výzkum v této oblasti.

Časem se stávala potřeba nového zpracování tohoto tématu více a více naléhavou. Objevila se nová vydání známých textů, objevily se zcela nové texty a byly publikovány a stávalo se čím dál složitější dozvědět se o dílech, autorech a okolnostech různých souvisejících problémů. Takže vydavatelé řady *Handbuch der Altertumswissenschaft* plánovali vydat příručku o Byzanci, která měla obsahovat kromě Ostrogorského *Historie byzantského státu* zcela nové zpracování byzantské literatury, které si rozdělili Hans-Georg Beck, jenž převzal teologickou část a lidovou literaturu, a Herbert Hunger, který byl zodpovědný za světskou literaturu vzdělců. Výsledkem nebyla pouhá aktualizace „Krumbachera“, ale dvě (nebo, přesněji řečeno, tři) zcela nová díla, na kterých se podepsaly dvě velmi odlišné osobnosti.

Beckův svazek teologické literatury, který byl vydán v roce 1959, dostal název *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* (Církev a teologická literatura v byzantské říši), naznačující stěžejní roli úvodní části o byzantské církvi, její historii a organizaci. Obsahuje kapitoly o církevních shromážděních, územní organizaci církve, uspořádání a vývoji liturgie, mnišství, atd. Co se týče uspořádání druhé části svazku, historie teologické literatury, zvolil Beck poněkud odlišnou metodu než Krumbacher. Rozdělením materiálu do menších chronologických jednotek záměrně porušil prezentaci žánrů, aby ukázal v ostrém světle různá období církevní historie. Tím se kniha nestala praktičtější pro uživatele, ale byl to pokus nahlížet na teologickou literaturu jako na součást historického vývoje církve.

Hunger zvolil zcela odlišnou cestu. V jeho *Hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner* (Světská literatura Byzantinců psaná klasickou řečtinou) je žánr jedinou rozhodující zásadou, se všemi důsledky, které z toho plynou. A další inovace: Vědomě porušil chronologické vymezení, samozřejmě pouze u jednoho ze dvou mezníků, a to tam, kde považoval takový přestupek za nezbytný, tj. na počátku období. Pominul tradiční počátek v roce 527, ne však proto, aby nahradil toto datum jiným, ale aby dosáhl co největší kontinuity různých žánrů v pozdních stoletích starověku (samotné datum se u jednotlivých žánrů liší). Na základě toho mohl ukázat co nejplastičtěji vývoj byzantské literatury — ne od jejího počátku, protože neexistuje skutečný výchozí bod byzantské literatury, ale od jejích řeckých kořenů až do konce byzantské říše. Vezměte si rétoriku. Každý ví, že porozumět byzantské rétorice po všech jejích stránkách, jejím pravidlům, ale i inovacím, předpokládá znalost jejích základů z období starověkého Řecka. Musíte znát Aristotela a Isokrata, ale také Hermogena a Menandra, tyto pozdní starověké pedagogy, které mají klasicistické tendenci opomíjet: Pro helénisty jsou to pozdní napodobitelé, pro latinisty nejsou podstatní, avšak pro

byzantské rétoriky jsou zásadní. Hunger z toho vyvodil závěry a začlenil vývoj z období starověkého Řecka do své brilantní kapitoly o rétorice, tam kde to bylo nezbytné.

Hungerovo naprosté soustředění se na žánr se ukázalo úspěšným v tom, že vedlo k velmi cennému pohledu na historii různých žánrů. Cena, kterou musel zaplatit, nebo lépe řečeno, kterou musíme my, uživatelé, platit, je nedostatek hesel o jednotlivých autorech. Avšak existuje jedna kapitola bez tohoto nedostatku, je to kapitola o historiografii, kde bylo uspořádání autorů dáno charakterem tohoto žánru. Tady se Hunger také odchýlil od Krumbacherovy linie. V dlouhé úvodní stati k této kapitole podává podrobnou charakteristiku dvou základních druhů historiografických děl, tj. historických děl a kronik, i když nevzal plně v úvahu veškeré znalosti získané od časů Krumbacherových o relativnosti tohoto dělení a oblastech, ve kterých se tyto dva literární druhy překrývají. V důsledku toho prezentuje různé historiografické autory v přísně chronologickém pořadí bez rozlišení mezi historickými díly a kronikami.

Toto je, podle mého názoru, základní charakteristika Hungerovy části „byzantské příručky“. Ale co se stalo po Hungerovi? Navzdory upřímnému obdivu, se kterým byla jeho kniha obecně přijímána, bylo také slyšet čím dál více hlasů, které kritizovaly — ne přímo Hungera, ale zástupce byzantské filologie obecně. V sedmdesátých a osmdesátých letech bylo vydáno několik článků, ve kterých si vědci stěžovali na nedostatek teoretických úvah a nedostatečnou aplikaci moderních metod v byzantských studiích, zvláště ve filologii. Jedním z těchto kritiků byl Alexandr Každan. I když plně uznával důvody filologů, zvláště Hungera, měl za to, že je nutné uplatnit nový přístup k byzantské literatuře. V různých publikacích se pokoušel vyjádřit svůj názor na moderní byzantská studia, jak je nazýval, v protikladu k tradičnímu přístupu. Odkazují zejména na Každanův článek *Der Mensch in der byzantinischen Literaturgeschichte* (Člověk v dějinách byzantské literatury), který poprvé vyšel v *Jahrb. d. österr. Byz.* 28 (1979) 1–21 a poté, pouze mírně upravený, v anglické verzi pod názvem *Homo Byzantinus v historii literatury a umění* v jeho knize *Lidé a moc v Byzantské říši. Úvod do moderních byzantských studií*, Washington, D. C. 1982, 96–116. V článku rozvádí myšlenku, že by se historie byzantské literatury neměla soustředit na žánry, ale na člověka, na člověka jako autora, čtenáře a hrdinu literárních děl. Tyto požadavky částečně odpovídají moderním tendencím mezi západními medievalisty. Vztah mezi autorem a čtenářem je oblíbeným tématem výzkumů západní středověké literatury, významným představitelem tohoto přístupu je Hans-Robert Jauss se svojí koncepcí *Rezeptionsforschung* jako zásadní otázkou nové literární historie.

Pokud je *člověk* jedním z Každanových leitmotivů, druhým je *původnost*. Vždy se snažil vystopovat individuální zvláštnosti určitých autorů, a tím ukázat, že byzantská literatura je mnohem méně jednotným celkem, než se často v minulosti tvrdilo. To byl jeho hlavní zájem a je možné ho nazvat i jeho metodou, nebo spíše jeho specifickým přístupem k byzantské literatuře. A já se domnívám, že je také jeho velkou zásluhou, která přetrvává, že zaměřil pozornost byzantinistů na individuálnost byzantských osobností, osobností spisovatele, i těch, které v dílech vystupovaly. Není pochyb, že *homo Byzantinus* (pojem, který Každan vynalezl) získal Každanovým pojetím výzkumu mnoho nových, dosud neznámých a často opomíjených aspektů.

Opravdu ale pochybuji, že se má jednat o novou a revoluční metodu. Jednoduše není pravda, že se výzkum byzantské literatury před Každanem upínal zcela na starověké prameny, pozůstatky starověkých textů, jejich konzervativní charakter, konvenční klišé a tak dále. Dovolte mi zmínit jeden příklad, který považuji za dostatečně významný: metrum. V průběhu celého 20. století bylo velké množství výzkumů zaměřeno na byzantské metrum. A toto téma, ačkoliv se může na první pohled zdát suché a čistě formální, mělo vždy velmi silný historický rozměr. V této oblasti by bylo obtížné provádět výzkum, pokud by se nebral v potaz historický vývoj, změny, inovace a zvláštní individuální postupy. Zkoumání původu a dalšího vývoje tzv. politického verše vždy samo o sobě znamenalo úvahy o způsobech inovace, lidovém i vzdělaneckém původu, možných neřeckých vlivech, úrovni prostředí, společnosti a literární úrovni spisovatelů a adresátů děl, významu verše při dvorních obřadech, jejich proměnlivém charakteru od jednoho století ke druhému, způsob, jak k těmto okolnostem přistoupili různí básníci, jaký měli názor Byzantinci, jak dila hodnotili atd. atd. Takže v průběhu celého století se řada vědců, od Paula Maase a Wilhelma Meyera ze Speyeru až po Johannese Kodera, Michaela Jeffreyse a Marka Lauxtermanna, zabývala dokonce v této specifické oblasti, kde bychom to nejspíš nečekali, objeováním dynamických procesů v historii byzantské literatury.

Je pravdou a musíme si připustit, že v nedávné minulosti neměli o byzantské literatuře velmi dobrou představu ani samotní vědci, kteří se jí zabývali. Zkrátka a dobře, literatura nebyla ve skutečnosti studována kvůli literatuře samotné. Pro klasicisty byla všechna tato díla napodobeninami nízké kvality, zajímavými jen vzhledem k tomu, že zachránily pro budoucnost určité informace o starověké literatuře. Ani byzantinisté si skutečně nevážili textů, se kterými pracovali. Soustředili se také víceméně na otázku pramenů, tedy zda byly byzantské texty hodnotné jako prameny pro historii daného období. Byzantští pisatelé dopisů byli obviňováni z nedostatku faktických informací ve svých výtvorech a všechna díla byzantské literatury napsaná vzdělanci byla považována za pouhá opako-

vání starých klišé. Obecně se odmítala existence jakékoliv původnosti, a proto byla většina byzantských textů hodnocena jako poněkud nudné.

Tento přístup se zásadně změnil v průběhu posledních desetiletí a já bych řekl, že k této změně nedošlo díky vědcům, kteří by přijali nové metody, ale vyplývá obecně z preciznější a hlubší znalosti této literatury. Čím více víme o pracovních metodách autora, tím lépe můžeme odhadnout literární kvalitu jeho díla. Předně musíme hodnotit byzantskou literaturu v souladu s jejími vlastními kritérii a ne v souladu s moderními přístupy k literatuře. A tím se stává požadavek na původnost méně problematickým. Předchozí generace byzantinistů ji postrádaly, Každan zjistil rys společný alespoň některým autorům, a to že se o ni snažili. Přesto původnost zůstává typicky moderní koncepcí, vlastně ji můžeme nazvat plodem romantismu. V podstatě je však cizí středověké literatuře latinského západu a stejně tak řeckého východu. Středověký čtenář neočekává, že bude číst něco zcela nového, nehledá tak mimořádné nadání. Chce v textu najít to, co už zná — Hunger jednou nazval tento druh prolínání textů „*déjà lu experience*“. Takže literární kvalita není pro byzantského čtenáře vůbec záležitostí naprosté novosti, ale záležitostí správného způsobu použití a kombinace již existujících modelů. Je to právě způsob, jakým autor zachází se všemi stylizacemi, klišé, typickými místy (*topoi*), citacemi a podtextem, které dávají jeho dílu literární kvalitu. Pouze v tomto smyslu se váže pojem původnosti k byzantské literatuře, tj. nevyznačuje se invencí v moderním slova smyslu, ale *vynalézavostí* (*inventio*) ve smyslu starověké rétoriky, chápanou jako nalézání vhodného způsobu vyjádření myšlenek. Tedy v byzantských textech dochází k inovaci jemným a poněkud skrytým způsobem. *Sapienti sat!* Tato literatura je plná znamení, plná podtextu a narážek, kterým mohl porozumět a plně je ocenit jen úzký kruh dobře informovaných, a abych tak řekl, zasvěcených lidí. Moderní vědci si musí být vědomi této povahy byzantské literatury, aby ji mohli hodnotit, a podle mého názoru to není věc metody, ale osobnosti. Každan byl hrdý na svoji údajně novou metodu. Myslím si, že by měl větší právo být hrdý na svoji schopnost uvědomit si literární kvality skryté pod povrchem byzantské uniformity.

Mohu to ilustrovat několika příklady. Symeonem Metafrastou, autorem desátého století, opovrhovali byzantologové pro jeho hlavní činnost, o níž svědčí jeho příjmení. Co dělal? Sbíral příběhy o životech svatých a přetvářel je podle svých vlastních stylistických pravidel. Výsledkem bylo, že se jeho nová sbírka prosadila a víceméně nahradila starší texty. Moderní vědci všech kategorií, konzervativní i pokrokové, ho velmi obviňovali za to, že nahradil stará, autentická, jednoduchá, skutečná, spontánní lidová vyprávění intelektuálními, umělými, bezkrevnými výtvary. Máme opravdu právo ho za to obviňovat? Skutečnost, že mnoho starších textů upadlo do zapomnění, je politováníhodná, a to nejen

z lingvistického úhlu pohledu, vezmeme-li v úvahu jejich přínos jako svědectví o historii mluvené řečtiny. Nemůžeme očekávat, že spisovatel desátého století bude mít stejný přístup jako moderní vědci, zvláště že bude sdílet jejich zálibu v původnosti. Kromě toho, prostřednictvím několika nedávných studií jsme nyní mnohem lépe informovaní o vývoji, který nakonec vedl k Metafrastovu menologiu. Nebyl v žádném případě první, kdo přetvářel starší životy svatých, verze, které měl k dispozici, byly již dříve často samy přepsány. Takže jsme nyní na cestě k mnohem lepší znalosti tohoto autora a střízlivějšímu názoru na jeho literární praktiky.

Další příklad: Michael Psellos, autor jedenáctého století, jeden z nejpłodnějších spisovatelů celého byzantského období. Byl to velmi vzdělaný muž, znal všechny stránky starověké kultury, od homérských eposů až po platónskou filozofii. Nemusím snad ani dodávat, že jeho znalost starověké řečtiny byla dokonalá. Na rozdíl od současníků, kteří ho obdivovali pro jeho jazyk a styl a pokoušeli se ho napodobovat, se moderní vědci stavěli k jeho kvalitám poněkud rozporuplně. I když uznávali jeho velké schopnosti, jeho puristický jazyk byl podle nich újmou pro vývoj řeckého jazyka. V *Realencyclopädie Pauly-Wissowa* je dlouhý článek o Psellovi, který napsal Emmanuel Kriaras, vynikající odborník na středověké a moderní Řecko. Vyjádřil v něm názor, že Psellos svým klasicistickým jazykem ovlivnil natolik negativně vývoj řeckého jazyka, že místo aby zmenšil v té době již významnou propast mezi psaným a mluveným jazykem, přispěl k prohloubení tendencí vedoucích k diglosii. V devatenáctém a dvacátém století diglosie skutečně způsobila řecké společnosti v nově vytvořeném státě mnoho vážných praktických a snad ještě více ideologických problémů. Ale je těžké přijmout názor, že by měl být jediný autor jedenáctého století činěn zodpovědným za tyto problémy. Musíme připustit jako historickou realitu, že v Byzanci byla klasická řečtina po dlouhou dobu jediným jazykem používaným v literatuře, a i poté zůstala dominantní, dokonce když se objevila lidová řečtina, stejně tak jako latina převládala ve středověké literatuře západní Evropy po vzniku různých lidových jazyků. Velký problém diglosie v moderním Řecku se mi zdá být mnohem více problémem politické situace po jeho zabrání Tureckem, které svými permanentními hrozbami upřednostňovalo tradicionalistické pojetí řecké identity a nepovzbuzovalo další vývoj literatury psané lidovým jazykem. Takže je nepřiměřené a ahistorické obviňovat Psella pro jeho snahu používat klasickou řečtina v její nejdokonalejší podobě, stejně tak jako by bylo nepřiměřené obviňovat jakéhokoliv západního středověkého autora za to, že psal dobrou latinou.

Před závěrem mi dovoluňte říct několik slov o počátcích literatury v lidovém jazyce, tématu, o kterém se vedla a vede řada diskusí, a přesto zůstává kon-

troverzní v řadě svých aspektů. Jedná se o nejrůznější problémy. Je to např. otázka data a charakteru nejranějších textů v dimotiki, tzv. Ptochoprodromika, tj. „básně žebrového básníka Prodroma“. V rukopisech se tyto básně přičítají Theodoru Prodromovi, vzdělanému autorovi dvanáctého století. Přičtení textů Prodromovi nezůstalo nezpochybněno, ale celkem vzato existuje dostatek důkazů pro učený původ těchto děl. Zdá se, že myšlenka napsat tyto básně v lidovém jazyce nebyla poprvé realizována v nejnižších vrstvách společnosti, ale v intelektuálních kruzích kolem císařského dvora. Tento problém je však ještě daleko od svého vyřešení, stále přetrvávají rozdílné názory.

Dalším problémem je textová tradice a redakční zásady. Mnohé z lidových textů se nám dochovaly v několika verzích, které se jedna od druhé významně liší v mnoha aspektech. Předmětem diskusí se stala i otázka ústní tradice. V každém jednotlivém případě je nutné zvážit, zda text může být prezentován víceméně jako kritická edice, nebo zda musí být každá verze vytištěna zvlášť.

Pak je tu citlivá otázka, do jaké míry smíme opravovat text, který dostaneme v rukopisech. Odpovědět na tuto otázku je mnohem obtížnější v této části literatury než u učených textů, protože literatura vzdělanců v podstatě dodržuje, s drobnými odchylkami, gramatická pravidla klasické řečtiny, zatímco u raných textů v dimotiki nemáme žádná taková pravidla a musíme vydedukovat základní gramatické zásady z textů samotných.

Toto je jen několik z řady problémů týkajících se lidové řecké literatury byzantského období. Dalším problémem je otázka, do jaké míry jsou populární byzantské milostné romány závislé na západních modelech. Všechny tyto problémy jsou v současné době ve stavu intenzivních diskusí a pravidelně se pořádají konference, které jsou jim cele zasvěceny.

Dostávám se k závěru. V této přednášce jsem se soustředil hlavně na literaturu v jazyce vzdělanců — zcela záměrně, protože, za prvé, většina byzantské literatury používá styl vzdělanců, a za druhé, zejména tato část literatury náléhavě potřebovala přehodnocení a vlastně je bude vždy potřebovat. Krumbacher učinil velký krok od tradičního pojetí byzantské společnosti a jejích různých kulturních jevů k jasnějšímu a přiměřenějšímu pohledu obzvláště na byzantskou literaturu psanou klasickou řečtinou. Významně přispěli Beck a Hunger, stejně tak jako mnoho dalších vědců z celé Evropy i odjinud. Nemohu je tady všechny vyjmenovat, protože bych se po zbytek přednášky věnoval pouhému výčtu jmen. Je to dílo generací filologů, dnes často ukvapeně označované jako pozitivistické, které začíná nést plody. Dnes jsme jednoduše mnohem lépe informováni o autorech a dílech, máme k dispozici částečně nová vynikající vydání textů, která tvoří pevný základ pro jakoukoliv analýzu. Máme nové pracovní pomůcky, jako je Lampeho Lexikon patristické řečtiny, Kriarasův slovník týka-

jící se lidové řečtiny, a nyní také *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*, společný projekt univerzity v Bonnu a ve Vídni, vedený Erichem Trappem; až bude dokončen, zaplní propast mezi těmito dvěma póly — a v neposlední řadě lexikografickou pomůckou zcela nového typu z technologického úhlu pohledu, *Thesaurus Linguae Graecae* univerzity v Irvine, Kalifornie, dostupnou na CD-ROMu a nyní také v permanentně rozšiřované a aktualizované on-line verzi. Možná právě teď přichází doba, kdy bude možné pochopit moderní metody literární kritiky byzantských textů. V minulých letech byly napsány eseje, které se nesly v tomto duchu, a je nutné povzbudit k psaní dalších, i když musíme připustit, že dodnes pouze velmi málo z nich dospělo k novým a přesvědčivým výsledkům. A jak v nedávné době zdůraznil Jakub Ljubarskij, zastávající narativní školy, vždy bude užitečné kombinovat různé metody, aby bylo možné poradit si se složitým problémem. To nemá nic společného s povrchním eklekticismem, naopak: Omezení na extrémní a dogmatické použití jedné speciální metody znamená podstoupit riziko, že opomineme základní aspekty. Literární analýza předpokládá hodnověrné texty, takže textová kritika zůstane vždy nepostradatelná v tom, že poskytuje zdravý základ pro literární studia. Výzkum narativní struktury daného díla je metoda, jejíž význam na poli byzantských studií ještě vzroste, ale přesto bude muset být otevřená doplňkovým informacím o autorovi, jeho osobnosti a jeho období. Izolace jednoho jediného aspektu může mít katastrofální následky, a v tomto smyslu se můžeme přihlásit ke Každanovu *krédu*, že skutečným předmětem literární historie musí být člověk, žijící osobnost, která je součástí procesu vzniku literárního díla, ať už je to autor, literární hrdina nebo čtenář.

Avšak musíme mít stále na paměti, že je mnohem snazší stěžovat si na nedostatek skutečné historie literatury než takovou historii napsat. Stává se čím dál více zřejmým, že je dnes již téměř nemožné dále kombinovat dvě věci: důkladnou evidenci všeho, co bylo kdy v období Byzance napsáno na jedné straně a historické zpracování byzantské literatury na straně druhé. Nedávno, v roce 2000, bylo zorganizováno sympozium v Nikósii na Kypru, které se zcela věnovalo otázce, jak by měla být napsána nová historie byzantské literatury. Výsledek nebyl příliš realistický. Různí mluvčí vyjádřili mnoho zajímavých myšlenek, a přesto, snaha o realizaci jejich myšlenek by znamenala „řešit kvadraturu kruhu“: osobnost autora by neměla být roztržena na kusy, a zároveň by měl více do popředí vystoupit historický vývoj literárních žánrů; literární díla by měla být viděna z pohledu čistě literárního jako narativní struktura nebo jako estetické principy, a zároveň by neměla být opomenuta spojitost s vývojem společnosti; osobnost autora, stejně tak jako reakce jeho čtenářů, by měly být vůdčí zásadou, atd. Já osobně pochybuji, zda může kdy být napsána historie byzantské literatury, která by dávala odpovědi na všechny tyto otázky. Možná může

být řešením striktní rozdělení mezi díly s odkazy na řadu autorů a monografiemi: bylo by možné získat úplné životopisné-bibliografické údaje, prezentovat je a pravidelně aktualizovat v elektronické podobě, zatímco zásadní problémy literární historie a různé víceméně teoretické záležitosti by nebyly zpracovány v nové, vyčerpávající knize o historii literatury, ale v celé řadě různých a na sobě vzájemně nezávislých monografií. Byzantská literatura je stále polem neoraným, které je otevřené mnoha rozdílným přístupům.

Základní bibliografie k dějinám byzantské literatury

Dějiny byzantské literatury. Příručky

- K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*. 2. Auflage. Bearbeitet unter Mitwirkung von A. EHRHARD und H. GELZER (Hdb. d. klass. Altertumswiss. IX 1). München 1897.
- H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* (Hdb. d. Altertumswiss. XII 2,1). München 1959.
- H.-G. BECK, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur* (Hdb. d. Altertumswiss. XII 2,3). München 1971.
- H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. I,II (Hdb. d. Altertumswiss. XII 5,1.2). München 1978.
- The Oxford Dictionary of Byzantium, A. KAZHDAN, ed. in chief. 3 vols. Oxford 1991.
- A. KAZHDAN, *A History of Byzantine Literature (650–850)*. Athens 1999.

Studie

- H.-G. BECK, *Zur byzantinischen "Mönchschronik"*, in: *Speculum Historiale*. Freiburg 1965, 188–197 (= H.-G. B., *Ideen und Realitäten in Byzanz*. London, Variorum Reprints 1972, Nr. XVI).
- H. HUNGER, *On the Imitation (Mimesis) of Antiquity in Byzantine Literature*. *Dumbarton Oaks Papers* 23/24 (1969–1970) 17–38; H. HUNGER, *Die byzantinische Literatur der Komnenenzeit. Versuch einer Neubewertung*. *Anz. phil.-hist. Kl. Österr. Ak. Wiss* 1968, 59–76. [reprint in: H. HUNGER, *Byzantinistische Grundlagenforschung*. London, Variorum Reprints 1973]
- P. LEMERLE, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*. Paris 1971.
- H.-G. BECK, *Das literarische Schaffen der Byzantiner. Wege zu seinem Verständnis*. *Österr. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Sitzungsber* 294, 4. Wien 1974.

- C. MANGO, *Byzantine Literature as a Distorting Mirror*. Oxford 1975.
- A. KAZHDAN, *Der Mensch in der byzantinischen Literaturgeschichte*. *Jahrb. d. österr. Byz* 28 (1979) 1–21.
- A. KAZHDAN — G. CONSTABLE, *People and Power in Byzantium*. An Introduction to Modern Byzantine Studies. Washington, D. C. 1982, 96–116: *Homo Byzantinus in the History of Literature and Art*.
- A. KAZHDAN — S. FRANKLIN, *Studies on Byzantine Literature of the 11th and 12th Centuries*. Cambridge 1984.
- M. MULLETT, *Dancing with Deconstructionists in the Gardens of the Muses: New Literary History vs ?* *Byzantine and Modern Greek Studies* 14 (1990) 258–275.
- P. AGAPITOS, *Narrative structure in the Byzantine vernacular romances*. A textual and literary study of Kallimachos, Belthandros and Libistros (*Miscellanea Byzantina Monacensia* 34). München 1991.
- M. MULLETT, *The Madness of Genre*. *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 233–243.
- E. PEYR, *Zur Umarbeitung rhetorischer Texte durch Symeon Metaphrastes*. *Jahrb. d. österr. Byz* 42 (1992) 143–155.
- E. SCHIFFER, *Metaphrastic Lives and Earlier Metaphraseis of Saints' Lives*, in: CH. HOEGEL (Ed.), *Metaphrasis. Redactions and Audiences in Middle Byzantine Hagiography*. Oslo 1996, 22–41.
- M. LAUXTERMANN, *The velocity of pure iambs. Byzantine observations on the metre and rhythm of the dodecasyllable*. *Jahrb. d. österr. Byzantinistik* 48 (1998) 9–33.
- M. LAUXTERMANN, *The Spring of Rhythm. An Essay on the Political Verse and Other Byzantine Metres*. Wien 1999.
- Pour une « nouvelle » histoire de la littérature byzantine. Problèmes, méthodes, approches, propositions. Actes du Colloque international philologique Nicosie – Chypre 25–28 mai 2000 sous la direction de Paolo ODORICO et Panagiotis A. AGAPITOS (*Dossiers Byzantins* 1). Paris 2002.
- M. LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres. Texts and Contexts*. Vol. I (*Wiener Byzantinistische Studien* 24/1). Wien 2003.
- L' épistolographie et la poésie épigrammatique. Projets actuels et questions de méthodologie. Actes de la 16e Table ronde du XXe Congrès international des Études byzantines (Collège de France – Sorbonne, Paris, 19–25 août 2001), sous la direction de W. HÖRANDNER et M. GRÜNBART (*Dossiers Byzantins* 3). Paris 2003.

(Přeložila Monika Dobrovodská.)

Διάσκεψη για τις Νεοελληνικές Σπουδές

ΡΟΥΖΕΝΑ ΝΤΟΣΤΑΛΟΒΑ

Στις 22–23 Μαρτίου 2003, το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας, οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη διεθνή Διάσκεψη για τις Νεοελληνικές Σπουδές στην οποία έλαβαν μέρος καθηγητές των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων από τις Η. Π. Α., τον Καναδά, την Αυστραλία και την Ευρώπη. Πριν τη Διάσκεψη αυτή προηγήθηκε στις 21 Μαρτίου Σύσκεψη των αντιπροσώπων μελών χωρών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών στην οποία, υπό την προεδρεία του καθηγητή Κωνσταντίνου Δημάδη, αποφασίστηκε η δημιουργία της ιστοσελίδας της Εταιρείας (www.eens.org).

Και στις δύο συναντήσεις εκ μέρους της Τσεχικής Δημοκρατίας και της Τσεχικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών παρευρέθηκαν η καθηγήτρια δρ. R. Doštalová και η δρ. Αικ. Φρανκ-Σγουρδαίου.

Οι ομιλητές της Διάσκεψης αναφέρθηκαν στα προβλήματα που συναντούν κατά την εργασία τους και κατέθεσαν προτάσεις που θα βοηθούσαν στη βελτίωση της εργασίας τους. Τόνισαν την αναγκαιότητα της συνεργασίας μεταξύ των διαφόρων φορέων που ασχολούνται με την Ελληνική Γλώσσα και Πολιτισμό από ελληνικής πλευράς (Π. Γιαννόπουλος, Λουαίν), αναφέρθηκαν στη σημερινή συρρίκνωση των ανθρωπιστικών σπουδών και στη χρησιμοποίηση μάλλον διαχειριστικής προσέγγισης (μάντζερ) στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (Μ. Μητσιού, Μόναχο). Συνέστησαν να υπερνικηθεί η απομόνωση των κλάδων. Στα προβλήματα των μικρών γλωσσών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέρθηκε ο Α. Mohay, (Βουδαπέστη) που πρότεινε να εισαχθεί η νεοελληνική γλώσσα, σαν μια από τις δεύτερες γλώσσες, και σε μερικές μέσες σχολές. Για τα προβλήματα του κλάδου στα αγγλικά πανεπιστήμια έκανε λόγο ο Δ. Τζιόβας, (Μπίρμιπγχαμ). Αναφέρθηκε στις δυσκολίες που συνδέονται με την εξασφάλιση της συνέχειας των λεγομένων μικρών κλάδων στις ανώτερες σχολές. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον κλάδο στα πανεπιστήμια των Η. Π. Α. έδωσε η κ. Φιλιππίδη (Βοστώνη) αντιπρόσωπος της Συνομοσπονδίας Νεοελληνικών Σπουδών. Πληροφόρησε για τα ελληνικά θέματα στο Πανεπιστήμιο της Κολούμπια και για τα προγράμματα άλλων πανεπιστημιακών τμημάτων (departement) που περιλαμβάνουν ελληνικά θέματα στη διδασκαλία τους (gender studies, πολιτιστικά, ανθρωπολογία, κ. λ. π.) που δίνουν τη δυνατότητα συνεργασίας μεταξύ των κλάδων. Συνολικά 70 περίπου φοιτητές από το αναφερόμενο πανεπιστήμιο έρχονται σε επαφή με τα ελληνικά θέματα, από αυτούς όμως μόνο ένας μικρός αριθμός ασχολείται απόλυτα με τις Νεοελληνικές Σπουδές. Νεοελληνικές Σπουδές στα πανεπιστήμια των Η. Π. Α. προσφέρουν 33 πανεπιστημιακά προγράμματα αλλά μόνο σε 6 από αυτά παραχωρείται ο τίτλος του magistr (MA). Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται

για τριετείς σπουδές (BA) ή για σπουδές που δεν προσφέρουν κανένα δίπλωμα. Την ομιλία της συμπλήρωσε η ομιλία της G. Van Steen, Αριζόνα, που συγχρόνως τόνισε το χαμηλό επίπεδο των μεταπτυχιακών φοιτητών (17), των οποίων όμως οι σπουδές συνδέονται με διάφορους κλάδους προπτυχιακών σπουδών (Ανθρωπολογία, Ιστορία, κ. λ. π). Άλλες πληροφορίες για τον κλάδο στις Η. Π. Α. έδωσε ο Γ. Συρίμης, Γέιλ. Τις σπουδές στις πόλεις με μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων υποστηρίζουν οι ελληνικές κοινότητες και τα ελληνικά ιδρύματα. Ο κλάδος εξετάζεται σύνθετα (Πολιτισμός, Γλώσσα, Λογοτεχνία) σε μερικές περιπτώσεις συνδέεται με το Τμήμα κλασικών φιλολόγων ή Κλασικής Αρχαιολογίας και Μεσαιωνικών Σπουδών, Διεθνών Σπουδών ή Ιστορίας. Θετικά έγινε δεκτή η ανακοίνωση της Δ. Δεμιρόζου, Άγκυρα σχετικά με το Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Άγκυρας όπου λειτουργεί από το 1990. Ο καθηγητής Κ. Δημάδης υπενθύμισε ότι Νεοελληνικές Σπουδές υπάρχουν επίσης και στο Πανεπιστήμιο της Σμύρνης και ότι το Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών (IMXA) στη Θεσσαλονίκη δέχεται στα μαθήματα Νεοελληνικών Τούρκους φοιτητές με ελληνικές κρατικές υποτροφίες (ΙΚΥ).

Σχετικά σημαντικό ενδιαφέρον για τις Νεοελληνικές Σπουδές συναντάμε στην Ουκρανία (N. Podkonyroff, Οδησός). Οι απόφοιτοι του κλάδου έχουν τη δυνατότητα να εργαστούν ως μεταφραστές, διερμηνείς, διδάσκαλοι γλώσσας σε άλλες ανώτερες σχολές (Ινστιτούτο Ναυτικού Δικαίου, κ. λ. π). Μεγάλη παράδοση έχει ο κλάδος επίσης στη Ρουμανία (E. Lazar, Βουκουρέστι) όπου χρειάζονται ειδικοί για τη διδασκαλία των παιδιών της ελληνικής μειονότητας, για τη μελέτη των αρχαικών εγγράφων και για μεταφραστές της Λογοτεχνίας, επίσης στην Έδρα των Νεοελληνικών στη Στρατιωτική Ακαδημία. Αλλά ο μεγαλύτερος αριθμός φοιτητών Νεοελληνικών Σπουδών υπάρχει στη Σερβία-Μαυροβούνι (Π. Πόποβιτς, Βελιγράδι). Το 2002–2003 σπούδασαν τα Νεοελληνικά 460 φοιτητές σαν πρώτη γλώσσα και 140 σαν δεύτερη γλώσσα. Υπάρχει ζήτηση για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής ως δεύτερης γλώσσας και στα δημοτικά σχολεία και στα σχολεία μέσης εκπαίδευσης, έτσι η διδασκαλία προσανατολίζεται και στην προετοιμασία των καθηγητών μέσης εκπαίδευσης. Το μεγάλο ενδιαφέρον για τη μελέτη της Νεοελληνικής Γλώσσας συνδέεται και με το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον των Ελλήνων επενδυτών στη Σερβία. Στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη, σε μερικές περιπτώσεις, οι Νεοελληνικές Σπουδές υπάγονται στην Έδρα Κλασικών Σπουδών. Στην Ισπανία συμπληρώνουν τη γνώση των Νεοελληνικών οι καθηγητές των Αρχαίων Ελληνικών (Μ. Μορφακίδης, Γρανάδα). Τη διδασκαλία των Νεοελληνικών και του Νεοελληνικού Πολιτισμού μερικές φορές διευρύνουν διδακτικά προγράμματα Κλασικής Φιλολογίας, Βυζαντινολογίας ή αποτελούν επιλεγόμενο τμήμα των λεγομένων Ευρωπαϊκών Σπουδών (L. Marcheselli, Τεργέστη — Α. Δρακόπουλος, Σίδνεϋ — Μ. Τσιανίκας, Flinders).

Οι αντιπρόσωποι μιας σειράς των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπογράμμισαν τα προβλήματα που συνδέονται με την προσπάθεια ενοποίησης της ευρωπαϊκής εκπαίδευσης σύμφωνα με το αμερικανικό πρότυπο μέχρι το τέλος του 2010: δηλαδή τριετές πρόγραμμα ΒΑ με κατεύθυνση την εξάσκηση που θα έπρεπε να περάσουν όσο το δυνατό περισσότεροι απόφοιτοι των μέσων σχολών, με τις σπουδές magistr (MA) μόνο ένας μικρός αριθμός και τις μεταπτυχιακές σπουδές μόνο αυτοί που αποβλέπουν στην ακαδημαϊκή σταδιοδρομία.

Η ελάττωση του αριθμού των φοιτητών οδηγεί και στην ελάττωση του αριθμού των διδασκάλων των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Μερικοί ομιλητές χρίνουν ότι αυτή η ανακατάταξη οδηγεί στην πτώση του επιπέδου των παραδοσιακών ευρωπαϊκών πανεπιστημίων (σκέψεις π. χ. για τα προγράμματα των Νεοελληνικών Σπουδών πιθανόν και των Αρχαίων Ελληνικών σε ορισμένα πανεπιστήμια, χωρίς τη γνώση της αντίστοιχης γλώσσας).

Θα πρέπει επίσης να αναφέρουμε την κοινή ομιλία των B. Olsen και P. Vejlesk, Κοπεγχάγη που υπογράμμισαν την εφαρμογή του κλάδου στα λεγόμενα «ανοιχτά πανεπιστήμια» που στις βορειότερες χώρες έχουν μακρά παράδοση και από τα οποία μπορεί κανείς να αποκτήσει δίπλωμα. Σήμερα εφαρμόζεται εδώ και η διδασκαλία με τη βοήθεια ηλεκτρονικών βοηθημάτων (διαδίκτυο, CD κ. λ. π.).

Για μας υπήρξε ενθαρρυντική η ομιλία της Μ. Στασσινοπούλου, Βιέννη, με το Κέντρο εργασίας της (Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης) με το οποίο συνεργαζόμαστε εδώ και αρκετά χρόνια.

Η κ. Στασσινοπούλου πρότεινε μία στενότερη συνεργασία με τα κεντροευρωπαϊκά πανεπιστήμια (Βιέννη, Μπρατισλάβα, Βουδαπέστη, Μπρνο, Πράγα) με βάση τη λύση κοινών προγραμμάτων (π. χ. πρόβλημα προσφύγων, εμπόριο με βαλκανικές χώρες κ. λ. π.) με βάση την ειδικότητα των διαφόρων πανεπιστημίων με ορισμένη διδαχτέα ύλη κλάδου όπως συμβαίνει στις αναγνωρισμένες πλησίον ευρισκόμενες ανώτατες σχολές και εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Εκ μέρους της Τσεχικής Δημοκρατίας μίλησε η δρ. Αικ. Φρανκ-Σγουρδαίου, το πλήρες κείμενο της ομιλίας της παραθέτουμε εδώ, ώστε οι αναγνώστες να μπόρουν να το συγκρίνουν με τις υπόλοιπες ομιλίες.

Τη σημασία της Διάσκεψης υπογράμμισε η παρουσία διαφόρων αντιπροσώπων του Υπουργείου Πολιτισμού (Α. Σουλογιάννη, Αικ. Μαγκλή, Μ. Ρούσσο), του Υπουργείου Παιδείας, του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (Ι. Ν. Καζάζης) του Ιδρύματος Α. Ωνάση, του Ελληνικού Ιδρύματος Πολιτισμού και κυρίως του Υπουργού Πολιτισμού Ελ. Βενιζέλου, ο οποίος μίλησε για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004 με τους οποίους θα συνδέεται και Πολιτιστική Ολυμπιάδα. Η ελληνική πλευρά θα δέχονταν με ικανοποίηση εάν με την ευκαιρία αυτή στο καινούργιο μουσείο της Ακρόπολης γίνονταν τα εγκαίνια συνεχούς έκθεσης αγαλμάτων του Παρθενώνα σε συνεργασία με το Βρετανικό

Μουσείο που θα επέστρεφαν στην Ελλάδα χωρίς να πάψουν να είναι περιουσία του Βρετανικού Μουσείου.

Στη σύντομη αυτή έκθεση δεν ήταν δυνατόν να γίνει λόγος για όλους τους ομιλητές (P. Bien, Δ. Γόντικα, Μ. Κληρονόμου, Στρ. Κωνσταντινίδη, Η. Tonnet, Παρίσι, J. Bouchard, Καναδάς, J. A. Ideias, Πορτογαλία, T. Gamrekeli, Τμπίλισι). Προσπαθήσαμε να υπογραμμίσουμε τα προβλήματα που συναντά ο κλάδος στα διάφορα μέρη του κόσμου και με ποιο τρόπο προσπαθεί να τα εξομαλύνει. Μερικά προβλήματα συναντάμε σε όλα τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλού διαφέρουν κατά τα εξής 1) πρόκειται για χώρες με μεγάλες ελληνικές μειονότητες (Αυστραλία, Καναδάς, Η. Π. Α.) που πρέπει να λύσουν το πρόβλημα της διατήρησης της γλώσσας και της εθνικής ταυτότητας συμπεριλαμβανομένης της τρίτης γενιάς των μεταναστών, 2) εάν πρόκειται για χώρα που έχει στενότερες οικονομικές σχέσεις με την Ελλάδα, πιθανόν και κοινές ρίζες πολιτισμού (Βαλκάνια, Ρωσία, μερικά η Ουκρανία) ή μέρος της ιστορίας της (Τουρκία) ή 3) για χώρα όπου η διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας συνδέεται περισσότερο με την άλλοτε διαδεδομένη κλασική παιδεία (Μέση και Κεντρική Ευρώπη).

(Μετέφρασε Αικατερίνη Φρανκ-Σγουρδαίου.)

Porada o novořeckých studiích

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Ve dnech 22.–23. března 2003 uspořádalo Ministerstvo kultury Helénské republiky v Soluni mezinárodní poradou o novořeckých studiích, které se zúčastnili vysokoškolští učitelé ze Spojených států, Kanady, Austrálie i Evropy. Této poradě předcházelo 21. března setkání zástupců členských zemí Evropské společnosti pro novořecká studia, na němž za předsednictví p. Dimadise byla schválena její webová stránka (www.eens.org). Obou setkání se za Českou republiku a za Českou společnost novořeckých studií zúčastnily prof. dr. R. Dostálová a dr. K. Franc-Sgourdeou.

Referenti, kteří vystoupili na odborné poradě, poukazovali na problémy, s nimiž se při své práci setkávají, a předkládali návrhy, které by přispěly k zlepšení jejich práce. Zdůrazňovali nutnost spolupráce různých institucí, které se zabývají řeckým jazykem a kulturou na řecké straně (P. Jannopulos, Lovaň), poukazovali na současné omezování humanitních studií a na zavádění spíše manažerského přístupu při řízení vysokých škol (M. Mitsu, Mnichov). Doporučovali překonat uzavřenost oboru a otevřít se mezioborovým projektům. Na problémy malých jazyků v Evropské unii poukázal A. Mohay (Budapešť), který uvažoval o zavedení novořečtiny jako jednoho z druhých jazyků i na několika středních školách. O problému oboru na anglických univerzitách promluvil D. Tziovas (Birmingham). Upozornil na potíže spojené se zajištěním kontinuity tzv. malých oborů na vysokých školách. Zajímavé informace o oboru na univerzitách Spojených států přednesla D. Filippidi (Boston), představitelka Modern Greek Studies Association. Informovala o řecké tematice na Kolumbijské univerzitě i o programech jiných univerzitních oddělení (department), která zahrnují řecká témata do své výuky (gender studies, kulturní antropologie aj.), což umožňuje mezioborovou spolupráci. Celkem se na uvedené univerzitě s řeckou tematikou seznámí asi 70 studentů, z nichž se ovšem jen malý počet věnuje čistě novořeckým studiím. Studium novořečtiny poskytuje v USA 33 univerzitních programů, ale jen na 6 z nich lze dosáhnout hodnosti magistra (MA). Ve většině případů se jedná o bakalářská studia (BA) nebo o studia neposkytující žádný diplom. Její referát doplnil referát paní G. van Steen (Arizona), která rovněž upozornila na nízký počet postgraduálních studentů (17), jejichž studium přitom navazuje na odlišné obory pregraduálního studia (antropologie, historie aj.). Další informace o oboru v USA podal G. Syrimis (Yale). Studium ve městech (případně státech) s větší řeckou menšinou podporují řecké obce (kinotites) a řecké nadace. Obor je pojímán komplexně (kultura, jazyk, literatura), v některých případech je začleňován do oddělení klasické filologie nebo

klasické archeologie a medievistických studií, mezinárodních studií či historie. Příznivě byla přijata zpráva paní D. Demirozu (Ankara) o oddělení novořeckých studií na univerzitě v Ankaře, které zde působí od r. 1990. Prof. Dimadis upozornil, že novořecká studia existují také na univerzitě ve Smyrně a že Ústav balkánských studií (IMCHA) v Soluni přijímá na kurzy novořečtiny turecké studenty i nad kvótu hrazenou řeckým státním stipendiem (IKY).

Poměrně značný zájem o studium novořečtiny nacházíme na Ukrajině (N. Podkovyoff, Oděsa). Absolventi oboru mají možnost uplatnění jako překladatelé, tlumočníci, učitelé jazyka na jiných vysokých školách (Institut námořního práva aj.). Tradici má obor také v Rumunsku (E. Lazar, Bukurešť), je potřeba odborníků pro výuku dětí z řecké menšiny, pro studium archivních dokumentů a jako překladatelů odborné a krásné literatury. Katedra novořečtiny existuje také na vojenské akademii. Největší počet studentů novořečtiny je v Srbsku-Černé Hoře (P. Popović, Bělehrad). V r. 2002/3 zde studovalo novořečtinu 460 studentů jako 1. jazyk a 140 jako 2. jazyk. Existuje i požadavek výuky novořečtiny jako 2. jazyka na základních a středních školách, takže výuka je zaměřena i na přípravu středoškolských profesorů. Zvýšení zájmu o studium novořečtiny souvisí s nárůstem řeckých investicí v Srbsku.

V západní a střední Evropě je v některých případech studium novořečtiny zařazováno do ústavů pro klasická studia. Ve Španělsku si doplňují znalost novořečtiny profesori staré řečtiny (M. Morfakidis, Granada). Výuka novořečtiny a novořecké kultury někde rozšiřuje učební programy klasické filologie, byzantologie nebo tvoří volitelnou součást tzv. Evropských studií (L. Marcheselli, Terst; A. Drakopoulos, Sydney; M. Tsianikas, Flinders).

Zástupci řady zemí Evropské unie upozorňovali na problémy spojené se snahami o unifikaci evropského školství podle amerického vzoru do r. 2010: tříleté bakalářské studium orientované na praxi, jímž by mělo projít co největší množství absolventů středních škol, magisterským studiem pak jen menšina a doktorandským studiem ti, kteří aspirují na akademickou dráhu. Celkové snížení počtu studentů pak vede i k úbytku počtu míst pro vysokoškolské učitele. Někteří referenti soudí, že tato restrukturalizace povede k poklesu úrovně tradičních evropských univerzit (srov. např. úvahy o programu novořeckých studií, resp. i klasické řečtiny na některých univerzitách bez znalosti příslušného jazyka).

Je třeba upozornit ještě na společný referát B. Olsenové a P. Vejleskova (Kodaň), kteří upozorňovali na uplatnění oboru na tzv. otevřených univerzitách, které mají v severských zemích dlouhou tradici a na nichž lze dosáhnout diplomu. Dnes se tu uplatňuje i výuka pomocí elektronických prostředků (internet, CD, chat).

Pro nás byl podnětný referát paní M. Stasinopulu (Vídeň), s jejímž pracovištěm (Ústav pro byzantologii a novořecká studia vídeňské univerzity) udržujeme několikaletou spolupráci. Paní Stasinopulu předložila návrh na další prohloubení této spolupráce v rámci středoevropských univerzit (Vídeň, Budapešť, Bratislava, Brno, Praha) na základě řešení společných projektů (např. otázka uprchlíků, obchod s balkánskými zeměmi ap.), případně na základě specializace jednotlivých univerzit na určitou disciplínu oboru, jak to je v případech navzájem sobě blízko ležících vysokých škol doporučováno i ze strany EU.

Za Českou republiku přednesla referát dr. K. Franc-Sgourdeou, text jejího příspěvku uveřejňujeme v plném znění, aby jej čtenáři mohli porovnat s výše uvedenými zprávami.

Význam konference podtrhla účast ministra kultury Helénské republiky p. Eleftheria Venizela, který promluvil o přípravě olympiády v Athénách r. 2004, s níž bude spojena i kulturní olympiáda. Řecká strana by uvítala, kdyby při této příležitosti byla v novém akropolském muzeu otevřena společně s Britským muzeem trvalá výstava plastik z Parthenonu, které by se tak vrátily do Řecka, aniž by přestaly být majetkem Britského muzea.

V krátké zprávě nebylo možno zmínit se o všech přednášejících (P. Bien, D. Gondikas, M. Klironomu, Str. Konstantinidis, USA; H. Tonnet, Paříž; J. Bouchard, Kanada; J. A. Ideias, Portugalsko, T. Gamrekeli, Tbilisi), snažili jsme se vyzdvihnout problémy, s nimiž se podle referentů náš obor potýká na různých místech zeměkoule, a jakými způsoby se s nimi snaží vyrovnávat. S některými problémy se setkáváme na celé řadě vysokých škol, jindy se liší podle toho, zda 1) se jedná o zemi s velkou řeckou menšinou (Austrálie, Kanada, USA), která musí řešit problém uchování jazyka a národní identity počínaje třetí generací emigrantů, 2) zda jde o zemi, která má rozsáhlejší ekonomické styky s Řeckem, případně má s ním i některé společné civilizační kořeny (Balkán, Rusko, zčásti Ukrajina) nebo část svých dějin (Turecko), či 3) o zemi, kde výuka novořečtiny navazuje spíše na dřívější rozšířené klasické vzdělání (střední a západní Evropa).

Η χρησιμότητα των Νεοελληνικών Σπουδών σε άλλους πανεπιστημιακούς κλάδους

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΡΑΝΚ-ΣΓΟΥΡΔΑΙΟΥ — ΡΟΥΖΕΝΑ ΝΤΟΣΤΑΛΟΒΑ

Η Νεοελληνική Γλώσσα διδάσκεται στην Τσεχική Δημοκρατία στα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα από το 1949 (τότε Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Καρόλου στην Πράγα). Η αρχή της διδασκαλίας της είναι συνδεδεμένη με την άφιξη των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Εκείνη την εποχή δεν ήταν δυνατόν να γίνει η επεξεργασία ενός εκ των προτέρων σχεδιασμένου προγράμματος σπουδών που θα ανταποκρίνονταν στο επίπεδο των πανεπιστημιακών σπουδών, αφενός μεν γιατί δεν υπήρχε το κατάλληλο προσωπικό για τα επιμέρους μαθήματα, αφετέρου δεν ήταν δυνατόν να εξεταστούν οι κατάλληλοι συνδυασμοί με τους οποίους θα συνδέονταν η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας. Οι απόφοιτοι του κλάδου προορίζονταν να διδάξουν στα δημοτικά σχολεία στις περιοχές εκείνες όπου ζούσε η ελληνική μειονότητα και για να είναι χρήσιμοι και σε άλλα σχολεία, η Νεοελληνική Γλώσσα αποτελούσε παράλληλο κλάδο με τη Ρωσική Γλώσσα, η οποία διδάσκονταν παντού.

Η μέθοδος αυτή της διδασκαλίας τερματίστηκε το 1978 για να ανοίξει εκ νέου ο κλάδος το 1988–1993, αυτή τη φορά, στα πλαίσια των άλλων φιλολογικών μαθημάτων. Επίσης για οικονομικούς λόγους και εξαιτίας του προδιαγραμμένου αριθμού εισακτέων φοιτητών (*numerus clausus*) επετράπη από το Υπουργείο Παιδείας ο συνδυασμός της Νεοελληνικής Γλώσσας μόνο με την Αγγλική Γλώσσα και Λογοτεχνία (6 μόνον φοιτητές). Μετά την αλλαγή του 1989 απευθυνθήκαμε σε μερικά ευρωπαϊκά πανεπιστήμια (Βιέννης, Ολλανδίας, Δυτικής Γερμανίας), να μας στείλουν πληροφορίες για το πρόγραμμα των σπουδών τους.

Συγχρόνως όμως ήμασταν υποχρεωμένοι να διαμορφώσουμε το πρόγραμμα σπουδών σύμφωνα με τις τότε υπάρχουσες δυνατότητες του πανεπιστημιακού προσωπικού. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και το γεγονός ότι ο κλάδος των Νέων Ελληνικών υπάγονταν στην έδρα των Κλασικών σπουδών, όπως συμβαίνει ακόμα και σήμερα που διδάσκεται σε πλήρη έκταση στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Μάσσαρχ στο Μπρνο, το μοναδικό ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Τσεχική Δημοκρατία, που διδάσκονται τα Νέα Ελληνικά.

Εάν απαντήσουμε στο ερώτημα, πώς να γίνει ο κλάδος ελκυστικός στους υποψήφιους των ανωτάτων σχολών, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας με ποιο τρόπο οι απόφοιτοι θα είναι μελλοντικά χρήσιμοι. Το αίτημα αυτό είναι ιδιαίτερα επείγον σε χώρες που ο πληθυσμός τους είναι περίπου ο ίδιος με τον αριθμό του πληθυσμού της Ελλάδας. Ο συνδυασμός του κλάδου των Νεοελληνικών Σπουδών με τα Αρχαία Ελληνικά, τα οποία δεν διδάσκονται στην Τσεχία στις μέσες σχολές και γυμνάσια, έχει βέβαια επιστημονική δικαιολογία. (καμιά άλλη ευρωπαϊκή γλώσσα

δε δίνει τη δυνατότητα παρακολούθησης της εξέλιξής της επί τρεις χιλιετίδες), αλλά δεν έχει άλλη προοπτική για τους αποφοίτους της παρά μόνο επιστημονική.

Σε μικρές χώρες μπορεί να είναι χρήσιμη μόνο σε 1–2 αποφοίτους σε ακαδημαϊκό επίπεδο και στο απώτερο μέλλον.

Καλύτερες προοπτικές, είναι αλήθεια, έχουν οι απόφοιτοι εκείνοι που συνδυάζουν τη γνώση των Νέων Ελληνικών με τη σπουδή μιας δεύτερης παγκόσμιας γλώσσας (αγγλικά, ισπανικά κ. λ. π.). Όταν όμως βρουν εργασία βάσει αυτής της δεύτερης γλώσσας σύντομα ξεχνούν τα Νέα Ελληνικά και έπειτα είναι μάταιη και η δική τους προσπάθεια και η προσπάθεια των δασκάλων τους.

Το ενδιαφέρον για τις Νεοελληνικές Σπουδές θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερο εάν συνδυάζονταν με τις σπουδές ευρύτερων τοπικών περιοχών που έχουν διαμορφωθεί σαν σπουδές πολλαπλών κλάδων. Όπως π. χ. είναι οι Βαλκανικές ή Μεσογειακές Σπουδές στη διάρκεια των οποίων παράλληλα με τη διδασκαλία της γλώσσας θα εξετάζονταν οι ιστορικές και πολιτιστικές σχέσεις.

Οι απόφοιτοι αυτών των κλάδων θα μπορούσαν να γίνουν δάσκαλοι γλώσσας, μεταφραστές, συντάκτες, υπάλληλοι του διπλωματικού σώματος, των ΜΜΕ κ. λ. π.

Κατά την επεξεργασία πρότασης ανεξάρτητου κλάδου Νεοελληνικών Σπουδών, που όμως ο φοιτητής πρέπει να συγκεντρώσει τον ίδιο αριθμό πιστωτικών μονάδων (χρέντιτ) όπως και στους δύο συνδυασμούς, προτείναμε την ειδίκευση για το προπτυχιακό επίπεδο

α) για γλωσσική κατεύθυνση με συμπληρωματικά θεωρητικά μαθήματα Κοινής Φωνητικής, Βάσεων Συγκριτικής Γλωσσολογίας, Βάσεων Γενικής Γλωσσολογίας, Βαλκανικής Γλωσσολογίας, Ερμηνείας Νέων Σύγχρονων Γλωσσολογιών, πιθανόν μαθήματα δεύτερης Βαλκανικής Γλώσσας (ελεύθερη επιλογή του φοιτητή)

β) για πολιτιστική-ιστορική κατεύθυνση με συμπληρωματικά μαθήματα Παγκόσμιας Λογοτεχνίας του 19ου και 20ου αι., Φιλολογικής Ερμηνείας, Τυπολογίας Λογοτεχνικών ειδών, Μετάφρασης, Εθνολογίας Βαλκανίων, Εισαγωγής στην Πολιτιστική Ανθρωπολογία (ελεύθερη επιλογή του φοιτητή)

γ) για ιστορική κατεύθυνση με συμπληρωματικά μαθήματα Εισαγωγής στην Ιστορία του Βυζαντίου, Μεσαιωνικής και Νεώτερης Ιστορίας της Ανατολικής Ευρώπης, Διαμόρφωσης Σύγχρονων Βαλκανικών Εθνών, Εισαγωγής στην Ορθοδοξία, Εισαγωγής του ισλαμικού προβλήματος. Όλα αυτά τα μαθήματα διδάσκονται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Μάσαρυκ (ελεύθερη επιλογή του φοιτητή).

Ήδη στο μάθημα της «Εισαγωγής στη Νεοελληνική Γλώσσα», διάρκειας ενός εξαμήνου δίνουμε στους φοιτητές μας τις βασικές πληροφορίες για μερικά από τα αναφερθέντα μαθήματα (Βαλκανολογία, Βυζαντινολογία) και τους υπογραμμίζουμε τις δυνατότητες χρησιμοποίησης του κλάδου. Ούτε και τη σημερι-

νή φοίτηση των Νεοελληνικών αντιλαμβάνομαστε ως καθαρά φιλολογική δηλαδή μόνο μελέτη της γλώσσας και λογοτεχνίας αλλά και σαν πολιτιστική-ιστορική διδακτέα ύλη. Στα πλαίσια του φοιτητικού προγράμματος υπάγεται και η Αρχαία και Βυζαντινή Λογοτεχνία, Αρχαία, Βυζαντινή και Νεώτερη Ιστορία, Εισαγωγή στην ελληνική τέχνη, Λαογραφία, Ορθοδοξία κ. λ. π. Τις ώρες των μαθημάτων που δεν απαιτούν γνώσεις της γλώσσας παρακολουθούν και φοιτητές της Γενικής Ιστορίας.

Από το προηγούμενο ακαδημαϊκό έτος έγινε και ο διαχωρισμός σπουδών σε δύο βαθμίδες: βασικών τριετών σπουδών και προπτυχιακών. Προσπαθήσαμε να κατευθύνουμε το πρόγραμμα της πρώτης βαθμίδας στα σύγχρονα προβλήματα (19ος και 20ος αι.) και να μεταφέρουμε την Αρχαία Ιστορία και Λογοτεχνία και Ιστορική Γραμματική στη δεύτερη βαθμίδα, δεδομένου ότι η φοίτηση στον πρώτο κύκλο σπουδών θα πρέπει να περιορίζεται στην πρακτική χρησιμότητα (π. χ. τουρισμός). Επειδή ο κλάδος στην Τσεχική Δημοκρατία υπάγεται στην έδρα Κλασικών Σπουδών παραμένει συζητήσιμο το ερώτημα εάν πρέπει να διδάσκονται τα Αρχαία Ελληνικά και στον πρώτο κύκλο.

Για μια σαφέστερη ιδέα θα πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι τα Νέα Ελληνικά διδάσκονται σε 4–6 εξάμηνα από 2 ώρες εβδομαδιαία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Καρόλου στην Πράγα, στο Πανεπιστήμιο Ανθρωπιστικών Επιστημών και στη Θεολογική Σχολή Ουσιτών (στα πλαίσια της Ορθόδοξης Θεολογίας) στην Πράγα.

Τελειώνοντας προσθέτουμε ότι σε μια μικρή χώρα όπως η Τσεχική Δημοκρατία είναι αδύνατον να υπολογίζουμε σε ένα μαζικό ενδιαφέρον για τη φοίτηση των Νέων Ελληνικών.

Όμως τα δύο τελευταία χρόνια στο Μπρνο εισήχθησαν 15–20 φοιτητές και 8–10 φοιτητές στα τμήματα των 4–6 εξαμήνων.

Για την ανύψωση του επιπέδου των σπουδών και των διπλωματικών εργασιών στερούμαστε επιστημονικών περιοδικών από το εξωτερικό γιατί προς το παρόν δεν εκδίδουμε το κατάλληλο περιοδικό για ανταλλαγή ούτε διαθέτουμε τα χρηματικά μέσα για την τακτική αγορά αυτών των περιοδικών. Κάποια ελπίδα αρχίζει να διαφαίνεται, μέσα στο 2003, από την επανέκδοση του διεθνούς περιοδικού *Byzantinoslavica* που είχε σταματήσει το 2000.

Užitečnost novořeckých studií pro jiné univerzitní obory

CATHERINE FRANC-SGOURDEOU — RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Novořecký jazyk se vyučuje v České republice na vysokých školách od r. 1949 (tehdy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy). Počátek jeho výuky souvisí s příchodem řeckých politických uprchlíků do tehdejšího Československa. V té době ještě nebylo možné vypracovat předem studijní program, odpovídající univerzitní úrovni, za prvé proto, že tu nebyli kvalifikovaní učitelé pro jednotlivé předměty, za druhé nebylo možno uvažovat o vhodných kombinacích oborů, s nimiž by bylo studium novořečtiny spojeno. Absolventi oboru měli vyučovat na základních školách v oblastech, kde žila řecká menšina, a aby se mohli uplatnit i na školách v jiné oblasti, bylo studium novořečtiny spojeno s ruštinou, která se vyučovala na všech školách a na všech stupních.

Tato forma výuky skončila r. 1978. Poté byl obor znovu otevřen v letech 1988–1993, tentokrát už v rámci obecného studijního programu. Z důvodů ekonomických v rámci plánovaného hospodářství byl předem ministerstvem školství stanoven počet přijímaných studentů (numerus clausus) a předem byla rovněž určena jediná možná kombinace novořečtiny s angličtinou (6 posluchačů). Po změnách, k nimž došlo v r. 1989, jsme se obrátili na některé evropské univerzity (Viedeň, Holandsko, SRN) s žádostí, aby nám zaslali své studijní programy oboru novořečtina. Ty jsme ovšem museli přizpůsobit tehdejším možnostem personálního obsazení oboru. Významnou úlohu sehrála skutečnost, že obor novořečtiny byl zařazen na Ústav řeckých a latinských studií, jak je tomu i dnes v Brně na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (Ústav klasických studií). Zde se dnes obor vyučuje v plném rozsahu včetně doktorandského studia jako na jediné vysoké škole v ČR.

Máme-li odpovědět na otázku, jak učinit obor přitažlivým i pro studenty jiných oborů, musíme brát zřetel na způsob budoucího uplatnění absolventů. To je zvláště důležité v zemi, jejíž počet obyvatelstva se rovná přibližně počtu obyvatel Řecka. Spojení oboru novořečtina se starou řečtinou, která se nyní v ČR na středních školách nevyučuje, má jistě vědecké oprávnění (žádný jiný evropský jazyk neumožňuje, aby jeho vývoj byl sledován po dobu tří tisíc let), ale nemá pro absolventy jinou perspektivu než vědeckou dráhu. V malých zemích může být tato kombinace uplatnitelná po ukončení studia jen pro 1–2 absolventy.

Lepší perspektivu sice mají absolventi, jejichž studium novořečtiny je spojeno se studiem světového jazyka (angličtiny, španělštiny ap.), pokud se ale po dokončení studia uplatní na základě tohoto jazyka, na svůj druhý obor mo-

hou brzy zapomenout, pokud nemají možnost jej uplatnit zároveň, a tak je promarněno nejen jejich úsilí, ale i úsilí jejich učitelů.

Zájem o novořečtinu v rámci univerzitního studijního programu by mohlo zvýšit i jeho zapojení do studia širších regionálních oblastí koncipovaného jako interdisciplinární studium. Takovými areálními studii jsou např. balkánská studia nebo mediteránní studia, během nichž by se vedle výuky jazyka přihlíželo i historickým a kulturním souvislostem a na základě toho k problémům mezinárodních, politických a hospodářských vztahů. Absolventi takových oborů by se pak uplatňovali nejen jako učitelé jazyka, příp. překladatelé, redakční a kulturní pracovníci, ale mohli by se uplatnit i v diplomatických službách, v masové komunikačních prostředcích a v hospodářských stycích.

Při vypracování návrhu na jednooborové studium řečtiny jako samostatného hlavního oboru, na němž však student musí získat stejný počet kreditů jako na dvouoborovém studiu, jsme doporučili specializovat je na magisterském stupni na

a) směr jazykovědný, doplněný teoretickými předměty obecná fonetika, základy srovnávací jazykovědy, základy obecné jazykovědy, lingvistická balkanistika, výklad současných jazykovědných směrů, příp. kurzem dalšího balkánského jazyka (výběr podle volby studenta),

b) směr kulturně-historický s doplňujícími předměty světová literatura 19. a 20. stol., filologická hermeneutika, úvod do žánrové typologie, translologie, etnologie Balkánu, úvod do kulturní antropologie, technika ediční práce (výběr podle volby studenta),

c) směr historický s doplňujícími předměty úvod do dějin Byzance, středověké a novověké dějiny východní Evropy, utváření novodobých balkánských národů a států, úvod do ortodoxie, úvod do problematiky islámu, úvod do etnologie (podle výběru a zájmu studentů), politologie (všechny uvedené doplňující předměty se učí na FF MU).

Už dnes se snažíme studentům oboru novořečtinu v semestrálním úvodu do studia novořečtiny podat základní informace o některých z výše uvedených disciplín (balkanistika, byzantologie), abychom je upozornili na širší možnosti uplatnění oboru. Ani dnešní studium novořečtiny nechápeme jako obor čistě filologický (tj. jen studium jazyka a literatury), ale i jako kulturněhistorickou disciplínu. Do rámce studijního programu je zařazena i starověká a byzantská řecká literatura, starověké, byzantské i novořecké dějiny, výklad o řeckém umění, o řeckém folklóru, o ortodoxii, a samozřejmě výklad o aktuálních reáliích. Přednášky, které nevyžadují znalost jazyka (např. historie), navštěvují i studenti obecných dějin.

V současné době začalo probíhat i rozdělení studia do dvou stupňů — do studia bakalářského a magisterského. Pokusili jsme se zaměřit bakalářský stu-

dijní program hlavně na novodobé problémy (19. a 20. stol.) a přesunout starší dějiny, starší literaturu, historickou mluvnici ap. až do studia magisterského, poněvadž bakalářské studium má být zaměřeno spíše na praktické uplatnění absolventů (např. cestovní ruch). Vzhledem k tomu, že náš obor je přiřazen k Ústavu klasických studií, zůstává diskutabilní otázka výuky staré řečtiny na bakalářském stupni.

Pro úplnost doplňujeme, že v čtyř- až šestisemestrových kurzech (2 hodiny týdně) se novořečtina učí také na FF UK v Praze, na Fakultě humanitních věd a na Husitské teologické fakultě (větev Prayoslavská teologie) v Praze.

Závěrem dodáváme, že v zemi velikosti ČR nemůžeme pro obor novořečtina počítat s masovým zájmem studentů, ale v posledních dvou letech nastupuje v Brně do studia tohoto oboru 15–20 studentů a 8–10 v uvedených čtyř- až šestisemestrálních kurzech.

Pro zvýšení vědecké kvality studia a úrovně diplomových prací postrádáme odborné vědecké časopisy vydávané v zahraničí, nemáme zatím vhodný časopis pro výměnu ani finanční prostředky pro pravidelný odběr těchto časopisů. Určitou naději na možnost získávat periodika výměnou poskytuje obnovení vydání mezinárodního periodika *Byzantinoslavica*, pozastaveného v r. 2000, ještě v tomto roce.

Πράγα*

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Η Πράγα φημίζεται ως μια από τις πιο όμορφες πόλεις της Κεντρικής Ευρώπης. Με το κλίμα της που είναι ούτε βορινό ούτε νότιο, με τη θέση της ανάμεσα στη Γερμανία, την Αυστρία και τις ανατολικές χώρες της Ευρώπης, η πόλη έχει μια ιδιαίτερη γοητεία. Ο τραγουδισμένος από τον εθνικό μουσικό Σμέτανα Μολδάβας κυλάει αργά τα νερά του κάτω από πολλές γέφυρες, στην αριστερή όχθη κάστρο, η ακρόπολη με τους πύργους της γοτθικής μητρόπολης, στη δεξιά η κυρίως πόλη με την κίνηση της μεγαλούπολης. Η Πράγα είναι πόλη με σημαντική ιστορία, που τη συναντάς σε κάθε σου βήμα, μια ιστορία πολλές φορές δραματική, καθώς βρισκόμαστε εδώ σε μια συνοριακή περιοχή και η ιστορία έχει γραφτεί με τους αγώνες ενός έθνους, του Τσεχικού, ν' αποκτήσει την αυτονομία και την ανεξαρτησία του. Ο Κάρολος ο Δ', βασιλιάς της Βοημίας και Γερμανός αυτοκράτορας, θα ιδρύσει το Πανεπιστήμιο της Πράγας, το αρχαιότερο της Κεντρικής Ευρώπης, ο Ιωάννης Huss, πρύτανης του Πανεπιστημίου, θα ζητήσει μεταρρυθμίσεις στην εκκλησία — έναν αιώνα πριν από τον Λούθηρο —, θα μεταφράσει την Αγία Γραφή στα τσεχικά και θα χαρίσει στους συμπατριώτες του τη μεταρρυθμισμένη ορθόγραφία που χρησιμοποιούν έως σήμερα, για να καεί στο τέλος από την Εκκλησία ως αιρετικός. Οι οπαδοί του θα εξαπολύσουν τους «ουσσιτικούς πολέμους», που θα δοκιμάσουν τη χώρα δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια. Διακόσια χρόνια αργότερα οι Τσέχοι ευγενείς της θα επαναστατήσουν εναντίον των Αψβούργων, θα νικήθουν όμως και πάλι (το 1620, στο Λευκόν Όρος) και θα φύγουν οι περισσότεροι από τη χώρα τους· ανάμεσά τους κι ένας σημαντικός σοφός, ο παιδαγωγός Κομένιος, επίσκοπος της διαμαρτυρούμενης εκκλησίας των Αδελφών της Βοημίας. Τέλος γνωστά είναι τα πρόσφατα, χτεσινά σχεδόν γεγονότα, η ίδρυση της Τσεχοσλοβακικής Δημοκρατίας το 1918, το μεγάλο ζήτημα των Σουδητών, η νόθη λύση του Μονάχου, η κατάλυση ελευθερίας από τον Χίτλερ το 1939, που ήταν μια από τις αφορμές που οδήγησαν αναπόφευκτα στον Β' παγκόσμιο πόλεμο· τέλος η αποφασιστική στιγμή μετά τον πόλεμο, που κρατά και σήμερα χωρισμένη την Ευρώπη με μια βαθιά διαχωριστική γραμμή (το περίφημο «σιδηρούν παραπέτασμα») και που έταξε και την Τσεχοσλοβακία από την αντίθετη πλευρά.

Ο σημερινός επισκέπτης τη ζει όλη αυτή τη χιλιόχρονη και την πρόσφατη ιστορία. Θα επισκεφθεί το παλιό γοτθικό κτίριο του Πανεπιστημίου του Καρόλου, θα χαζέψει μπροστά στα μαγαζιά στον «χάνδακα» (που χωρίζει την «παλιά» πόλη

* Εφ. Καθημερινή, 21 Απριλίου 1959. Το Μάρτιο του 1959, με εισήγηση του αλησμόνητου φιλόλογου και φιλέλληνα Antonín Salač, είχα προσκληθεί από την Τσεχοσλοβακική Ακαδημία Επιστημών και έδωσα τρεις διαλέξεις για θέματα νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Πράγα και στο Βrno.

από την «καινούρια» — η «καινούρια» είναι του 14ου αιώνα) ή στον πλατύ ωραίο δρόμο που λέγεται «Πλατεία του Βέντσλας», θα τριγυρίσει ανάμεσα στις μαρρόκ εκκλησιές και τ' αρχοντικά της αριστερής όχθης. Και θα προσπαθήσει, άμα έρχεται από τον κόσμο της Δύσης, να συλλάβει τη διαφορά στη ζωή ανάμεσα στον κόσμο το δικό του και στον κόσμο αυτόν, που πρέπει να είναι τόσο διαφορετικός και που τώρα για πρώτη φορά τον γνωρίζει. Αλλά τι μπορεί να συλλάβει κανείς, γυρίζοντας στους δρόμους μιας μεγαλούπολης, από τη ζωή των κατοίκων της; Και τι μπορεί ν' αποτυπώσει σε οχτώ, σε δέκα μονάχα μέρες; Στις βορινές πόλεις οι άνθρωποι είναι και από φυσικού τους πιο κλειστοί, λιγότερο εκδηλωτικοί. Περνούν τους δρόμους βιαστικοί, ο δρόμος δε γίνεται μέσο επικοινωνίας, αφορμή για κουβέντα, για χάξεμα, ακόμη και για ξεφάντωμα τις βραδινές ώρες, όπως στα δικά μας νοτιότερα κλίματα. Ίσως οι κάτοικοι αυτοί να περνούν τώρα ακόμη πιο κλειστοί και σοβαροί. Είναι άραγε ιδέα μας ή είναι και η πόλη, οι προσόψεις των σπιτιών, οι βιτρίνες των μαγαζιών, πιο βαριές, πιο αυστηρές; Σαν να λείπει το φανταχτερό, το επιπόλαιο — το χαρούμενο. Τι είναι που δίνει στις μεγαλοπόλεις τη λάμψη και την όψη αυτή τη χαρούμενη; Οι φωτεινές διαφημίσεις, οι σπάταλες βιτρίνες, το περιττό και εφήμερο που φωσφορίζει και προκαλεί. Όχι πως είναι η Πράγα πόλη σκοτεινή ή θλιβερή, κάθε άλλο. Η ζωή κυλά στις αρτηρίες της με τον ίδιο παλμό όπως στις δυτικές πρωτεύουσες. Μόνο που η καινούρια οικονομία έχει κάνει βέβαια περιττές τις διαφημίσεις και άσκοπη τη βιτρίνα που προκαλεί με τον πλούτο και τη σπάταλη φαντασία. Και ο αδιόρθωτος επισκέπτης από τη Δύση αποζητά μάταια τα περιττά αυτά πράγματα μέσα στη μοναξιά της ξενιτεμένης νύχτας.

* * *

Στην Πράγα πήγα καλεσμένος από την Τσεχοσλοβακική Ακαδημία των Επιστημών, για να δώσω τρεις διαλέξεις για τη νέα ελληνική λογοτεχνία. Η Ακαδημία των Επιστημών είναι οργανισμός σχετικά νέος, μεταπολεμικός, που αντικατέστησε την παλαιά «Βοημική Ακαδημία», και έχει οργανωθεί με πρότυπο τις ανατολικές Ακαδημίες και κυρίως τη Σοβιετική. Η δράση της εκτείνεται σε όλα τα πεδία της σύγχρονης επιστήμης και οι εκδόσεις της καλύπτουν έναν πολύ μεγάλο αριθμό δημοσιευμάτων. Φυσικό είναι οι πιο πολλές από τις εκδόσεις αυτές ν' αναφέρονται στις θετικές επιστήμες, και πάλι στις ιστορικές η προτίμηση πέφτει περισσότερο στην εθνική ιστορία και φιλολογία. Πάμπολλα ινστιτούτα, εξαρτημένα από την Ακαδημία, καλλιεργούν την επιστημονική έρευνα και εκδίδουν αυτοτελή δημοσιεύματα: ως μνημονεύω εδώ π. χ. το Σλαβικό Ινστιτούτο, που εκδίδει το γνωστό περιοδικό *Byzantinoslavica*, με σκοπό την έρευνα των σχέσεων του Βυζαντίου με τους σλαβικούς λαούς. Της Ακαδημίας εξάρτημα είναι και το «Κέντρο ελληνικών, ρωμαϊκών και λατινικών σπουδών», που διευθύνεται από τον ακαδημαϊκό Antonín Salač. Ο κ. Salač έχει πια αποχωρήσει, λόγω ορίου

ηλικίας, από το Πανεπιστήμιο, όπου για πολλά χρόνια είχε διδάξει κλασική φιλολογία, αρχαιολογία και επιγραφική. Ως αρχαιολόγος είχε επισκεφθεί την Ελλάδα πριν από τριάντα πέντε περίπου χρόνια, και έχει κρατήσει από τη γνωριμία εκείνη θερμή την αγάπη για τη νεώτερη Ελλάδα, και ακόμη τη γνώση της γλώσσας μας, που τη μιλεί με σιγουριά και χωρίς λάθη. Ξέρει πολύ καλά τη νεώτερη φιλολογία μας, την αγαπά, και θέλει να τη γνωρίσουν περισσότερο και οι συμπατριώτες του στην επιθυμία του αυτή οφείλονταν και οι δικές μου ομιλίες.

Και δεν έμεινε χωρίς ανταπόκριση η προσπάθειά. Μπορεί το ενδιαφέρον για τη νεοελληνική φιλολογία να μην ήταν πολύ εκτεταμένο, ήταν όμως πολύ έντονο. Οι Τσέχοι γράφουν κι αυτοί μια γλώσσα περιορισμένη στα εθνικά όρια και νιώθουν, σαν κι εμάς, την ανάγκη να γνωρίσουν τη φιλολογία των άλλων εθνών που βρίσκονται σε ανάλογες συνθήκες. Τούς ενδιαφέρει το ιστορικό παρελθόν της φιλολογίας μας, τα μεγάλα μας ονόματα (ο Σολωμός, ο Παλαμάς), οι σύγχρονες τάσεις. Εκδοτικοί οίκοι θέλουν να παρουσιάσουν μεταφρασμένα στα τσέχικα χαρακτηριστικά έργα της σύγχρονης λογοτεχνίας μας. Ο Χριστός ξανασταυρώνεται κυκλοφόρησε σε μετάφραση και εξαντλήθηκε αμέσως.

Αντίθετα ίσως από άλλες χώρες, το ενδιαφέρον αυτό για τη σύγχρονη φιλολογία μας δεν προέρχεται από λόγους ιστορικούς· δεν είναι το ενδιαφέρον του κλασικού φιλόλογου για την τελευταία εξέλιξη της γλώσσας στην οποία έγραφαν ο Πλάτων ή ο Λουκιανός. Γι' αυτό και ενδιαφέρονται λιγότερο για τη γλώσσα και περισσότερο για τη φιλολογία, τη λογοτεχνία ως έκφραση ενός ζωντανού, σύγχρονου λαού. Άλλωστε οι κλασικές σπουδές δεν βρίσκονται σε άνθηση στη Τσεχοσλοβακία. Για έναν άνθρωπο του δυτικού κόσμου, για τον οποίο η βάση του πολιτισμού μας είναι η κλασική παιδεία, και πιο πολύ για έναν Έλληνα, η διαπίστωση αυτή είναι πολύ οδυνηρή και οδηγεί σε σκέψεις μελαγχολικές. Και βέβαια σε όλον τον κόσμο, και στον δικό μας τον δυτικό, οι κλασικές σπουδές βρίσκονται σε ύφεση· ο τεχνικός πολιτισμός και οι καταπληκτικές καινούριες κατακτήσεις δεν αφήνουν τ' ανάλογα περιθώρια. Όμως, αν δεν έχουν την έκταση που είχαν άλλοτε, οι κλασικές σπουδές καλλιεργούνται πάντοτε έντονα στα Πανεπιστήμια και διδάσκονται στα γυμνάσια. Στην Τσεχοσλοβακία οι κλασικές γλώσσες, ακόμη και τα λατινικά, δεν διδάσκονται πια στα σχολεία· κι αυτό βέβαια έχει για αποτέλεσμα πως είναι περιορισμένος στο ελάχιστο ο αριθμός των φοιτητών που σπουδάζουν τα κλασικά γράμματα στα Πανεπιστήμια. Πρόκειται ίσως για υπερβολές, μοιραίες στην πρώτη επαναστατική εφαρμογή καινούργιων συστημάτων; Πρόκειται, στη χειρότερη περίπτωση, για μια θεληματική απαγκίστρωση από τις ηθικές και παιδευτικές αξίες που πρώτοι καθιέρωσαν οι Έλληνες και ακολούθησε ο δυτικός πολιτισμός από την Αναγέννηση και ύστερα;

***

Μακρινή χώρα η Τσεχοσλοβακία, και έξω από τους συνηθισμένους δρόμους του Έλληνα ταξιδιώτη· γι' αυτό και πιο ενδιαφέρουσα και πιο διδακτική η επίσκεψη. Όσο όμως κι αν στέκει μακριά από τους γνώριμους δρόμους, ο Ελληνισμός είχε πάντα μια ισχυρή ακτινοβολία, κι έτσι ο Έλληνας επισκέπτης συχνά θα αισθανθεί τη συγκίνηση μπροστά σε κάτι που τον συνδέει με την πατρίδα και με την ιστορία της. Και μόνο το όνομα Θεσσαλονίκη (Soluň) αγγίζει τις καρδιές των Τσέχων, γιατί από εκεί ξεκίνησαν οι απόστολοι των Σλάβων, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, που έφεραν το Χριστιανισμό ως τη μακρινή Βοημία. Το σημερινό καθεστώς, παρά την αδιάφορη στάση του προς τα θρησκευτικά, τιμά τη μνήμη των δύο Ελλήνων αποστόλων, που συνετέλεσαν και στην αφύπνιση του εθνικού αισθήματος. Επισκεπτόμαστε στα περίχωρα της Πράγας ένα ερειπωμένο μοναστήρι, ιδρυμένο από τους πρώτους οπαδούς των δύο ιεραποστόλων, και βλέπουμε με συγκίνηση μια μικρή εικόνα βυζαντινή. Στο Brno, τη βιομηχανική αλλά και πανεπιστημιακή πόλη, πρωτεύουσα της Μοραβίας (με συγκίνηση αναθυμούμαι τη θερμή ατμόσφαιρα που δημιούργησε η εγχαρδιότητα των συναδέλφων), σε μια παλιά εκκλησία, δίπλα στο μοναστήρι όπου ο Αυγουστίνος Mendel ανακάλυπτε τους περίφημους νόμους της κληρονομικότητας, στην κεντρική θέση της αγίας τραπέζης μια βυζαντινή βρεφοκρατούσα Παναγία, δώρο του βασιλιά Καρόλου του Δ' (γύρω στα 1350), λατρεύεται ξεχωριστά από τους πιστούς. Στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου του Καρόλου της Πράγας μια επιγραφή με ωραία ελληνικά γράμματα της Αναγέννησης δηλώνει τη φιλία ενός Έλληνα απογόνου των Παλαιολόγων προς έναν σοφό Τσέχο ουμανιστή. Στο Brno πάλι, στο Μουσείο, μας σταματά ένα άγαλμα που παριστάνει καθισμένον έναν ηγεμόνα της Μολδαβίας και έχει την επιγραφή: Αλέξανδρος Υψηλάντης. Είναι ο πάππος του Αλεξάνδρου και του Δημητρίου Υψηλάντη του Αγώνα, που έμεινε εξόριστος στην πρωτεύουσα της Μοραβίας καθ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου ρωσο-τουρκικού πολέμου (1787-1792).

Είναι ένα αίσθημα που συχνά το έχουμε όταν ταξιδεύουμε στο εξωτερικό: πόσες πολλές φορές στη μακρινή του ιστορία ο Ελληνισμός, ο νεώτερος, ο σύγχρονος, εφάπτεται με την ιστορία των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Γιατί ιστορία, όπως και ζωή, αυτό θα πει: γόνιμη επαφή και γνωριμία ανάμεσα στα μεμονωμένα άτομα και στους λαούς. Επαφή, που κέρδος είναι πάντοτε όταν υπάρχει και ζημιά όταν χάνεται.

Text článku byl přepsán v souladu se současnými pravidly českého pravopisu. Polytonický systém byl nahrazen monotónickým a slovesné tvary konjunktivu jsou podle moderních pravidel shodné s tvary indikativu (např. koncovka 3. os. sg. konj. -η byla nahrazena -ει apod.).

Praha*

LINOS POLITIS

Praha je známá jako jedno z nejkrásnějších měst střední Evropy. Město s klimatem, jež není ani severní, ani jižní, s polohou mezi Německem, Rakouskem a východními evropskými zeměmi, má zvláštní kouzlo. Vody Vltavy, oslavované národním hudebním skladatelem Smetanou, plynou pomalu pod mnoha mosty. Na levém břehu se zvedají idylické pahorky a majestátní hrad, horní město s věžemi gotické katedrály, na pravém vlastní centrum s velkoměstským tepem. Praha je město s významnou historií, již člověk potkává na každém kroku. Je to historie často dramatická, vždyť se nacházíme v hraniční oblasti a dějiny jsou psány boji českého národa za získání autonomie a nezávislosti a za uznání jeho historického opodstatnění. Karel IV., král český a císař římský, založí pražskou univerzitu, nejstarší ve střední Evropě, Jan Hus, rektor univerzity, bude usilovat o církevní reformy — sto let před Lutherem, přeloží Písmo svaté do češtiny a zanechá svým krajanům reformovaný pravopis, jež používají dodnes, aby byl nakonec církví upálen jako kacíř. Jeho příznivci vyvolají „husitské války“, které budou zemi sužovat celých patnáct let. O dvě stě let později čeští šlechtici povstanou proti Habsburkům, budou však opět poraženi (roku 1620 na Bílé hoře) a většina z nich zemi opustí. Mezi nimi i významný vědec, pedagog Komenský, biskup protestantské jednoty bratrské. Nakonec známé jsou nedávné, takřka včerejší události, založení Československé republiky v roce 1918, složitá sudetská otázka, její nezdařilé mnichovské řešení, okupace Hitlerem v roce 1939, jež byla jednou z pohnutek, které vedly nevyhnutelně k 2. světové válce; a konečně poválečné rozhodnutí, jež dodneska udržuje Evropu rozdělenou hlubokou čarou (známou „železnou oponou“) a vykázalo i Československu místo na její druhé straně.

Dnešní návštěvník prožívá celou tu tisíciletou i nedávnou historii. Navštíví starou gotickou budovu Karlovy univerzity, prohlédne si výlohy obchodů Na Příkopě (který rozděluje „staré“ město od „nového“ — „nové“ je ze 14. století) nebo na široké krásné ulici jménem Václavské náměstí, projde se mezi barokními kostely a šlechtickými paláci na levém břehu. A pokusí se, přichází-li ze Západu, porozumět rozdílu mezi životem v jeho vlastním a v tomto světě, který musí být tak odlišný a se kterým se poprvé seznamuje. Ale co může člověk, procházející ulicemi velkoměsta, pochopit ze života jeho obyvatel? A co si může odnést za pouhých osm či deset dní? V severních městech jsou lidé od přírody

---

* Deník *Kathimerini*, 21. dubna 1959. V březnu 1959 jsem na doporučení nezapomenutelného filologa a filheléna Antonína Salače obdržel pozvání od Československé akademie věd a přinesl tři přednášky o novořecké literatuře v Praze a v Brně.

uzavřenější, méně afektovaní. Procházejí ulicemi spěšně, ulice se nestává místem komunikace, záminkou k rozhovoru, k lelkování nebo dokonce k zábavě ve večerních hodinách jako v našich jižních krajích. Snad jsou tito lidé ještě uzavřenější a vážnější. Je to náš předsudek, nebo také město, průčelí domů, výklady obchodů, vážnější, přísnější? Jako by chyběla ta okázalost, povrchnost — ta veselost. Co dává ulicím lesk a pohled na ně činí příjemným? Svítící reklamy, hýřivé výlohy, marnivost a pomíjivost, která září a láká. Ne že by Praha byla město tmavé nebo smutné, naopak. Život pulsuje v jejích žilách stejným tepem jako v západních metropolích. Jen nová ekonomika vzala smysl reklamě a bezúčelné výloze, která provokuje bohatstvím a hýřivou fantazií. A nepoučený návštěvník ze Západu marně hledá tyto zbytečnosti v samotě noci prožitě v cizině.

* * *

Do Prahy jsem přijel na pozvání Československé akademie věd, abych přinesl tři přednášky o novořecké literatuře. Akademie věd je organizace relativně nová, poválečná, která nahradila starou Českou akademii a je organizována podle vzoru akademií východních, především sovětské. Její činnost se orientuje na všechny obory současné vědy a její vydavatelská aktivita zahrnuje velký počet publikací. Je přirozené, že většina edicí je zaměřena na exaktní vědy, a opět v historických vědách je upřednostňována historie a filologie národní. Mnoho ústavů v rámci akademie pěstuje vědecký výzkum a vydává samostatné publikace; připomenu zde např. Slovanský ústav, který vydává známý časopis *Byzantinoslavica*, jehož cílem je výzkum vztahů Byzance se slovanskými národy. Pracovištěm akademie je také Kabinet pro studia řecká, římská a latinská, který řídí akademik Antonín Salač. Univerzitu, kde mnoho let učil klasickou filologii, archeologii a epigrafiku, už pan Salač vzhledem ke svému pokročilému věku opustil. Jako archeolog navštívil zhruba před třiceti pěti lety Řecko a z této návštěvy si odnesl i vřelý vztah k Řecku novodobému, dokonce i znalost našeho jazyka, jímž mluví s jistotou a bez chyb. Zná velice dobře naši moderní literaturu, má ji rád a chce, aby ji i jeho krajané lépe poznali. Výsledkem tohoto jeho přání byly i mé přednášky.

A snaha nezůstala bez odezvy. Zájem o novořeckou filologii sice není příliš rozšířený, zato však velice intenzivní. Čeština je také jazyk omezený národními hranicemi a Češi cítí, stejně jako my, nutnost poznat literaturu jiných národů, které se nacházejí v podobných podmínkách. Zajímá je historie našeho jazyka a literatury, naše velká jména (Solomos, Palamas), současné tendence. Nakladatelství chtějí prezentovat charakteristická díla naší současné literatury v českém překladu. Kristus znovu ukřižovaný byl vydán v překladu a okamžitě rozebrán.

Na rozdíl od jiných zemí tento zájem o naši současnou filologii nemá historické důvody. Není to zájem klasického filologa o nejnovější vývoj jazyka, jímž psali Platón a Lúkianos. Také proto se Češi zajímají méně o jazyk a více o literaturu jako vyjádření živého, moderního národa. Ostatně klasická studia v Československu nevzkvétají. Pro člověka ze Západu, pro něž je klasické vzdělání základem naší kultury, a tím spíš pro Řeka je toto zjištění velmi bolestné a vede k melancholickým myšlenkám. Jistěže v celém světě, i v našem západním, jsou klasická studia na ústupu. Technická civilizace a skvělé nové vymoženosti jim neponechávají přiměřený prostor. Přesto však, i když klasická filologie není tak rozšířená jako dříve, stále je intenzivně pěstována na univerzitách a vyučována na gymnáziích. V Československu se klasické jazyky, dokonce ani latina, už na gymnáziích nevyučují; a to má samozřejmě za následek skutečnost, že počet studentů klasické filologie na univerzitách je omezen na nejnižší stupeň. Jde snad o extrém, nevyhnutelný pro první revoluční fáze nových systémů? Nebo, v nejhorším případě, o záměrné odmítnutí morálních a vzdělávacích hodnot, jež jako první stanovili Řekové a v nichž je pak následovala západní civilizace od renesance?

* * *

Československo je země vzdálená a stranou obvyklých tras cestovatele z Řeka. O to je jeho návštěva zajímavější a poučnější. Jakkoli však leží daleko od známých cest, helénismus měl vždy silné vyzářování, a tak návštěvník z Řeka je často dojat něčím, co mu připomene jeho vlast a její historii. Už jen jméno Soluň se dotýká srdcí Čechů, neboť odtud pocházeli věrozvěsti Slovanů, Cyril a Metoděj, kteří přinesli křesťanství až do vzdálených Čech. Dnešní režim, přes svůj lhostejný postoj k náboženství, ctí památku těchto dvou řeckých apoštolů, kteří se podíleli i na probuzení národního uvědomění. V blízkosti Prahy jsme navštívili zříceniny kláštera založeného prvními příznivci dvou svatých apoštolů, a s dojetím jsme hleděli na malý obrázek Byzance¹. V Brně, průmyslovém, ale také univerzitním městě, hlavním městě Moravy (s pohnutím vzpomínám na tamní vřelou atmosféru a srdečnost kolegů), ve starém kostele vedle kláštera, kde augustiniánský mnich Mendel objevoval své slavné zákony dědičnosti, je v centrální části oltáře byzantská Bohorodička s dítětem (Brefokratusa), dar krále Karla IV. (kolem roku 1350), kterou věřící mimořádně uctívají. V obřadní místnosti Karlovy univerzity v Praze nápis krásnými řeckými renesančními písmeny vyjadřuje přátelství řeckého potomka Palaiologů²

¹ Jedná se o Sázavský klášter. (pozn. R. Dostálové)

² Jde o pamětní desku, kterou věnoval Jakub Palaeologus svému pražskému ochránci, humanistovi Martinu Collinovi z Chotěřiny. Jakub Palaeologus se vydával za potomka císařského rodu Palaiologů. (pozn. R. Dostálové)

k českému humanistickému vzdělanci. A opět v Brně, v muzeu, nás zastaví socha představující sedícího moldavského knížete s nápisem: Alexandros Ypsilantis. Je to děd Alexandra a Dimitria Ypsilantisů z řeckého národněosvobozeneckého boje, který pobýval v hlavním městě Moravy ve vyhnanství v době druhé rusko-turecké války (1787–1792).

Je to pocit, který zažíváme nejednou při cestách do zahraničí: Jak často se ve své dlouhé historii helénismus, ten novější, současný, prolíná s historií jiných evropských zemí. Neboť historie, stejně jako život, znamená toto: plodný vztah a seznamování mezi jednotlivci a mezi národy. Vztah, jehož existence, je vždy ziskem a mizení ztrátou.

(Přeložila Markéta Kulhánková.)

Přednášky
České společnosti novořeckých studií

Jazykovou korekturu češtiny
provedla Markéta Kulhánková,
sazbu systémem T_EX
zhotovil Tomáš Hlavička.

Vydala Česká společnost novořeckých studií,
Arna Nováka 1, 660 88 Brno.
Vytiskla MSD, spol. s r. o.,
Lidická 23, 602 00 Brno.
Náklad 110 výtisků.
Počet stran 112.
Brno 2003.